

Tózsér Árpád, a hajlíthatatlan

Néhány éve Ipoly menti falucskában beszélgettem egy gimnazista kamasszal. Szavaló, színjászó palántáról lévén szó, természetesen nem meglepő, hogy olvasni is szeret. Kértem, ki a kedvenc költője? Sokáig vacillál, nem tud választani. Egy biztos, mondja, amikor buszon ülve utazik, az elsuhanó nógrádi tájban szinte mindig Tózsér Árpád sorait morzsolgatja.

Önkéntelenül a Weöres Sándor-i megnyilatkozás jut eszembe:

„Munkámat használni lehessen, ne szájtátva csodálni.”
(Nagyság).

Igen, valahol itt kezdődik – vagy végződik – a nagyság kínja, egyszerűsrimind a költő küldetése. És valószínűleg ebben nyer értelmet az, amire mindig is vágyik, hogy munkája, műve: hasson. Éljen. Használják, akár az elektronikus kütyüt vagy a kapanyelet.

A kérdés persze mindig fennáll: érdekli-e a költőt a dicsőség, az örökkévalóság, az elpusztíthatatlanság? Gondol-e vajon az idő könyörtelen rostájára, amelyen annyian kihullottak már a századok során? „Közhasználatra” érdemes költők forgolódnak a nagy irodalmi purgatóriumban, várva a bebocsátást a mennyek országába, melyről az isteni „kánon” dönt. Nyilván érdekli, különben nem írna. Hiszen minden alkotó – még aki nem tudatosítja is – a pusztulás, a hiány és az elmúlás ellen hadakozik. De mennyire meghatározó ez a szemalomalomharc? Boldogabb-e az irodalmár, ha művét elismeri a szakma, a kritika, a közönség? Vagy csak önmagát ostromozza álmatlanul, és kergeti azt a délibábot, amelyet úgy hívnak: tökéletesség?

Tózsér Árpádnak semmilyen tekintetben nem lehet oka panaszra. Élete nyolcvan éve során talán minden díjat megkapott, amit magyar író kiérdemelhet (a felsorolástól tekintsünk el), de azt hiszem, a legszebb díjak egyike, hogy senki nem kérdőjelezheti meg az egyetemességét. És elismertségét. Mit számít ehhez képest *Quasimodo-díj*, *József Attila-díj*, *Kossuth-díj*, a *Nemzet Művésze* elismerés!

Talán nála is helyénvaló a reformátusok jelmondata: teher alatt nő a pálma, hiszen úgy áll ebben a szlovenszkói, sőt egyetemes magyar irodalmi ingoványban, mint egy mocsári tölgy. Vagy inkább, hogy stílszerűen tipikus gömri példánál maradjunk: somfa. Melynek leveleit szél fújja, gallyait divatok gereblyézik, liberális szirének fésülgetik, törzsét ókonkonzervatív huhogók baltázzák. Ellenáll. Szikáran, szíjasan. És teszi a dolgát, amire feltette életét. Afféle gömri macacssággal. Amit nem is rejt véka alá, amikor megfogalmazza, korunkat megidézve:

„Meg kell mondanom, a szememet e látványos darab fölöttébb szórakoztatta, de a lelkem, a lelkem, az érintetlen maradt.”

Ide kívánczik még egy – egyáltalán nem mellékes – mellékszál. Minap felütöttem egy pár éve kiadott antológiát, és végigolvastam minden benne található költeményt. Némelyik nem volt költemény, se vers, csak (divatos szóval) a textualitás demonstrálására tett kísérlet. A kalangyában volt egy-két élvezhető, és akadt egy, amely magasan fölülül tornyosult. Ez volt a Tózsér Árpád verse.

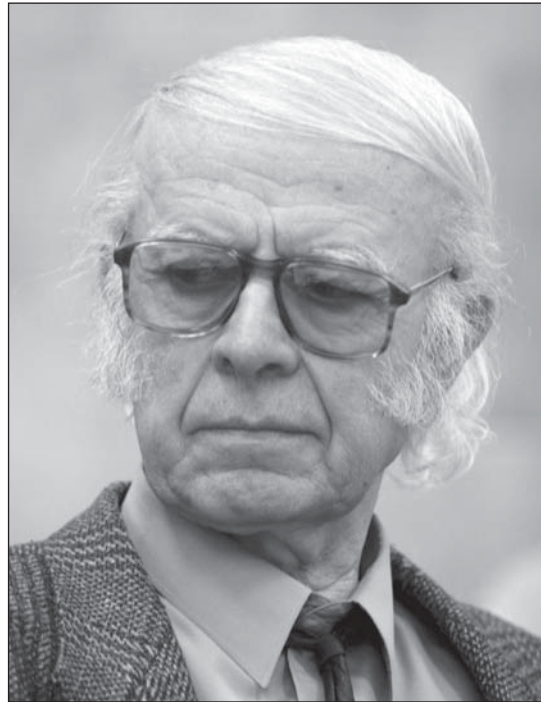
Az életműnek nyilván nem mindegyik darabja tökéletesre csiszolt gyémánt, de Tózsér mindig törekedett erre a lehetetlen vállalkozásra. A népies, váteszi hangvételtől így jutott el fokozatosan a filozofikus, bölcséleti költészetig, beemelve művébe az egyetemes magyar, a görög-latin és a világirodalom értékeit, használható és gazdagító premisszáit.

Poeta doctus? Talán igen. Sőt, több mint valószínű. De Tózsér még ebben az attitűdben sem ragadt le félúton, hanem modern hangvétellel és eszköztárral szippantotta magába – mint az űrben tatóngó nagy fekete lyukak – és olvasztotta „tőzserívé” az európai kultúra kisbolygóit.

De ennek eldöntését inkább hagyjuk a kortárs és a jövőendő irodalomtörténészekre. Amiként annak a megkerülhetetlen szerepvállalásnak az eredményét is, ami a tőzséri életmű szerves részeként, lap- és kiadói szerkesztőként költőnemzedékek kinevelését jelentette.

Számunkra marad a köszöntés feladata, amelynek szívesen teszünk eleget.

Isten éltesse, Árpád, hajlíthatatlanul, dacosan, sokáig!

Tózsér Árpád

Zsupos Zoltán

A székely írás és gömöri vonatkozásai

Előjáróban röviden, **Sándor Klára** és **Benkő Elek** munkái alapján tekintjük át a székely írással és ábécével kapcsolatos jelenlegi ismereteket.¹

A székely írás nagy valószínűséggel a nyugati törökség írásaihoz köthető – a kazáriai, bolgáriai és az avar írás emlékeivel együtt. Az Árpád-korban már használt írásról feltételezhető, hogy kialakulásában a kelet-európai rovás-írások és bizonyos balkáni kapcsolatok egyaránt fontos szerepet játszottak. A jobbról balra olvasandó, gyakori betűösszevonásokat alkalmazó, a jeleket több változatban is használó írás minden eddig megtalált emléke magyar nyelvű. A középkoriak jelentős része kiemelkedő jelentőségű, monumentális méretű templomi felirat, amit jól látható helyre, nyilvánvalóan egyházi jóváhagyással írhattak. A jelenleg ismert székelyföldi 13–15. századi feliratok száma a 15. század végétől érzékelhetően megugrik.

A székely írásos feliratok legtöbb és legkorábbi emléke Udvarhelyszéken található, míg például a középkori Marosszék területéről a 16. század első fele előtt nem ismerünk ilyet, ez az Árpád-kori Magyarország különböző peremterületein élő székely lakosság bizonyos mértékben eltérő történetére is utalhat.

„A székely rovásírás görög/cirill és glagolita eredetű betűi a Kárpát-medence déli peremvidékére és a Balkán északi térségére, egyszersmind az errefelé mutató, lehetséges kapcsolatokra irányítják a figyelmet. Márpedig ilyen kapcsolatok teremtésére éppen az udvarhelyszéki (telegdi) székelyeknek volt a legnagyobb esélye, akiknek végső, erdélyi szállásterületén a legfontosabb és legkorábbi rovás emlékek előkerültek. Közismert, hogy a telegdi székelyek – vagy ezek egy része – nyelvjárása (kiváltképp Székelykeresztúr környékén) arra utal, hogy bihari (Telegd környéki) tartózkodásukat megelőzően Dél-Magyarországon éltek.”²

A székely írás korai elterjedési góca a székelység központja, Telegdiszék volt, autentikus használata csak Székelyföldre volt jellemző.

A Székelyföldön található, székely betűkkel írt feliratok szerzői egyrészt írástudó papok, illetve szerzetesek, és nyilvánvalóan tőlük nem függetlenül, a templomokban dolgozó mesteremberek voltak. Rajtuk kívül utazók, diplomataik, és több esetben nem is székely származású értelmiségiek sajtátították el a székely írás tudományát, ami azonban a nép körében – a latin betűs íráshoz hasonlóan – csak egy kisebb, iskolázott részre korlátozódhatott, amelynek a színvonala közöttük is rendkívül egyenetlen lehetett.

A székely írás folyamatosan változott, különböző rétegeit a szakemberek próbálják meghatározni. „A székely ábécé grafémái valószínűleg nem egy időből származnak: jól látszik a jelkészleten a grafikai egységesítés nyoma, [...] az ábécé alaprétegét később – a 11–13. században – újabb és újabb grafémákkal egészítették ki,

hogy minél pontosabban jelölje a magyar hangrendszert.”³ **Telegdi János**⁴ székely írást bemutató tankönyve, a röviden csak *Rudimenta*-ként emlegetett *Rudimenta Priscaae Hunnorum linguae breuibis quaestionibus ac responsionibus comprehensa* címet viselő munka nyomtatott példányáról nem tudunk, eredeti kézírata még nem ismert, több másolata⁵ alapján próbálják meg rekonstruálni. A munkát **Baranyai Decsi János**⁶ Telegdi Jánoshoz 1598. március 5-én, Marosvásárhelyről írt latin nyelvű levele vezeti be. Telegdi munkájának „17–18. századi másolatai és ezek rövid kivonatai közkezen forogtak éppúgy, mint a belőle származó (és esetleg más, székelyföldi hagyományra visszatekintő) rovásírásos ábécék és kis mutatóványok”.⁷

Annak megállapításához, hogy meddig volt a székely írás a tudós hagyománytól független, vagy hányféle ábécé állítható össze az alaprétteg rekonstrukciójához, fontos annak megállapítása, hogy egy emlék Telegdi János könyvéből tanult betűkkel íródott-e. A székely írás hiteles és autentikus emlékei a székelyföldi templomfeliratok, míg a hiteles és másodlagos emlékei közé sorolható például **Kájoni János** második – Telegditől független – betűsora. Harmadik csoportjuk az eredetileg fába rótt vagy falra vésett, karcolt, azonban csak kézíratos másolatban fennmaradt emlékek, amelyek eredetije elveszett, megsemmisült – Sándor Klára ide sorolja többek közt a *Bolognai Rovás-emléket*, esetleg a *Nikolsburgi Ábécét*.

A székely ábécék és feliratok közül röviden a legfontosabbakról.

1933 novemberében bukkant fel a *Nikolsburgi Ábécé* egy morvaországi könyvtárban őrzött, 1483-ban kiadott ősnymtatványhoz kötve, a kötet hátsó védőlevelének versoján. A székely ábécét a lap felső felére írták, címe: *Littere Sicularum, quas sculpunt vel cidunt in lignis* – azaz: A székelyek betűi, amelyeket fába rónak.

„A cím alatt jobbról balra haladó sorokban következnek a székely betűk, két és fél sorban. Az egyes hangokat jelölő betűkön kívül ligatúrákat is föltüntetett az ábécé készítője, és a székely betűsört a székely írással írt amen szó zárja. A székely betűk fölé apró latin betűkkel hangértékeiket is leírták. A *Nikolsburgi Ábécé* betűkészletének minden eleme megtalálható valamely más emlékekben, ligatúrái – tizennégyet hoz példának az ábécé – szintén könnyen elemeikre bonthatók, jórésztük más ábécékben, *Marsiglinál*, *Kájoninál* vagy *Telegdinél* is megvan. Az ő és ü hangértéke éppen fordítottja a más emlékekben lévőknek, csakúgy, mint a *bolognai naptárban*.”⁸

Az ábécét **Pencsicei Fülöp**, az ősnymtatvány Olmüch közelében született tulajdonosa jegyezte fel,⁹ így bebizonyosodott a *Nikolsburgi Ábécé*t 1935-ben közléte **Jakubovich Emil** feltételezése, hogy az ábécét lejegyző azt másolta valahonnan, s mivel nem ismerte jól a székely

betűket, „*saját használatára ugyyszólván lerajzolta*”¹⁰. Már korábban feltételezték, hogy Mátyás király cseh bizalmasának, **Filipec János**nak lehetett köze az ábécé Nikolsburgba kerüléséhez, és mivel Pencsicei Fülöp annak földije volt, minden bizonnyal ismerték egymást. A budai udvarban is lehetett ismeretsége Pencsiceinek, „*így a Nikolsburgi Ábécé közvetetten biztosan szintén Mátyás udvarához kapcsolható*”.¹¹

Azt, hogy ekkor a Székelyföldön hasonló székely ábécét használtak, a *Bolognai Rovás emlék* által megőrzött, szintén a 15. század második felében, végén keletkezett székely írásos naptár betűkészlete bizonyítja, amelyet valószínűleg a szárhegyi ferences kolostorban talált forrásról másolt le **Luigi Ferdinando Marsigli**.¹² A kézirat jellegzetességei és az emlék betűhasználati jellemzői alapján megállapítást nyert, hogy „*a naptár és a bolognai kézirat többi része nem föltétlenül egykorú, s talán nem azonos forrásból származik*”, erre utal továbbá az is, „*hogyan a naptár és az ábécé, illetve a naptáron kívüli részek betűkészlete sem egyezik meg teljesen*”.¹³ Az ünnepek vizsgálata alapján igen valószínű, hogy „*a naptárt obszerváns ferencesek készítették (a szárhegyi kolostor egyébként az övék volt)*”, a naptárban olvasható névalakok pedig arra utalnak, hogy „*nem biztos, hogy a naptár maga Gyergyóban készült, de biztosan Székelyföldön, vélhetően Udvarhely környékén*”.¹⁴

Bonyhai Moga Mihály Siménfalván 1627 és 1629 között készített ábécéje és íráspróbái a csíksomlyói ferences kolostorból kerültek elő,¹⁵ ez lehetett Kájoni Jánosnak a szárhegyi kolostorban lévő kéziratot hittani munkájában lejegyzett két székely ábécéje közül a nem Telegditől származó közvetlen forrása. Kájoninak ez az ábécéje feltűnő hasonlóságot mutat a bolognai emlék ábécéjével, aminek valószínűleg az az oka, hogy a szárhegyi kolostor leghíresebb szerzetese gyűjtötte a székely írásos ábécéket, feljegyzéseket, majd az ő 1683-ban bekövetkezett halála után, az 1690 végén oda kerülő Marsigli Kájoni hagyatékában találta a naptárat és a többi kéziratot.

Szenci Molnár Albert volt-e Szanchi M. László?

Ahogy említésre került, az eddigi kutatások szerint Telegdi János *Rudimentájának* a másolatai közül a 18. század elején, többszöri másolás után keletkezett giesseni másolat az, amelyik valószínűleg a legközelebb áll az eredeti munkához, erről készült valószínűleg a hamburgi és budapesti másolat.

Szenci Molnár Alberttel kapcsolatban az ide vonatkozó legújabb összefoglaló műben az alábbiak olvashatók:

„*Baranyai Decsi kortársa, a zsellárfordításairól, latin-magyar és magyar-latin szótáráról, valamint magyar nyelvtanáról ismert, szintén református Szenci Molnár Albert (1574–1634) felvidéki származású volt, és tizenhat éves korától Németországban élt. Csak **Benczédi** Székely Világkrónikájában olvasott a székelyek írásáról, ezért 1610-ben Hanauban kiadott*

latin nyelvű magyar nyelvtanában (Nova grammatica Ungarica) azt kérte honfitársaitól, különösen a székelyektől, hogy akinek van ismerete a székely írásról, az hozza nyilvánosságra, mert ő ezt az írást soha nem látta, és nem is ismer olyat, aki látta volna.”¹⁶

„*Az első, székely írást tartalmazó napló tulajdonosa Miskolci Csulyak István (1575–1645) volt. Csulyak a Felvidékről, Tolcsváról származott, református prédikatori családból. Magyarországi, illetve görögországi és heidelbergi tanulmányai után különböző településeken szolgált prédikátorként Zemplénben. Csulyak nagy kedvvel írt: egyházmegyéje jegyzőkönyvében kívül naplót, önéletrajzot, beszédeket, szónoklatokat és rengeteg alkalmi verset. 1605 és 1610 között sűrű levelezésben állt Szenci Molnár Alberttel, így elképzelhető, hogy éppen számára jegyzett be naplójába két, csaknem egyforma székely ábécét. Ezek Telegdi betűsorára vezethetők vissza. Arról nincs tudomásunk, vajon elküldte-e ezeket a betűsorokat Szenci Molnárnak is, mert levelezésük 1610-ben megszakadt, és mivel az ábécék a napló végén vannak, keletkezésük idejéről is csak annyit tudunk, hogy valamikor 1601 és 1638 között írták őket.*”¹⁷

A fentiekhez az alábbiakat fűzhetjük hozzá.

Szenci Molnár Albert származásával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy noha ő, apja és nagyapja már a Felvidéken születtek, a család a Székelyföldről eredt.¹⁸ A peregrinációja során 1592 májusában Strassburgba érkező Szenci Molnár Albert megérkezésekor találkozik Baranyai Decsi Jánossal (1560 után–1601. május 15.), akiről a *Dictionarium Latinoungaricum* 1611-ben, Hanauban megjelent újbóli kiadásának előszavában így ír: „*... ifjúkoromban – sok évvel ezelőtt – Strassburgban tisztelő híve voltam*”. Később Baranyai Decsi *Adagiorum* [...] című közmondásgyűjteménye¹⁹ egyik fő forrása lesz Szenci Molnár szótár bővítő tevékenységének.²⁰ Amint szótára 1604-es, első kiadásának előszavából is megtudjuk, Szenci Molnár Albert székely származású volt, amit számon tartott, s amire feltehetően büszke volt. Ezt a következő mondata támaszthatja alá: „*olyan családban születtem, – távol legyen szavamtól az irégyesség –, amelyben a régi magyar nyelv romlatlanul megmaradt. Dédapám a siculusok, vagy inkább erdélyi székelyek nemzetségéből való volt, akik azzal büszkélkednek, hogy a magyar nyelv náluk tisztább...*”.²¹ Sem Telegditől, sem Baranyai Decsitől nem jutott el hozzá a *Rudimera*, különben nem írta volna 1610-ben, hogy ő ezt az írást soha nem látta, és nem is ismer olyat, aki látta volna. Nem zárhatnánk ki azonban a lehetőségét, hogy valakitől 1610-ben, vagy az utána következő néhány évben – még Magyarországra történt hazatérése előtt – végre megkapta. Erre több lehetőség is nyílhatott volna: akár egy peregrináción lévő diáktól eljuthatott volna hozzá, de el is küldhette volna neki valaki, s nem csak Magyarországról. Akár viszonzásképpen is megajándékozhatták volna vele, hiszen 1610-ben megjelent munkáját ő is, ajándékképpen, több honfitársának, magyar és külföldi főiskolának, egyetemnek megküldte.

Akkor is megkaphatta volna, amikor 1612-ben hazalátogatótt. De valószínűleg nem így történt.

1613 márciusában elindult családjával hazájába, ahol aztán valamikor eljutott hozzá valakitől a *Rudimenta*, amit elküldhetett mindazoknak a tudós embereknek, akikről úgy gondolta, hogy érdekes lehet számukra. Közülük jelenleg egyet ismerünk, de, mielőtt erről szólnánk, tegyünk egy kis kitérőt.

Sebestyén Gyula a *Rudimenta* eredeti – nyomtatott és kéziratos – példányai után kutatva jutott nyomára a giesseni másolatnak, azt a székely írásra vonatkozó, akkor ismert emlékekkel együtt igen alapos elemzés kíséretében adta közre. A legutóbb megjelent összefoglalás is ez alapján ismerteti a rá vonatkozó ismereteket:

*„Telegdi munkája mindenesetre csak kéziratos másolatokban maradt ránk. Kéziratai két csoportra oszthatók. Az egyik valószínűleg szorosabban követi az eredeti munkát, ebbe a csoportba tartozik a legteljesebbnek mondható giesseni másolat. Ez – valószínűleg több másolaton át – arra a másolatra megy vissza, melyet címlapja szerint Szanchi László készített **Conrad Dietericus** számára. Szanchi vélhetően Dietericus magyar tanítványa lehetett a giesseni egyetemen, ahol Dietericus filozófiát tanított 1614-ig, mikor ulmi szuperintendenssé nevezték ki. A másolaton Dietericus már szuperintendensként szerepel, tehát a kéziratot Szanchi 1614 és 1639 között másolhatta – ekkor halt meg Dietericus. Úgy tűnik, Szanchi másolatát a 17. század végén egy magyar másoló átmásolta, az általa készített kéziratot pedig egy magyarul nem tudó német írta át – a másolásakor elkövetett hibákból egyértelmű, hogy ő a magyar szövegeket nem értette. A giesseni másolat keletkezésének idejét a 18. század elejére teszik.”²²*

A másolás során elkövetett hibák súlyosságára már Sebestyén felhívta a figyelmet:

„Az avatatlan kéztől származó másolási hibák tömege a forrásul használt Szanchi-féle másolat jellegét egészen eltörölte. Még a rovásírásos mutatóvonalok sorvégi elválasztó jegyeinek ügyetlen elhelyezését sem lehet egészen forrásának tulajdonítanunk, mert az Úr imádságában előforduló nekünk már az avatatlan német másoló mesterkedésének jegyét viseli magán. Sőt hozzátehetjük, hogy e hibás másolatban még a címlapon megkorrigált »Szanchi M. László« név sem biztos, mert teljesen szokatlan és helynévvel sem igazolható.”²³

Sebestyén Gyula – mint oly sok mindent – ezt is helyesen ismerte fel: a másoló neve, akitől Dietericus a kéziratot kapta, nem biztos, hogy Szanchi M. László. Feltételezhetjük, hogy a magyarul nem tudó német anyanyelvű másoló talán már egy olyan kézírással készült másolatot írt le újra, amely igen nehezen volt olvasható, így előfordulhatott, hogy egy idegen nyelvű számára ismeretlen Szenczi névből Szanchi lett, hiszen az „e”-ből könnyen lehet „a”, továbbá a korabeli íráskép miatt hasonlóképpen lehetett a „z”-ből „h”. Az „M.” feltehetően a Molnár rövidítése. Egy különleges vonalvezetésű „A” betűt félre lehet olvasni és

így lehet belőle „La”, az „l”-ből „d”, az „ert”-ből „isl”, amihez a másoló hozzáillesztette a megfelelő végződést.

Röviden foglaljuk össze, mit tudunk Conrad Dietericusról, hogy kiderüljön: lehetett-e kapcsolata Szenci Molnár Alberttel?

1575. január 9-én született a Marburgtól 30 kilométerre fekvő Gemünden (Wohra) városában, néhány hónappal később, mint Szenci. 1590-ben kezdte meg tanulmányait a marburgi egyetemen, amelyeket 1595-től ugyanott magasabb szinten folytatott, majd frankföldi, bajországi és Pfalz-i tanulmányútra ment. 1600-tól káplán Marburgban, 1605-től a giesseni egyetem alsóbb fokú iskolája, a paedagogium vezetője, 1607-től a giesseni egyetem professzora, 1614-től pedig ulmi szuperintendens, 1639-ben bekövetkezett haláláig.

Dieterichnek a marburgi egyetemen professzora volt id. **Goclenius (Göckel) Rudolph**,²⁴ aki Szenci Molnár Albert lakodalmára latin alkalmi költeményt szerzett²⁵. Szenci 1601. szeptember 15-én írt naplóbejegyzéséből kiderül, hogy a frankfurti könyvvásáron együtt ebédelt többek között *„Goclenius úrral és orvosdoktor fiával”*.²⁶ **Szabó András** megállapítása szerint ez Szenci első ismert kapcsolatfelvétele a marburgi értelmiségiekkel.²⁷ Tehát Szenci Molnár Albert a marburgi értelmiségiek közül lehet, hogy először éppen azzal az id. Goclenius Rudolph marburgi egyetemi professzorral találkozott, aki Conrad Dietericust tanította, azzal kapcsolatban volt – akárcsak Szencivel.

Néhány évvel később, 1607. június 17-én Marburgban ismerte meg jövődóbeli feleségét, **Kunigunda Ferinariát**, amikor étkezést fizetett elő annak akkori férjénél, **Konrad Vietor** magiszternél, a marburgi paedagogium tanáránál. Kunigunda Ferinaria apja, az 1602-ben elhunyt **Johannes Ferinarius** 1576-tól a marburgi egyetem történelem- és poétikaprofesszora volt,²⁸ aki valószínűleg szintén tanította Conrad Dietericust, és a tanítvány ismerhette a professzor leányát, aki később Szenci felesége lett.

Elmélyült kutatással, remélhetően, a közvetlen kapcsolatok is kimutathatóak lesznek Conrad Dietericus és Szenci Molnár Albert között. Annyi azonban már most megállapítható, hogy időben és térben igen közel lévő két személy kapcsolata társadalmi helyzetük, érdeklődési körük, műveltségük és kapcsolatrendszerük alapján igen valószínű.

Joggal feltételezhető tehát, hogy Szenci Molnár Albert volt az, aki hazatérése után hozzájutott Telegdi munkájához, s annak másolatát eljuttatta a giesseni egyetem egykori tanárához, Conrad Dietericushoz, aki 1614-től ulmi szuperintendens volt. Ez nem tanár-diák kapcsolat volt, ahogyan korábban feltételezték, hanem két magasán képzett, mélyen vallásos emberé. Szenci ajánlása, amit a *Rudimenta* másolatára írt, szintén az ő személyére utal.

De nem csak hozzá küldhette el, hanem mindazoknak a barátainak, akikkel kapcsolatban volt munkássága során, akikről tudta, hogy fontos lehet az számukra. Az 1610 után életben lévő peregrinusoknak, a naplójában említett személyeknek, mindazoknak, akikkel levelezésben állt

- hogy néhányat említsünk közülük: **Johann Heinrich Alsted** (1588-1638), **Matthias Bernegger** (1582-1640), **Johann Heinrich Bisterfeld** (1605-1655), **Johannes Paul Crusius** (1588-1629), **Christoph Girschner** (1552-1629), **Johannes Hartmann** (1568-1631), **Johann Ludwig Havenreuter** (1548-1618), **Joannes Carolus Heusius** (?-1636), **Johannes Kepler** (1571-1630), **Georg Michael Lingelsheim** (1556-1636), **Martin Opitz** (1597-1639), **David Pareus** (1548-1622), **Georgius Pasor** (1570-1637), **Philipp Ludwig Piscator** (1575-?), **Georg Rem (Remus)** (1561-1625), **Konrad Rittershausen** (1560-1613), **Johann Conrad Rummel (Rhumel)** (1574-1630).

A nevezettek naplójának, iratainak, továbbá a hagyatékukat őrző személyek iratainak feltárása során talán van remény arra, hogy a *Rudimera* kevésbé torzított, esetleg közvetlenül Szencitől származó másolata előkerüljön. Közülük három tudósnak, ha nem Szencin, akkor akár Gyulafehérvárott, másokon keresztül lehetőségük volt megismerni a székely írást. Hiszen igen kevésbé tűnik életszerűnek, hogy a gyulafehérvári akadémián tanító professzorok ne lettek volna kapcsolatban a szintén ott lévő, a székely írást biztosan, valamint a most még csak valószínűsíthetően ismerő személyekkel.

A székely írás és a Lázár család

A Lázár család az egyik legősibb székely család, amely származására mindig büszke volt.²⁹ Szárhegyi és gyalakutai ága a 16. század végén jött létre. Feltételezhető, hogy az évszázadok óta vezető szerepet betöltő, művelt család tagjai körében a székely írás ismerete apáról fiúra szállt.

Először a gyalakutai Lázár család és a székely írás kapcsolatára vonatkozó kutatás történetét tekintjük át. Mivel a családnak több ága és sok hasonló nevű tagja volt, ezért a családról megjelent, alább idézendő kötetben³⁰ használt jelölést használjuk, így elkerülhető az egyes személyek összetévesztése.

Szabó Károly az alábbiak szerint hivatkozik Szilágyi Ferenc írására:

„Hogy a XVII. században, midőn, mint láttuk, né-mely református papok székely írással leveleztek, Erdélyben az ezen betűkkel írt irományok nem lehettek nagy ritkaságok, azt a következő adatból is következtethetjük. Midőn 1738-ban a török porta **II. Rákóczi Ferencz** fiát, **Józsefet**, mint leendő fejedelmet Erdély felé indította, a bécsi kormány titkos összeesküvés alaptalan gyanújából Erdélyben több előkelő férfit elfogatott s házaiknál szigorú motozást tartatott. Ekkor történt, mint egy azon kori kéziratban följegyezve találjuk, hogy az elfogottak egyikénél, báró **Lázár János**nál, »több írásokat kaptak, azok közt olyanokat, melyek valami scythia alphabetum jegyeivel készültek, s nagyatyjáról vagy atyjáról maradtak rá, azonban foglalatjokra nézve merőben ártatlanok voltak.«^{31,32}

Az esetről jó áttekintést ad a család tagjait bemutató könyv VII. Lázár Jánosról szóló részének ide vonatkozó részlete:

„Egy évi házasság után fogságra jutott; 1738 mártius havában a fejedelem parancsára fogták el.

Elfogatását hamis vád okozta. Mert midőn **II. Rákóczi Ferencz** fia **Rákóczi József** a töröktől Erdély fejedelmének lön kinevezve, a bécsi császári udvar a török földről tudósítást kap, a melyben több főrangú és előkelő nemes hazafi Rákóczival alattomos levelezéssel volt vádolva; e feladottak közt volt gr. **Lázár János** is. Katonai erővel fogták el és Szebenbe vitték, a hol szoros őrizet alatt tartották, a míg a pestis kiütött.

Ekkor onnan sógorával gróf **Bethlen Samuel**lel együtt Brassóba vitték fogságra.

Elbocsátatásáért, úgy a többi fogoly-társaiért, mind az erd. főkormányzónak, mind a rabok rokonai folyamodtak **VI. Károly** császárhoz, sőt a rokonok felküldték a foglyok ártatlanságát bizonyító kérelemlevéllel gróf **Bethlen Imrét** kővári kapitányt mint követet. Ily sok kérelemnek végre annyi lett az eredménye, hogy Medgyesre szeptember 29-re a főkormányzó gróf **Haller János** elnöksége alatt polgári és katonai vegyes bizottságot neveztek ki és szoros nyomozást rendeltek.

Erre **Lázár Jánost** társaival elvitték Medgyesre, és a bizottság a Bécsből küldött husz vallató pont szerint hozzáfogott october 1-ső napján a feladott vádak megvizsgálásához. A husz napig tartó nyomozás alatt leginkább nevelte a gyanút **Lázár János** ellen az, hogy elfogatásakor, a midőn minden leveleit és irományait lefoglalták és lepecsételték, irományai közt olyasokat is kaptak, a melyek állítólag scythia betűvel voltak írva, holott foglalatjokra nézve ártatlanok voltak s tán atyjáról vagy nagyatyjáról maradtak reá.

A husz napi nyomozás után csakugyan kitünt **Lázár János** ártatlansága, úgy hasonlólaga a többi fogolyé is, s így mind őt, mind rablásait a császár 1738-ban] december 23-án költ leirata által szabadon bocsátotta, megígérvén egyszersmind, hogy a hamis vádló ellen közkeresetet fog rendelni, ha kitudódnék, hogy az austriai alattvaló.³³

A letartóztatott személyek: gróf **Bethlen Sámuel**,³⁴ báró **Lázár János** - a királyi tábla bírái, **Szigeti Gyula István** református püspök, **Rhédei Ferenc**, **Rhédei László**, **Thoroczkai Zsigmond** királyi hivatalos és **Toldalagi Mihály**. Gróf Bethlen Sámuel és báró Lázár Jánost előbb Szebenben tartották fogva, majd a pestis kiütése miatt Brassóba vitték át őket. Szigeti Gyula Istvánt Károlyfejérvárott, Rhédei Lászlót Déván, Thoroczkai Zsigmondot Kolozsvárott, Rhédei Ferencet Besztercén, Toldalagi Mihályt Fogarasban őrizték.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában sikerült nyomára jutni az ügy iratainak. Közöttük van a gróf Bethlen Sámuelnél és báró Lázár Jánosnál lefoglalt iratok jegyzéke. Utóbbiét **Henter Sándor** 1738. március 31-én készítette, és igen terjedelmes, pedig nem darab szinten készült a jegyzék, sok esetben csak a nagyobb csomókban lévő iratok témakörét nevezte meg.³⁵

A Bécsből küldött vallató pontokból kiderült, hogy VII. Lázár Jánostól külön, a székely írással kapcsolatos kérdésekre is válaszokat vártak. Bízunk benne, hogy talán előkerül néhány székely betűkkel készült irat, azonban csalódnunk kellett. Az ügy során lefoglalt irományokat a vádlottak felmentésük után visszakapták, a levéltárba került iratok között pedig nem található másolat. Egyetlen kivétel az *N.* betű alatt hivatkozott, amelyet VII. Lázár János kihallgatási jegyzőkönyvének végére írtak, az azonban nem székely írással készült, és a megfajított szöveg a jegyzőkönyvben olvasható.

A kihallgatás azonban így is érdekes információkat tartalmaz.

A *K.* betűjelű levelet a kihallgatott VII. Lázár János édesapja, az 1675 és 1716 között élt III. **Lázár György** írta székely írással, és az átírási kulcsot, az ábécét is tartalmazta. A levelet Bécsben is elemezték, lefordították, a tartalma az volt a kihallgatott szerint, amit Bécsben megállapítottak. Ebből kiderült, hogy VII. Lázár Jánosnak ismernie kellett a székely írást, különben nem mondhatott volna véleményt annak tartalmáról. De miről szólt a III. Lázár György által székely írással készített dokumentum? VII. Lázár János „*a K. betűjel alatt levelet úgy magyarázta, hogy az: »Grof Bethlen Miklós notára való keresésiben be adott volumim«, vagyis Bethlen Miklós kancellárnak a hüllenség bűnére, hazaárulási vádra adott felvilágosítása, magyarázata. Bethlen Miklós Szebenben írta a Hollandiában, Hágában Fridericus Gotefridus Veronensis álnéven 1704-ben kiadott Columba Noe (Olajját viselő Noé galambja) című röpiratot.*”³⁶ Amit ebben kifejt, az, „*hogy a Habsburg-dinasztia és Rákóczi hatalmától egyaránt el kell határolni Erdélyt. Az önálló, el nem kötelezettségét a töröktől és a Habsburg-császártól adóval és a nyugati protestáns országok kezességével megváltó fejedelemség terve azonban az adott viszonyok között kivihetetlennek bizonyult, noha a röpirat alapelvét, amely szerint Erdély az európai hatalmi viszonyok egyensúlyát biztosító tényező lehetne, Rákóczi is magáévá tette. Bethlen írásáért drágán fizetett: Rabutin vasra verette, majd Szebenből Bécsbe vitette csaknem életfogytig tartó rabságra.*”³⁷ Bethlen Önéletírásában megírta, hogy az üggyel kapcsolatos iratok kiknél érhetők el: „*Az actákra, melyeknek az erdélyi részét, az evocatoria, pár és processusbélieket Sándor Gergely és Péter deák prókátorim adhatják elé.*”³⁸ Tőlük – akik rendelkeztek az idézőlevél másolatával és az eljárás során keletkezett iratokkal – kerülhetett aztán Bethlen Miklós kancellárnak a hazaárulási vádra adott magyarázata néhány vele szorosabb kapcsolatban lévő személyhez, akik közül III. Lázár György székely írással másolta le, és őrizte azt. Az adott körülmények között teljesen érthető és indokolt volt az eljárása, hiszen ha akkoriban a császár emberei megtalálják nála, komoly veszélybe sodorta volna magát.

Az *L.* betűjelű levelet szintén székely írással és magyar nyelven írta valamelyik atyafia, de nem tudja biztosan, hogy ki.

Az *M.* betűjelű levelet nagyapja, az 1686-ban elhunyt IV. **Lázár Imre** írta székely írással, magyar nyelven, és ez is tartalmazott ábécét.

Ezt a három levelet azért őrizte meg, mert a rokonaitól, őseitől maradtak rá.

Az *N.* betűjelű levélről azt feltételezte, hogy talán édesapja, III. Lázár György írhatta, bár nem annak a kézírása. Ez nem székely írással íródott, hanem titkosírással, aminek kulcsát másnap küldte át a vizsgálóbizottságnak, majd a levél szövegének megfajítását magyarul és latinul is feljegyezték a kihallgatás végére.³⁹

Az *O.* betűjelű iratról nem derül ki semmi, csak annyi, hogy tartalma nem irányul az uralkodó ellen.

A *P.* betűjelű irat 98-ban – feltételezhetően 1698-ban – székely írással készült, nagyapja írásához hasonlít, azonban az aláírásban szereplő **Dakó Jánost** nem ismeri, az irat pedig gazdasági kérdésekről szól.

Nyelvtudásáról a kihallgatott elmondta, hogy fiatalkorában folytatott héber és görög nyelvű tanulmányokat, de alig haladt vele.

Összesen tehát négy székely írással készült iratot találtak VII. Lázár Jánosnál, amelyek közül három ábécét is tartalmazott. Egy vagy két iratot nagyapja, egyet apja, egyet egy Dakó János nevű személy, egyet pedig egy ismeretlen személy írt. Keletkezésük ideje a 17. század első harmada és a 18. század eleje közé esik, és az is egyértelmű, hogy – ahogy már említettük – 1738-ban VII. Lázár Jánosnak nem jelentett gondot azok olvasása. Megerősítést nyert az, amit az eddig ismertek közül néhány székely írás alapján már tudunk: a kényes információk feljegyzésére titkosírásként is használták, hogy ne sodorják veszélybe önmagukat s ezáltal családjukat se.⁴⁰

Amint az a jegyzőkönyvből kiderült, a kihallgatás során különös figyelmet fordítottak a székely írással készült iratokra, azokat Bécsben is megismerték. Az ősi írás nem lehetett teljesen ismeretlen számukra, mivel – ha máshonnan nem – **Bél Mátyás** munkáiból már tudhattak róla.⁴¹ A kihallgatást végző bizottság polgári tagjainak többsége, az erdélyi magyar és székely elit részeként, nagy valószínűséggel szintén ismerte a székely írást – aki esetleg nem, az a per során ismerkedhetett meg vele.

A fentiekből egyértelműen megállapítható, hogy a Lázár család gyalakutai ágából IV. Lázár Imre, III. Lázár György és VII. Lázár János, tehát három generáció biztosan ismerte a székely írást, de nem zárható ki sorból a fiatalon elhunyt V. Lázár Imre sem.

Az oly sokat emlegetett VII. Lázár János, gyalakutai III. Lázár György és **Bethlen Judit**⁴² fia 1703-ban Segesvárott született. 1716-ban Nagyenyeden **Pápai Páriz Ferenc**től tanult, majd 1719-ben, az erdélyi kormányzékhez felesküdvé, hivatali pályára lépett. 1728 januárjától 1731-ig marburgi egyetemen, többek között **Christian Wolf**tól tanult.⁴³ Hazatérése után kiterjedt levelezést folytatott a külföldi és erdélyi tudósokkal, valamint a hazai püspökökkel. Édesapja halála után mostohaapja, a tudós **Köleséri Samuel** (1663–1732)⁴⁴, 1736-tól az *Erdélyi Tábla* ülnöke.

1737-ben vette feleségül gróf **Teleki Katát**, gróf **Teleki János** és **Vay Borbála** leányát. 1742-ben Belső-Szolnok vármegye főispánja, 1746-ban a királyi tábla elnöke és fő-kormányshéki tanácsos lett. 1733-ban bárói, 1750-ben grófi rangot kapott. 1758-ban hunyt el a felesége, akit három év múlva követett a sírba nagyobbik fia, **Lázár Imre**.⁴⁵ 1771 táján a közéleti szerepléstől visszavonult, 1772 novemberében halt meg. Latin verseket írt, kortársai erdélyi **Janus Pannonius**nak, kora **Vergilius**ának nevezték. Egyik legelső **Voltaire**-fordítónk.⁴⁶

A Kájoni szárhegyi kéziratának 46. lapján lévő betűsor egyezik a csíksomlyói zárda könyvtárában őrzött *Chronologia topographico chorographica* című kézirat műben találhatóéval, amelynél az megjegyzést olvasható, hogy ezt a betűsört Kájoni **Gyalakutai Lázár Imre** írásából 1673-ban vette át, aki viszont Telegdi János művéből másolta ki. Gyalakutai Lázár Imre a Lázár család tagjai között kettő volt. Az első IV. Lázár Imre. Születési évét nem ismerjük, azt azonban igen, hogy 1668-ban szebeni tanuló volt, „*de ugyan az említett évben mátkás Bethlen Zsófiával a cancellár Bethlen Miklós hugával... Meghalván Bethlen Zsófia mint mátká, Lázár Imre később 1673-ba hídvégi Nemes Klárát vette nőül...*”⁴⁷. A korábban hivatkozott források szerint 1673-ban Kájoni János – az akkor a húszas évei elején vagy közepén járó, abban az évben megnősült – IV. Lázár Imre kézíratai közül másolta le Telegdi *Rudimentájának* egyik változatát. Feltételezhetjük, hogy a fiatal ember tanulmányai során találkozhatott Telegdi munkájával, azonban valószínűbbnek tűnik, hogy a családban apáról fiúra szálltak a székely írással kapcsolatos dokumentumok, amelyekről – ahogyan az akkori szokás volt – több másolatot készítettek. Az arra érdemesnek tartott személyeknek, vagy például a család ősi fészke mellett lévő, a család tagjaihoz szorosan kötődő ferences kolostornak is adtak belőle, abban bízva, hogy ott hosszú időn keresztül megőrzik.⁴⁸

A székely írás a család szárhegyi ágának tagjai előtt sem lehetett ismeretlen, akiket szoros kapcsolat fűzött a szárhegyi ferencesekhez. Feltételezhetően a ferencesek őrizték a *Bolognai emléket*, amit 1690-ben Marsigli a szárhegyi kolostorban látott és másolt le. Valószínűleg nem alaptalan feltételezni, hogy ferencesekkel igen szoros kapcsolatot ápoló Lázár család szárhegyi kastélyban élő tagjai és a közvetlen szomszédságában lévő rend tagjai kicserélték a székely írással kapcsolatos ismereteiket. Tehát a gyalakutai Lázár családon kívül a szárhegyi Lázár családtól is kerülhetett – akár már Telegdi *Rudimentája* előtt keletkezett – székely írással írt dokumentum a ferencesekhez, és viszont. Erről azonban ma még nem rendelkezünk konkrét adatokkal.

Az is lehetséges, hogy Marsigli a szárhegyi kolostor közvetlen szomszédságában lévő Lázár-kastélyban szállt meg, a család tagjaitól értesült a székely írásról, akik figyelmébe ajánlották az esetleg birtokukban lévő ilyen emlékeket, továbbá a kolostorban őrzött, ma *Bolognai Emlék* néven ismert iratot. Kik éltek Szárhegyen a Lázár

családból 1690-ben, Marsigli ott tartózkodásának idején? V. **Lázár István** 1679. április 24-én halt meg, de ott lehetett a felesége, **Kereszturi Kata**, valamint második fia, az 1675-ben született VI. **Lázár Ferenc**, aki 1690-ben 15 éves volt. Nem került még elő a székely írással kapcsolatos olyan adat, hogy azt nők ismerték és használták volna. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy Kereszturi Kata ismerete, de ugyanígy birtokában lehetett e tudásnak fia is. Van azonban a Lázár családnak egy olyan tagja, akiről tudjuk, hogy ismerte a székely írást, mégpedig a család másik, gyalakutai ágából való IV. **Lázár Imre**, aki 1690 körül halt meg. 1680-tól vagy 1682-től 1690-ig ő volt a Csíkszékkel szomszédos Marosszék főkirálybírája, s – ha még élt akkor – nem lehet kizárni, hogy Marsigli kíséretének tagjaként ott volt Szárhegyen.⁴⁹ Ebben az esetben ő lehetett az a székely írást jól ismerő személy, a B-kéz, aki kijavította a Marsigli által a székely betűk, szavak leírásában elkövetett vélt vagy valós hibákat, és többször önállóan is írt be szavakat.⁵⁰

Szegedi Zsigmond székely ábécéje

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 568 (45. tétel) D 5. No. 17. jelzet alatt őrzi azt a kötetet, amelynek gerincén a *SZEGEDI KÖNYV* felirat olvasható.⁵¹ Szélessége 155 mm, magassága 200 mm, vastagsága 36 mm.

A borító belső oldalára **Szilágyi István** írta be a nevet, a következő oldalra ragasztott papírlapon egy székely ábécé van. A következő oldalra az alábbiak kerültek bejegyzésre:

„*Jegyz: Ez a könyv az én birtokomba 1850-ben jöven, a rongyos kutyabőr fedelére ragasztott, s az eredeti kötéshez tartozó fehér papíron találtam a tulsó oldalon látható, Hun-Scythia alphabet példányt; melly, mint látszik, ugyan azon kézzel levén írva, mellyel maga a »Diárium s. Regestum« címlapja: bizonyos, hogy a felírt évben, azaz: 1655-ben jegyeztetett fel.*

„*Én a könyvet, 1850. újra bekötetvén, a kérdéses lapot, a tulsó oldalra ragasztattam, mint egyik régi emléket, azon írásmódnak; okiratul annak literaturájához.*

Szigeth, majus 30. 1850.

Szilágyi István”

A nemes, vagyonos családból származó, 1819. január 6-ikán Nagykállón született Szilágyi Istvánt külföldi tanulmányútja után, 1845. szeptember 25-én választották meg a máramaroszigeti főiskola hittani tanszékére. 1850-től 1896-ig az intézmény igazgatója volt, 1897. április 12-én hunyt el Máramaroszigeten. A *Magyar Tudományos Akadémia* 1846. december 20-án választotta levelező taggá. Szépirodalmi munkái után, tudományos publikációi sorában nyelvészeti, egyháztörténeti, helytörténeti és pedagógiai műveket sorakoznak.⁵²

A kéziratot írt soraiból nem derül ki, hogyan és kitől került a tulajdonába. Talán az eredetileg tulajdonos család valamelyik késői leszármazottjától kapta vagy vásá-

rolta, a legfontosabb azonban az, hogy nagy becsben tartotta, még abban az évben újrakötötte. Szerencse, hogy a kötet olyan emberhez került, aki tisztában volt annak értékével, és amikor újra bekötötte, „a rongyos kutyabőr fedelére ragasztott, s az eredeti kötéshez tartozó fehér papír”-t, felismerve annak értékét, megmentette a pusztulástól vagy az elkallódástól azzal, hogy gondosan beragasztotta a kötetbe, majd tudós emberhez méltóan pontosan leírta, hogyan is került az a „*Hun-Scythia alphabet*” oda.

Természetesen, egyből felvetődik a kérdés: nem hamisítvánnyal van-e dolgunk, ezt a feltételezést azonban rövid vizsgálat után el lehet vetni. Amint azt Szilágyi István is megállapította, „ugyan azon kézzel levén írva, mellyel maga a »Diárium s. Regestum címlapja«...” Mondata folytatásával azonban nem biztos, hogy egyetérthetünk, mégpedig a következő okok miatt. A könyvek kötéséhez a XVII. század közepén is sokszor használtak fel régebbi, nyomtatott és/vagy kézírásos szövegeket tartalmazó lapokat. Amennyiben 1655-ben írta volna a székely, vagy ahogyan írója nevezte, hun ábécét annak feljegyzője, a kötet eredeti birtokosa, akkor azt valószínűleg nem kötteti be a borítóba, hanem a frissen elkezdett naplójába jegyzi fel. Ezt támasztja alá az is, hogy a 150 mm széles, 196 mm magas lapon jól kivehető, hogy mielőtt az eredeti kötés fedelére ragasztották volna, össze volt hajtogatva, mégpedig olyan formára, amilyenre egy iratot megszokott esetekben nem szoktak. Nem zárhatjuk ki a lehetőségét ezért annak, hogy mivel az egykor 40 mm x 130 mm méretűre hajtogatott papírlap jól elrejtethető volt egy vastagabb könyv gerincében, az ábécé lejegyzője pedig nem akarta, hogy mások is megláthassák, ezért oda rejtette. Később, amikor már biztonságban érezte magát, a nagy becsben tartott, korábban keletkezett kéziratát a hosszabb időn át fennmaradó napló fedelére köttette.

Arra, hogy a **Szegedi** családtól a napló a máramaroszi főiskola könyvtárába kerülhetett, utalhat az az adat, amely **Révai Miklós** (1750–1807) piarista szerzetesnek, a magyar történelmi nyelvészet egyik első képviselőjének – halála után több évtizeddel, a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent – munkájában olvasható:

„2. A' SZÉKELY BETŰK KÜLÖMBÖZNEK.

De, mellyek azok a' betűk, és mitsodásak képekre nézve? Ha vallyon azok e, a' mellyeket elő adtak Bél, és Örtel, vagy azoktól különbözök; még ekkorig a' hihetőségnél tovább nem mehettünk.

Első volt Telegdi János, eddig való tudunkra, a' ki azokat a' XVI. századnak foglyán (1598) hozta világgosságra. Schwartz Godofréd bizonyítja, hogy ezek valamivel különböznek Bélnek betűitől. A' bővebb Magyar Nyelv tanításban is különbözöképen adatnak elő: Bél után, és a' mint azokat Simontsits Intze, Kegyes Oskolabéli Tudós Pap, Máramarosi Szigeten találtatott írás után barátságosan megküldötte. Telegdinek betűi lehetnek talám ezek a' másod renden valók. Hogy egybe vehetnők, még nem férhettünk Telegdi munkájához.

Azonban a' betűknek ezen el hasonlások könnyen történhetett. Mert a' Székelyek nem írtak papiroson író tollal, hanem fa bototskákra késetskével metélgették betűiket: „s ugyan ezért el nem lehetett kerülniek, hogy ezen bajos munkával, az előbbeniéktől mind inkább el tsapó, más meg más metszések ne estek volna.”⁵³

Nem tudjuk, hogy Simonchich⁵⁴ mikor küldte el a Máramaroszigeten talált „*találtatott írás*”-t, és az sem derül ki az idézetből, hogy **Szegedi Zsigmond** ábécéjének másolatát küldte-e el neki. Ha igen, mennyire volt az eredetihez hű a másolat? E kérdéseket csak akkor lehetne megválaszolni, ha Révai hagyatékában e levél, vagy annak Révai által készített másolata előkerülne. Ebben az esetben kiderülhetne, hogy Szegedi Zsigmond ábécéje már a XVIII. század végén vagy a XIX. század legelején egyszer felbukkant, majd később feledésbe merült-e. Révai a könyvében közölt két ábécé – Bél Mátyás és Kájoni János betűsora – alapján szintén levonhatta idézett következtetését.⁵⁵

Arról nem rendelkezünk információval, hogyan és mikor került a napló a **Radvánszky** család tulajdonába. Amint már említést nyert, Szilágyi István 1846. december 20-ától a *Magyar Tudományos Akadémia* levelező tagja volt. A Radvánszky család tagjai közül pedig báró **Radvánszky Béla** művelődés- és irodalomtörténész, aki az 1860-as évektől széleskörű gyűjtőmunkát folytatott művelődéstörténeti és történelmi munkáihoz, 1879-től szintén a *Magyar Tudományos Akadémia* levelező tagja volt,⁵⁶ így kapcsolatban lehettek, és megvolt a lehetősége, hogy hozzá, majd családjá levéltárával a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába* kerüljön a kötet.

A naplóban 1655-től kezdve követik egymást Szegedi Zsigmondnak a Máramaroszigeten és Nagybányán lévő örökségére, majd az évenkénti kiadásokra vonatkozó feljegyzései, 1681-ig.

Ezt követően található Szegedi Zsigmondnak a rokonságra vonatkozó, nem mindig időrendi sorrendben következő, az édesapja halálától, 1639-től induló feljegyzései, amelyeket nem mindig időrendben, az íráskép alapján 1647-ben, visszamenőlegesen jegyezhetett fel. 1648-tól 1657. július 2-áig időrendben következnek a bejegyzések, majd az „*Ezt el felejtetem volt fellyeb fel írni.*” mondat után következik két 1647-re vonatkozó adat, majd 1657. szeptember 20-tól 1669. február 2-áig írja a bejegyzéseket.

A naplót fia, **ifjabb Szegedi Zsigmond** 1675-től, házasságától kezdve folytatta, az utolsó bejegyzés 1738-ból származik.

Amit Szegedi Zsigmondról és családjáról az eddigi kutatás alapján sikerült megismerni, a következő. Édesapja **Szegedi János**, akiről semmi közelebbi információ nem derült ki az iratokból, csupán az 1654. január 29-én kelt igazolásból ismerjük meg két testvére, **László** és **Dávid** nevét. Máramaroszigeten Szegedi (vagy **Szigethy Szegedi**) néven nem fordult elő sem nemes, sem más társadalmi helyzetű család korábban, ezért valószínűleg házasság révén lett birtokos a településen, és költöztek oda leszármazottai. Alátámasztja ezt az a tény, hogy felesége, **Thuri Zsófia** Máramaroszigeten öccsével, **Thuri**

Jánossal együtt örökölt házat, amelyet még unokáik is birtokoltak. Thuri Zsófia és Szegedi János valószínűleg az 1610-es évek elején kötött házasságot, mert idősebb lányuk 1630-ban kötött házasságot, továbbá a Thuri Zsófia által örökölt ház egy 1615-ben kötött egyezség szerint jutott később Szegedi Zsigmond birtokába.

Szegedi nevű nemes családok éltek a szomszédos Szatmár vármegyében is – Nagybányán, amint az Szegedi Zsigmond feljegyzéseiből is kiderül, birtokaik voltak –, azt azonban nem sikerült egyértelműen azonosítani, hogy honnan származnak, mikor és kitől kapták a nemességüket. Azonban az a tény, hogy Szegedi Zsigmond a korábbi erdélyi fejedelmet, gróf **iktári Bethlen Istvánt** szolgálta 1638 és 1648 között – amennyiben szülei valóban 1615-ben kötöttek házasságot, ő pedig 1616 körül született, akkor kb. 22 éves korától –, aki Ecsed várában, szintén Szatmár vármegyében lakott, valószínűsíti, hogy valamelyik e megyében élő nemes család leszármazottjai, akik már hosszabb ideje kapcsolatban lehettek a fejedelmi családdal. Szegedi Zsigmond gróf iktári Bethlen István halála után, a közigazgatásban egyre komolyabb pozíciókat betöltve, folytatta Máramaros vármegyében tevékenységét: az 1650-es években a vármegye jegyzője, 1665-ben Máramaros vármegye alispánja, 1670-ben a megye főjegyzője. A megye egyik vezető tisztségviselőjeként vehetett részt az erdélyi országgyűléseken. Szegedi Zsigmondnak és első feleségének 1645 és 1664 között 10 gyermeke született – 6 fiú és 4 leány –, közülük azonban csak **Sámuel, Zsigmond, József és János** érte el a felnőtt kort.

Iskolás korba lépő fiait Sárospatakra nem küldhette, hiszen a kollégium menekülni kényszerült, ezért Zsigmond és József a frissen alapított nagyenyedi kollégiumban kezdte meg tanulmányait. Sámuelről nem tudjuk, hogy hol tanult, azt azonban igen, hogy a 22 éves ifjút az apja 1667 tavaszán I. **Apafi Mihály** (1632–1690) fejedelem (1661–1690) udvarába küldte. Róla a későbbiekben nincsenek információink, valószínűleg fiatalon elhunyt, 1684-ben már csak Zsigmond, József és János neve kerül említésre. Az 1662-ben született János iskoláztatásáról, további sorsáról nincsen adatunk. Szintén a fejedelmi udvarba került Zsigmond, akit apja 1669-ben küldött **Sárpataki Márton** ítélőmesterhez, tehát a fejedelmi táblához, és 1670-ben a fejedelmi táblán a kisebb kancellária írtnoka.

Szegedi Zsigmondnak a leszármazottai közül csak az 1652-ben született Zsigmondra és utódjaira vonatkozóan, a már idézett naplóbejegyzéseiből állnak rendelkezésre adatok. 1675-ben vette feleségül **Pankotai Erzsébetet**, akit édesapja árvaként, vele együtt nevelt fel. Négy gyermekük – három leány és egy fiú – közül az egyik leány már kiskorában elhunyt, a másik kettőről pedig nincsenek későbbi információink. Ifjabb **Szegedi Zsigmond** – apjához hasonlóan – a vármegyét szolgálta, igaz, ő adószedőként, amint arról 1699-ben kelt, bécsi útját összefoglaló bejegyzései tanúskodnak.

Az 1682-ben született **Ferencről** még kevesebbet tudunk. Talán ő, de lehetséges, hogy szintén **Ferenc** nevű

gyermeke, valamint egy másik árva, a leszármazásra vonatkozó adataink hiányossága miatt nem meghatározható rokoni kapcsolatban lévő, de Szegedi Zsigmond leszármazottjaként említett, szintén **Zsigmond** nevű személy mutatta be 1752-ben, majd 1763–1768 között **I. Lipót** 1701. évi oklevelét, amely alapján adományos nemesnek ismerték el őket. Szegedi Zsigmond kiskorú lehetett, árvaként említik, Szegedi Ferenc pedig megyei esküdt.

Szegedi Zsigmond székely ábécéjéről röviden az alábbiak mondhatók.

A lap felső részén olvasható a székely ábécé, felette a címe: *Alphabetum olim Hunnorum*, vagyis *A hunok ábécéje*.

Alatta három és fél sorban, jobbról bal felé haladva következnek a grafémák (magasságuk 8 és 13 mm közötti), felettük kisebb betűkkel azok hangértéke.

1. sor: *a, eb, ecz, ecs, ed, e, ef, egh, eg* [később átírva: *gy*] //

2. sor: *eh, i, ey, ek, ak, el, ely, em, en* //

3. sor: *eny, o, ó, ep, er, es, esz, et, ety* //

4. sor: *u, ű, ve, ez, ess*

Alatta következik a kétféleképpen is írt betűk felsorolása, felettük a cím: *Literae, qua duplici modo pinguntur*, vagyis *Betűk, amiket kétféleképpen rajzolnak*.

Ez alatt két és fél sorban, jobbról bal felé haladva következnek a grafémák (magasságuk 7 és 10 mm közötti), felettük kisebb betűkkel azok hangértéke.

1. sor: *cze, de, e, gye, je* //

2. sor: *ely, o, ó, pe, r* //

3. sor: *lye, ze, ess*.

Végül a lap alján egy sorban *Literae compositae*, vagyis *Összetett betűk*. cím alatt három graféma (magasságuk: ant 9 mm, ptrű 11 mm, ent 8 mm), alattuk pedig balról felé haladva következnek az alábbi hangértékek:

ant, ptrű, ent.

Szegedi Zsigmond ábécéjének első négy sora a teljes székely ábécét tartalmazza. Ezután – az eddig ismert ábécék között egyetlenként – külön csoportosítva sorolja fel azokat a hangokat, összesen tizenháromat, amelyek jelölésére két grafémát is ismert az ábécé összeállítója. Szembetűnik, hogy több olyan alakváltozatot találunk benne, amelyet más ábécék nem tartalmaznak.

A székely ábécékkel és a templomokban fennmaradt feliratokkal összehasonlítva próbáltuk meg elhelyezni közöttük Szegedi Zsigmondét. A nem szakember számára úgy tűnik, hogy ha szükséges is a tudományos elemzés miatt kategorizálni, azonban nem lehet merev választóvonalat húzni a székely írás hiteles és autentikus emlékei, a hiteles és másodlagos emlékei, valamint az eredetileg fába rótt vagy falra vésett, karcolt, azonban csak kéziratos másolatban fennmaradt emlékei közé. Hiszen nem zárható ki, hogy egy székely írás és ábécé iránt érdeklődő személy, akinek lehetősége volt utazni, bejárni a Székelyföldet, eredetiben láthatta a templomok falán az ilyen feliratokat, ugyanakkor kezébe kerülhettek a különböző korokból, forrásokból, személyektől származó székely szövegek és

ábécék, saját maga ezek alapján megalkothatta a maga ábécéjét. Mivel látta, tisztában volt vele, hogy egy-egy hangot többféleképpen is jelölnek, azokat külön is felsorolta. Hiába ismerte azonban Telegdi ábécéjét, nem biztos, hogy annak másolatai közé kell sorolni, mivel egyértelművé vált, hogy egyéb, régebbi források is a rendelkezésére álltak.

Szegedi Zsigmondról nem tudjuk, hogy a sárospataki kollégium után hol tanult tovább, valószínűleg Gyulafehérvárott, erre utalhat több, az ábécéjében található graféma. A fiatalember, aki Sárospatakon megismerhette a székely írást, ott tanáraitól, erdélyiektől, székelyföldiektől újabb grafémákat jegyezhetett fel. De azt is érdemes megjegyezni, hogy ha nem is tanult a fejedelmi székhelyen, Sárospatakon, Debrecenben vagy akár Máramarosszigeten is megismerhette a székely írás különböző változatait, mivel ezekbe a városokba és iskolákba is eljutottak a többi jeles kollégiumban tanító személyek, köztük székelyföldiek, akik esetleg közvetlen információkkal is rendelkeztek ide vonatkozóan. Mint említettük, az sincsen kizárva, hogy valamelyik útja alkalmával, akár egyik barátját meglátogatva, személyesen jutott el a Székelyföldre, ahol a székely írás is érdeklődő fiatalember a templomokban látott grafémákkal egészíthette ki a már meglévőket.

Vegyük sorra a jelenleg ismert, templomokban, templomokon található székely írásokat, feltételezett időrendi sorban: Homoródkarácsonyfalva (Udvarhelyszék – unitárius templom, záradékköbe véssett felirat, 13. század vége (?); Vargyas (Udvarhelyszék) – református templom, 13–14. századi kő keresztelődmedence, székely betűs felirattal; Székelydálya (Udvarhelyszék) – református templom, 14–15. századi felirat a déli hajófalán; Székelyderzs (Udvarhelyszék) – templomból előkerült téglá székely felirattal a 15. század végéről; Dálnok (Kézdiszék) – református templom, a boltozást lezáró részen 1525-ből székely felirat; Berekeresztúr (Maroszek) – református templom, a szentély déli, külső falán 1540-ből székely felirat; Gelence (Orbaiszék) – a római katolikus templom északi hajófalának keleti végén, 1492-ből; Bágy (Udvarhelyszék) – ma református templom, a szentély egyik külső támpillérén későközépkori felirat a 15. század végéről – 16. század elejéről; Bögöz (Udvarhelyszék) – református templom, északi falán 15–16. századi felirat; Kilyén (Sepsiszék) – unitárius templom, a délnyugati saroktámpillér mellett 15–16. századi felirat; Énlaka (Udvarhelyszék) – unitárius templom, 1668-ból felirat a kazettás mennyezeten; Alsószentmihályfalva (Aranyosszék) késő középkori-kora újkori felirat a szentély külső falán; Csíkszentmárton / Csíkszentmiklós? (Csíkszék) késő középkori (1501) felirat – 18. századi másolata maradt fent; Rugonfalva – templom, a hajó északnyugati sarkában „*az egyik legkésőbbi, vakolatba karcolt felirat*”.⁵⁷

Hogyan kerülhetett még kapcsolatba Szegedi Zsigmond a székely írással? Ha megnézzük Szegedi Zsigmond kapcsolatrendszerét, és számba vesszük a szóba jöhető forrásokat, több lehetőség is adódik:

Az idősebb iktári Bethlen Istvánt 10 évig szolgálta. Ő és bátyja, **iktári Bethlen Gábor** gyermekkoruk egy részét

Gyergyószárhegyen, a nagyapjuk, **szárhegyi Lázár István** – Gyergyószék főkirálybírája – által építtetett kastélyban töltötte.⁵⁸ A gyalakutai és a szárhegyi Lázár család, valamint a székely írás kapcsolatát már az előzőekben áttekintettük. Amennyiben idősebb iktári Bethlen István Gyergyószárhegyen megismerte, lejegyezte vagy megkapta a székely ábécét/ábécéket, tőle eljuthatott annak régebbi, Telegdi *Rudimentája* előtti változata is Szegedi Zsigmondhoz.

A sárospataki kollégiumban 1643 januárjában Szegedi Zsigmond együtt kezdi meg tanulmányait **Miskolczi Csulyak Gáspárral** (1627–1696), akinek később, 1654. február 3-án kelt magyar nyelvű bejegyzése székely betűkkel **Kismarjai Veszelin Pál** emlékkönyvében olvasható. Évfolyamtársának édesapja az 1603–1607 között a heidelbergi egyetemen tanult Miskolczi Csulyak István (1575–1645), aki 1629-től haláláig, 1645-ig a zempléni egyházmegye esperese és a sárospataki kollégium kurátora – akinek két székely ábécéje maradt ránk, és aki Szenci Molnár Alberttel levelezésben állott, de személyes ismeretségüket sem lehet kizárni.

Ha már itt járunk, érdemes egy kis kitérőt tenni.

A székely írást ismerők közül a 17. században a sárospataki kollégium tanulója volt 1598–1600 között Miskolczi Csulyak István, **Geleji Katona István** 1613-ban senior, 1643-ban Szegedi Zsigmond és Miskolczi Csulyak Gáspár, 1646-tól 1649-ig **Komáromi Csipkés György**; az intézmény gondnoka volt 1629-től 1645-ig Miskolczi Csulyak István; ott végezte tanulmányait továbbá 1662-től **Lisznyai Kovács Pál**, 1667-től **Otrokocsi Fóris Ferenc**, 1674-től idősebb **Csécsi János**, valamint 1693-tól III. **Lázár György**.

Folytatva Szegedi Zsigmond és a székely írás lehetséges kapcsolatainak áttekintését, figyelembe kell venni, hogy Máramaros vármegye vezető tisztségviselőjeként részt vett az erdélyi országgyűléseken. Márpedig a székely ábécé ismeretének terjedésére az erdélyi országgyűlések is kiváló lehetőséget nyújtottak, mert ott voltak a fejedelem mellett a főrendű nemesek, az egyházi méltóságok, a megyék vezetői és a meghívottak. Az olykor hosszabb ideig elhúzódo országgyűlések idején, a hivatalos munka után az egyházi és világi élet legműveltebb, legnagyobb tudással rendelkező emberei kerültek közvetlen kapcsolatba egymással. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy **Bethlen Gábor** (1613–1629) és **I. Rákóczi György** (1630–1648) idején a fejedelmi udvarban megszokott dolog volt, hogy a fejedelem a különböző témákról rendezett vitákat a különböző nézeteket valló egyházi és világi meghívottak között, amikor a legkényesebb dolgokról is nyíltan, szabadon elmondhatta mindenki a véleményét. Nem ismerünk erről írásos feljegyzést, de nem zárható ki, hogy egy-egy ilyen alkalommal a székelyek eredete és írásuk is szóba jöhetett. Amennyiben így történt, ez újabb lehetőséget adhatott a székely írás terjedésére, és – akár csak a kollégiumokban tanuló és peregrinusok esetében – nem kizárólag a széke-lyek, és nem csak a reformátusok körében.

Fontos megemlíteni, hogy két, egymást követő református püspökről tudjuk, hogy ismerte a székely ábécét: Geleji Katona István (1633–1649), **Csulai György** (1650–1660), továbbá **Szentiványi Márkos Dániel**⁵⁹ (1637–1689) erdélyi unitárius püspök (1684–1689). Ennek jelentősége annak fényében különösen figyelemre méltó, hogy a református püspöki tiszt ebben a korban a fejedelemség után a második legmagasabb hivatalt jelentette.⁶⁰

A székely írás gömöri kapcsolatai

Dobai Székely Sámuel 1764. november 5-én kapta meg a giesseni kéziratnak azt a másolatát Schwartz Godofrédtól, mely később Cornideshez került.⁶¹ Dobai Székely a székely írást már jóval korábban ismerte, 1751. november 30-án írt Oertel székely betűkkel Dobai Székely Sámuel Altdorffban megnyitott albumába.⁶²

Oertel (Örtel) János Gottfried (1695 k.–1757) evangélikus lelkész körmöcbányai származású; 1714. október 20-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre, ahonnan 1720-ban tért vissza, és a Gömör megyei Osgyánban választották meg lelkésznek. Innen szülővárosába ment, ahol német és tót lelkész volt, **Sartorius Illés** halála után pedig mint német hitszónok működött. 1737-ben Sopronban lett német lelkész.⁶³ Oertel, a wittenbergi egyetem egyik jeles magyarországi hallgatója, Otrokocsi Főris Ferenc előmunkálatai nyomán egy könyvet írt a magyar és zsidó nyelv rokonságáról.⁶⁴

1915-ben írta Sebestyén Gyula:

„Ha tehát e zavaros alakulatokat a maguk értékére leszállítjuk, a marosvásárhelyi kilencz betűsorból sem nehéz kibogozni a Telegdi-féle betűsor architypusát. A jelzett Harsányi-Kapossi-féle törzs ÁBCz mellett Bél és »Lipsius« rovatai már nem számítanak, mert az utóbbi kettő a Kapossi-féle betűsor kinyomatott változatait jelenti. Az utóbbi ugyanis a Die so nöthige als nützliche Buchdruckerkunst und Schriftgieszerey című 1740. évi lipcsei kiadvány ama betűsorát jelenti, a melyet kiadója Bél Mátyás 1718-ban Lipcsében megjelenít De vetera literatura hunno-scythica exercitatio című kötetéből merítet.”

Ide kapcsolódó lábjegyzetében olvasható:

„Közvetített úton ugyaninnen merített Oertelius János Godofred, a wittenbergi egyetem jeles magyar hallgatója is, midőn 1719-ben egy rimaszombati barátjától azt az alaposan elrontott betűsört megkapta, a mely utóbb Harmonia (!) orientis et occidentis speciatimque hungaricae cum hebraea etc. című művében megjelent. Kiadta Hllivai János. Wittenberg, 1746.”⁶⁵

Otrokocsi Főris Ferenc 1648-ban a Gömör megyei Otrokocson született és 1718-ban Nagyszombatban halt meg. Tanult Sárospatakon („Franciscus F(oris) Otrokocsi. Anno 1667. Die 26. Martii.”)⁶⁶, 1669-től szatmári rektor. 1671. június 25-től az utrechti egyetem, 1672 szeptemberétől a marburgi egyetem tanulója volt. 1673-tól református lelkész Rimaszécsen. Egyike azoknak a protestáns lelkészeknek, akiket 1674-ben törvénytörésük elé idéztek, börtönbe

vetettek, majd gályarabságba hurcoltak. 1676-ban szabadtul ki. Külföldi tartózkodása – Svájc, Németország, Anglia és Németalföld) – után, 1678-ban hazatért. Rimaszécsen, Gyöngyösön és Kassán református lelkész, majd 1690 decemberétől Oxfordban, 1693 májusától Franekerben kutató. 1694-ben áttért a katolikus hitre, Nagyszombatba költözött. 1696-tól Rómában tartózkodott, majd 1698-tól Nagyszombatban káptalani könyvtáros és akadémiai tanár volt.⁶⁷

Otrokocsi Főris Franekerben 1693-ban megjelent, *De Origines Hungaricae* című munkájában 6 székely betű található.

„Minthogy azonban ezek a betűk még magam előtt is gyanúsak, különösen azért, hogy a magánhangzók (melyeknek száma nyelvünkben hét) a mássalhangzókkal vegyesen vannak az európaiak módjára elősorolva, azért azok közzétételét, vagy rólok való bizonyosabb ítéletemet addig elhalasztom, míg – ha isten megengedi – rólok máshonnan jobban értesülök.”⁶⁸

Erről az alábbiakat írja Sándor Klára:

„Ráduly azonban jól vette észre, hogy Otrokocsi hat betűje nem Telegdi betűivel, hanem a Bél Mátyás által közölt betűsorról mutat közeli rokonságot, s mivel Bél saját bevallása szerint Kaposi Sámuelről kapta az ábécét, Otrokocsi forrásának Ráduly szintén Kaposit tartja. A marosvásárhelyi táblázatokban Kaposi betűi nem egyeznek mindenben Bél ábécéjével, eltérnek például a jellegzetes <c> jelölésében – ez azon viszont nem változtat, hogy Otrokocsi forrása nem Telegdi, hanem az a betűsor, amelyet Bél is átvett.”

Lábjegyzetben hivatkozik **Ráduly János** 2008-ban *Beszélő rovás emlékek* című, Marosvásárhelyen megjelent munkájára, és a következőket írja: „Ráduly nyilván ugyanezért feltételezi, hogy Kaposi több betűsört is ismerhetett. Ez lehetséges, de Bél maga is módosíthatta a jeleket.”

A fentiekben elmondottak alapján megválaszolhatjuk a kérdést: miért hasonlítanak Otrokocsi Főris Ferenc és Bél Mátyás betűi? Azt tudjuk, hogy Bél Mátyás azokat Kaposi Sámuelről kapta. De találkozhatott-e térben és időben Otrokocsi és Kaposi? A válasz: igen. Mindketten Gömör megyében születtek, Otrokocsi Otrokocson 1648-ban, Kaposi Rimaszombatban 1660-ban. A két település közel van egymáshoz, és a református lelkész Otrokocsi jól ismerte Kaposi édesapját, **Kaposi Juhász Jánost**, aki a szintén református lelkész volt, és így annak fiát is. De rajtuk kívül Kaposi Sámuel nagyapját is jól kellett ismernie, hiszen vele együtt volt a pozsonyi vészortvényszék előtt: „Kaposi István rimaszombati ref. és Szentmiklósi János kajáni evang. lelkészek aggkoruk miatt erőllenek levén a hosszú útra, Lipótvározt szenvedték át a gályarabság idejét.”⁶⁹

Visszatérve a székely ábécére, Kaposi Juhász János személyét sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mivel tanulmányai során ő is megismerkedhetett a székely ábécével, így tőle is megkaphatta fia és lelkésztestvére. Ezért joggal fel-

tételezhető, hogy Otrókoci Fóris Ferenc Kaposi Sámueltól vagy annak édesapjától, míg Bél Mátyás Kaposi Sámueltól kapta meg a székely ábécét, aki/akik valószínűleg nem csak egy székely ábécét ismert/ek. Azt, hogy egyszerre többféle ilyen ábécét ismerhettek, egyebek között Szegedi Zsigmond székely ábécéje is alátámasztja.

Sebestyén 1909-ben írta: „*Oertel figyelmét egyébként már Otrókoci felhívta azokra a székely betűkre, melyeknek teljes sorozatát neki utóbb egy rimaszombati barátja küldte meg.*”⁷⁰ Ide kapcsolódva idéztük Sebestyén Gyula megállapítását, mely szerint Oertel (Örtel) János Gottfried 1719-ben Wittenbergben egy rimaszombati barátjától kapott alaposan elrontott betűsora „*közvetített úton ugyaninnen*”, Kaposi Sámuel Bél Mátyás által kiadott betűsorából merített. Mivel Bél Mátyás könyve 1718-ban jelent meg, ennek fenn áll a lehetősége, azonban elgondolkodtató, hogyan romolhatott le ilyen gyorsan a betűsor. Ennek is meg van az esélye, ha valakinek olyan a képességei, de talán egy másik lehetőség is számba vehető. Valamivel reálisabbnak tűnik az, hogy a Kaposi által ismert betűsor Rimaszombatban, ha egy szűk értelmiségi körben is, de terjedt, ebben az esetben természetes folyamat eredménye lenne az elrontott betűsor.

B. Kovács Istvánnak köszönhetően kerülhet nyilvánosságra az alábbi, a székely írás 18. századi történetére vonatkozó fontos Gömör megyei adat, amelyet minden valószínűség szerint **Karaba György** jegyzett fel. Ő 1733-ban Nyitra megyében született, 1759-ben és 1760-ban a nagyszombati egyetem teológiai karának növendéke volt, a *Collegium Generale* tagjaként.⁷¹ Előbb a Nógrád megyei Rappon plébános, majd 1768-tól a kis-honti kerületben, mint felsőbb helyről kiküldött misszionárius működött. Rimaszombatban 1769-ben misszionáriusként ő vezette azt a körmenetet, amely összetűzésbe torkollott, a protestánsok a körmenetek szétűzték, Karabát pedig a Rima folyóba kergették. Az eset után **Mária Terézia** vizsgálatot rendelt el, a helyi református egyházat felszámolták, a katolikusokat templomuk és parókiájuk birtokába visszahelyezte és Karabát tette oda első plébánosnak, egyszersmind 1771-ben kerületi esperesnek. 1776-ban rozsnyói kanonok lett, többször vicarius generalis, apát, nagyprépost (1796) és 1812-ben címzetes szerbiai püspök. 1814. december 31-én, Rozsnyón hunyt el.

A *Manus scriptum* címet viselő, többnyire latin, részben magyar nyelvű kéziratos jegyzőkönyv 459 számozott oldalt, valamint a régi templom látképét és alaprajzát tartalmazza, s ennek 340–341. oldalán található a székely írásra vonatkozó bejegyzés és a székely ábécé. Az 1771 és 1810 között keletkezett kötet valószínűleg azonos azzal, amelyről **Szinnyei** az alábbiakat írta Karaba Györgyhöz kapcsolódóan:

„*Kéziratban egy vaskos folió kötetet hagyott hátra (mely Gothard Alajos krasznahorkaváraljai lakos birtokában van); ebben a lehető legsűrűbben összeírta korának nevezetesebb eseményeit. Minden iránt*

a legmelegebben érdeklődött és gondolatait, melyekkel megjegyzéseit fűszerezi, mindenkor szépen fejezte ki, hol Cicero nyelvén, hol magyarul; még ha valakitől érdekes levelet kapott, azt is lemásolta, úgy hogy e műben a XVIII. század történetéhez igen becses adatokat találunk. Ezen kézirati könyvből Mikulík József a Rozsnyói Híradóban (1885. 4–6. sz.) kivonatokat közölt; a könyv java részét egy 1769–71-ig folyt per leírása foglalja el, melyet a kir. ügyész a rimaszombatiak ellen egy róm. kath. körmenet háborítása miatt indított és mely a rimaszombati ev. ref. egyház teljes eltörlésével végződött.”⁷²

Későbbi tulajdonosa egy **Lakos János** nevű, budapesti illetőségű személy (cs. k. udvari szállító, takaréktüzhely gyártó) volt, aki azt 1910-ben a rimaszombati református egyháznak ajándékozta.

A székely írással kapcsolatos bejegyzés 1778 és 1785 között készülhetett. Hogy képet kapjunk arról, hogyan következtek a kötetben Karaba György gondolatai, az általa feljegyzésre méltónak tartott dolgok, ezért a minket érdeklő részt közvetlenül megelőző rész fordítása is közlésre kerül.⁷³

„*Miután 1778-ban a rozsnyói canonica visitatio befejeződött, érdekességképpen, illetve az utókor okulására a következők jutottak eszembe, 1. a Nógrád megyei Ozdín⁷⁴ faluban két harang volt a toronyban, igen erősek, és kétségtelenül a lutheránusok kora előttiek mind alakjukat tekintve, mind az emberek emléke szerint. Méltó lenne valami nevezetesebb helyre szállítani, s ott őrizni. Turicskán⁷⁵ pedig, mely ugyanabban a megyében van, a visitatio alkalmával felfedeztek a lutheránusok oratóriumában egy terítőt, melyet a felirat szerint Jaszlóczy Jakab Elek csikádori apát, pozsonyi kanonok, a nagyszombati egyetem tanára, 1687. júliusában adományozott Rezeky András bölcsészdoktorának, kandidátusnak, a jezsuita Szent Adalebert akadémia doktorának, rendes tanárának. Mivel most eretnek kézen van ama terítő, nem kétséges, hogy a katolikus vallás ügye jelen pillanatban nagy sérelmeket és sértéseket szenved el. Annál inkább csodálatra méltó, hogy amikor senkiben nem lehet bízni, mégis megtartatik. (Ez egy mondás, szerintem alkalom szüli a tolvajt értelemben.)*

Ez alkalommal eszembe jutott a néhai nagyságos Erdődy Tamás⁷⁶ pozsonyi ispán esete, akiről nagyon sok történetíró is megemlékezik. Akkoriban Horvátország és Szlavónia bánja volt, és mindkét királyságban teret engedett a kétféle eretnység terjedésének, holott már az 1550. évi 12. tc.-ben I. Ferdinánd kimondta: a római hit elleni eretnekeket minden eszközzel irtani kell, bármilyen rangúak legyenek is. Erdődy Tamás, aki méltó az örök emlékezetre, hatalma teljes erejével (mondhatni, minden erejével) Bocskai és Bethlen alatt virágzó eretnekeket, azaz akatolikusokat eltűrt, úgy, hogy az ama illír királyságokban engedélyezte és támogatta tanaikat és működésüket, sőt hangjukat

is hallathatták. Az ország több megbízottja is kivont karddal jelent meg a nyilvános gyűléseken: Eme vassal ellátogatjuk magunktól azt a pestist, három folyónk van: Száva, Dráva és Kulpa, és a három közül valamelyikbe beleöljük ellenségeinket. Éljen és virágozzon az igaz hit! Éljen Erdődy!

Előfordul a legállhatatosabb jellemekekkel is, hogy nem könnyen veszik észre, amit észrevehetnének, így az utódok valami újat is kaphatnak, ha a sors néha így határoz, lám, a régieknél bizonyos betűket is feljegyeztek, melyeket valaha egy tanult ember használhatott, s amelyet a régi szkíták héber módon írtak és olvastak, ama szkíta alfabet pedig a következő betűkből áll:

[A székely ábécé képét lásd a 27. oldalon!]

NB. **Dezseritius**⁷⁷ szerint a ... jel a cz betűt jelöli, a ... pedig a cs betűt, de sokkal ésszerűbb lenne, ha ellenkezőleg, a ... jelentené a cs-t, a ... pedig a cz-t, mivel a ... jel a z-t jelöli, s ezért ez megfelelőbb lenne. A nagy R a régi szkíta írásban a ... jel. Bizonyára nekünk, kései utódoknak szánták. Amink pedig akkor volt [tudniillik betűk], teljesen különbözik attól, ahogyan ma írunk, s ily módon szöges ellentétben áll a világgal. Magyarországon három vallás van, az alattvaló ura ellen fordul, a kisnemes a főnemessel viszálykodik, semmi sem oly távoli, mint az egykor hatalmas, virágzó Magyarország, mely sok országra szakad, összeomlik, háborúban pusztul. Ezért a magyaroknál lény: Az erényt, ha van, nem becsülik, ha nincs, hiányolják. Ezért van az, hogy a fejedelem akarata érvényesül, amikor az ország valamennyi megyéjének főispánját felmentette tisztsége alól, s a főispáni címet oly módon őrizte meg, hogy tíz új kerület élére főispáni adminisztrátorokat állított, akiket Őfelsége nevezett ki. S az egész országot eme kerületekbe osztotta. Az történt, hogy Gömör megye a beszercebányai kerülethez tartozott, melybe hat megyét osztottak be a miénkkel, a főispáni adminisztrátor pedig **Próny László** báró, helvét hitvallású, a főispán pedig bevonult Rozsnyóra. Üdvözlésére és beiktatására Gömör megye teljes nemessége kivonult, nekem úgy tűnt, nyolc másikkal egyetemben, s mind a katolikusok, mind az akatolikusok?"

Nézzük meg közelebbről a székely írásra vonatkozó szövegrészt, amit írója érdekes gondolatokkal vezet be. Először arról elmélkedik, hogy milyen könnyen elkerülheti figyelmünket őseink hagyatékából az, amit észrevehetnénk. Ilyenek azok, a valaha egy tanult ember által használt, az egykori szkíták által héber módon, vagyis jobbról balfelé írt betűk, amelyeket feljegyzett kötetébe. Hogy mi ennek a forrása, ő maga árulja el, amikor Dezsericzky nevét említi. **Dezsericzky Ince József** ötkötetes munkájának 1753-ban megjelent második kötetének 155. oldalán található a Bél Mátyás: *De vetere literatura Hunno-Scythica* című, Lipcsében 1718-ban megjelent munkájának 24–25. oldala között megjelent I. táblán látható *Alphabetum Hunno-Scythicum* című, továbbá az Otrókocsi Főris Ferenc: *Origi-*

nes Hungaricae című kétkötetes munkája első kötetében közölt betűkre hivatkozó hun-szkíta ábécé. Dezsericzky könyvében az ábécé alatt a következő szöveg olvasható:

„Habár ebben az ábécében több karakter is hasonló az előbbi leírásban említetthez, mindazonáltal egynémely jelek eltérnek, és amellet bizonyos összevonások abban a műben átfedésben vannak, s ezért nehezen lehet olvasni és megérteni. Ezt a vallásos férfit, **Benedek**, aki intézetünk tanára, adta nekünk, és székely eredetű, ezt nagyon idős apjától hallotta még, ezen kívül a hun-szkíta jeleket, melyeket héber módra írnak, iskolamesterétől is hasonló módon tanulta.”

Ez a bejegyzés akkor válik érthetővé, ha tudjuk azt, hogy Dezsericzky könyvében a Bél Mátyás ábécéjét megelőző 154. oldalon az 1501-ből származó csíkszentmiklósi felirat Szilágyi-féle másolata került közlésre.

„...**Szilágyi Sámuel** táblai ülnök a csíkszentmiklósi feliratot 1749-ben lemásolta és Bécsbe küldötte az 1751-ben nádorrá kinevezett Gróf **Batthyány Lajos** fiainak. Ezzel a felirat a tudomány számára biztosítva volt. A fiúk székegyföldi nevelője, **Horváth Benedek** kegyesrendi tanár ugyanis a másolatot tovább közvetítette rendje tudós nyitrai tagjához, Dezsericzky Inczéhez, a kiről tudta, hogy készülő nagy történelmi művében igen előnyösen értékesítheti.”⁷⁸

Dezsericzky tehát Bél Mátyás betűit a csíkszentmiklósi templomban talált felirattal vetette össze, ebben az összefüggésben írt az egyes betűk jeleiben tapasztalt eltérésről, valamint arról, hogy Bél ábécéje alapján nehéz a feliratot megérteni. A tudomány számára a székely írás ismeretének terjesztésével kapcsolatosan különösen fontos Dezsericzkynek az a mondata, mely szerint a székely származású Horváth Benedek idős nagyapjától hallotta, hogy az a székely írást az iskolamestertől tanulta:

„... bizonyos, hogy még a múlt században is [az 1600-as években] sokan voltak, különösen az erdélyi székelyek közt, kik a régi betűkkel éltek, s azokat részint magánszorgalommal, részint iskolában tanulták. Anyai nagyatyám, mint elaggott vén ember, ki ezen század 29-ik évében (tehát 1729-ben), midőn én éppen a grammatikai iskolába jártam, halt volt el, nem kétkedett azt állítani, hogy az iskolában tanulta a zsidó betűkhöz hasonló magyar betűket, melyeket én, mint gyermek, kinek inkább a játékon járt az eszem, milyennek és mennyien voltak, magamnak megmagyarázni bizony nem igen ügyeltem. De ma már alig van, vagy talán nincs is egyetlen egy ember sem, aki ezen betűket ismerné. Így megváltoztatott, vagy teljesen homályba borított mindent az idő, úgy hogy ezek helyett mindenütt latin betűket használnak.”⁷⁹

Az idézet azt bizonyítja, hogy a 17. század végén Erdélyben voltak olyan iskolák, ahol a székely írást oktatták, ez azonban valószínűleg nem volt általános.

Ha a Karaba György által beírt székely ábécét összevetjük a Dezsericzky, Bél és Otrókocsi Főris által közöltekkel, az alábbiakat látjuk.

Általánosságban, első ránézésre megállapítható, hogy míg Dezsericzky könyvében, és mindkét megnevezett forrásában a betűk függőlegesen állnak, Karaba mindet kissé jobbra dűtve írta.

Az „a” hang jelölésére szolgáló jel balra néző része Otrókoci Főriséra hasonlít.

A „b” hang jelölésére szolgáló jel végeit Otrókoci Főrís a felső két végén, Dezsericzky a jobb alsó végén kerekíti be, velük szemben Karaba nem teszi ezt.

A Dezsericzky és Otrókoci Főrís által „cz”-vel jelölt hangot Karaba azokhoz hasonlóan írja, azonban „cs” hangnak jelzi. A Dezsericzky és Otrókoci Főrís által „cs”-vel jelölt hangot Karaba Dezsericzkyéhez hasonlóan írja, azonban „cz”-nek jelzi. Ugyanakkor, miután felcserélte a jeleket, az ábécé után írt megjegyzésében Karaba azt írja, sokkal ésszerűbb lenne, ha a „c” és „cs” hang jelölése fordítva lenne. E két hang jelének felcserélése több székely ábécében előfordul, mivel azonban a Karaba által másolt és hivatkozott Dezsericzky, Otrókoci Főrís és Bél Mátyás esetében nem ez a helyzet, kérdés, miért cserélte fel őket Karaba, majd írta azt, hogy fordítva jobb lenne.

A „d” hang jelölésére szolgáló jelet Dezsericzkyhez és Otrókoci Főrishoz hasonlóan írja, bár az inkább utóbbiéhoz áll közelebb.

Az „e” hang jelölésére szolgáló jelet Dezsericzkyhez és Otrókoci Főrishoz hasonlóan írja. Mivel Otrókoci Főrís nem közölt több jelet, ezért az ő általa ismeret ábécéhez a továbbiakban nem hasonlíthatjuk.

Az „é” hang jelölésére szolgáló jel Dezsericzkyéhez hasonló, azonban elhagyja a körívből lefele kinyúló rövid vonalat (akárcsak Örtel János 1719-es ábécéjében), helyette azonban a jel fölé tesz egy vesszőt, ami az eddig ismert székely ábécék esetében nem fordul elő.

Az „f” hang jelölésére szolgáló jel hasonló Dezsericzkyéhez, annyi különbséggel, hogy az „X” alakú jel alsó végeit kissé lekerekíti.

A „g” hangjelölésére szolgáló jelesetében Dezsericzky-nél a baloldali szárból lefelé nyúló vonal majdnem annak felső végéből ágazik le, míg Karaba a Bél Mátyás (Örtel János és mások által feljegyzett) ábécé jelét írta be.

A „gy” hang jelölésére szolgáló jel Dezsericzkyéhez hasonló, akárcsak a „h”, „i”, „j”, „k” hang esetében.

A „k” hang jelölésére két jel szolgált, a szó végén állót másként jelölték. Ez Karabánál Dezsericzkyéhez hasonló, a különbség csak annyi, hogy a nyomtatásban fin megjelölést Karaba röviden f betűvel jelezte.

Az „l” hang jelölésére szolgáló jel esetében a baloldali szárból lefelé nyúló két vonal Dezsericzky, Bél, Örtel esetében harmadolják azt, míg Karaba esetében a baloldali szár középső és alsó részéből indulnak ki. Ez abból is fakadhat, hogy Karaba – több jel esetében – a hangértéket jelölő betűt a jelekbe írta.

A „m” hang jelölésére szolgáló jel Dezsericzkyéhez hasonló, azonban a bal felé irányuló alsó háromszöget jóval nagyobbra rajzolta, hogy bele tudja írni az „m” betűt.

Az „n”, „ny” és „o” hang jelölésére szolgáló jel Dezsericzkyéhez hasonló, azonban a legutolsó esetében a körív alsó végét nem kerekíti teljesen vissza.

Az „ő” hang jelölésére szolgáló jel esetében jelentősen megváltoznak a betű arányai, és amíg a jel baloldali része Dezsericzkyéhez hasonló, addig a jobbra kinyúló két rövid vonalat Karaba jelentősen megnyújtotta.

A „p” és a kis „r” hang jelölésére szolgáló jel Dezsericzkyéhez hasonló.

A nagy „R” jelölésére külön jelet használtak, azt Dezsericzky is közli, amit azonban Karaba „q” betűként jelölt. Az ábécét követő megjegyzésében azonban Karaba leírja, hogy „a régi szkíta írásban” ez a „R” volt.

Az „s” hang jelölésére szolgáló jel jobb oldali ágát Karaba jelentősen lerövidítette, vélhetően azért, hogy az „s” betűt alá írhasssa.

Az „sz” és „t” hang jelölésére szolgáló jel a Dezsericzkyéhez hasonló, míg a „ty” esetében a jobb oldali körív jóval kisebb lett, mint a bal oldali.

Az „u” hang jelölésére szolgáló jel Dezsericzkyéhez hasonló. Ezzel szemben az „ú” hang jelölésére szolgáló jel Dezsericzkyéhez képest jelentős torzítást szenvedett, a függőleges vonal hossza kétszeresére nőtt, míg az őket összekötő vízszintes vonal a bal oldali vonal aljától a jobb oldali vonal tetejéig vezet.

A „v” hang jelölésére szolgáló jel Dezsericzkyéhez hasonló.

A „z” hang jelölésére szolgáló jel is hasonló, annyi eltéréssel, hogy a jobb és bal oldali függőleges száraz közötti három vonalat nem fent, lent és középen vezet, hanem a középsőhöz közel, az általa cz-vel jelölthöz hasonlóan.

A „zs” hang jelölésére szolgáló jel Dezsericzkyéhez hasonló, akárcsak annak – Bél Mátyáshoz is hasonló – „czs” megjelölése.

A Bél Mátyás II. táblázatában egymás alatt szereplő összevont betűk (ligatúrák) Dezsericzky könyvében balról jobbra, míg Karabánál ellenkező sorrendben kerültek bemutatásra – a székely ábécé és a székely írás elvét követve.

Összegzésül, a Karaba György által feljegyzett székely ábécével kapcsolatban ugyanazt a megfigyelést tehetjük, mint amit többi esetében láthatunk: minden másoló a maga gondolatai szerint némi változtatást tesz. Többé-kevésbé változik a jelek formája, felcserélődik a jelek hangértéke, amiket például Bél a jelek mellé, Dezsericzky azok fölé, Karaba pedig közéjük, sőt beléjük is írt. Bél a hangértéket jelölő betűk után, Dezsericzky csak az ábécét követően bemutatott ligatúrák legvégére tett pontot, míg Dezsericzky minden egyes jel és annak hangértéke elé és után pontot tett.

A székely írást ismerő személyek kapcsolat rendszerének rövid vázlata

Nem csak a Mátyás-korabeli magyar királyi udvarban, hanem később, az Erdélyi Fejedelemségben, a Kelet-Magyarországi birtokokkal rendelkező, onnan származó erdélyi fejedelmek számára is fontos volt a dicső múlt, a szé-

kelyek hun származása emlékének ápolása. A székelyföldi templomok feliratainak, a világi és egyházi személyek (így pl. a ferencesek) által őrzött forrásoknak a felhasználásával a magasan képzett, főleg protestáns egyházi és világi emberek – Mátyás humanistáihoz⁸⁰ hasonlóan, az autentikus székely hagyományokban öröklődő betűsört, a XVII. századtól kezdve pedig egyre inkább Telegdi tankönyvből átvéve⁸¹ – elkészítették a maguk székely ábécéjét, többen gyűjthették is annak különböző változatait, és különleges helyzetekben használták őket.

A meglévő, bűvópatak módján néha felbukkanó, de folyamatosan létező székely írás 16. század közepén indul, de igazából a 17. század elején történt felvirágzása több kedvező körülmény szerencsés egybeesésének köszönhető.

Európa ekkor a nemzeti nyelveken történő szótárkészítés és Biblia-fordítás virágkorát éli, amikor fokozott érdeklődéssel fordulnak az egyes nyelvek, azok eredete felé. Az európai egyetemeken megforduló erdélyi és magyarországi peregrinusok közül többen a legújabb eredmények ismeretében döbbsentek rá a magyar nyelv különös helyzetére, és kezdtek egyre elmélyültebben foglalkozni annak eredetével, figyeltek fel az ősi krónikák ide vonatkozó soraira. A szótárkészítés és a Biblia-fordítás során minden országban arra törekedtek, hogy az adott nyelv különböző változatai, nyelvjárásai közül a legtisztábbnak, legszebbnek tartott legyen az, amelyen munkájukat elkészítik. Ez a törekvés irányította Szenci Molnár Albert figyelmét a székelyek által beszélt magyar nyelv és a székely írás felé. Többen is lehettek, akik a székely írás különböző típusai közül ábécéket készítettek, közülük az egyik, jelenleg a legismertebb a Telegdi-féle. A külföldi egyetemen tanuló diákok közül azok, akik ismerték a székely írást, megismerve a különböző nyelvekre vonatkozó legújabb eredményeket, azzal – a már a krónikákból jól ismert ténnyel – szembesültek, és az tudatosodhatott bennük, hogy Európában a székelyek az egyetlenek, akik megőrizték saját ősi betűiket.

A székely írás fennmaradásához, az értelmiség körében való terjedéséhez különösen jó lehetőséget, kedvező körülményeket biztosított a nagy műveltséggel, széles látókörrrel, sokoldalú érdeklődéssel megáldott Bethlen Gábor fejedelem uralkodásának ideje, aki lehet, hogy már gyermekkorától, a Szárhegyen töltött évektől kezdve ismerte azt. A kiváló fejedelemről **Benkő Samu** sorait idézzük:

„Az értelmiségi alkatú fejedelem egész életében építette, gyarapította a maga belső szellemi világát. Hajlam és szükségérzet egyaránt megvolt benne, hogy tájékozódjék a kor európai eszmevilágában. Tudjuk, hogy a könyveket szerette és becsülte, de a Biblián kívül alig tudunk megnevezni egy-két művet, melyről bizton állíthatjuk, hogy olvasta volna. Amikor »Gyulafejérvárárt, székes helyében mindenféle bölcs könyvekkel bővülő könyvtárat emeltetett« (Háportoni Forró Pál), nem egyszerűen udvartartásának külső fényét, távolra is elható hírét növelte, hanem személyes igényét is kielégítette. Annyira szeretett olvasni, hogy – mint Melotai Nyilas István feljegyzéséből tudjuk – utazásai, had-

járatai idején »magával szekéren válogatott jó könyveket, mintegy bibliothécát hordoz, s olvassa«. Adottsága, mondhatnók: légyökerei voltak ahhoz is, hogy magába szívja korának azokat az eszméit, melyekről biztosan tudjuk, hogy értelmiségi környezetét foglalkoztatták, s melyekről alkalmasint szó is esett a fejedelmi palotában.»⁸²

Munkájának egy másik helyén ezt olvassuk:

„Bethlen Gábor országépítő tevékenységében mind a szándékokat, mind a megvalósításokat illetően kiemelkedő helyet foglal el művelődéspolitikája. [...] A követelmények kielégítésére alkalmas értelmiség felnevelését is úgy tartja lehetségesnek, ha ezt a társadalmi csoportot beemeli a nemesség soraiba. A nemesi rangra emelt papok és prédikátorok (közéjük értendő, mint egyházi hivatalviselők a tanítók és tanárok is) értelmiségi munkájuk következtében emelkednek a feudális hierarchia magasabb polcára. Bethlennek ez az intézkedése lesz majd az a hagyomány, amelyre Apáczai Csere János alapozza a maga művelődésszervezési koncepcióját, amikor is annak az új jogelvetnek az érvényre juttatásáért hadakozik, hogy a mindenféle értelmiségi tevékenység (egyházi és világi egyaránt), valamint az értelmiségi személy, családjával együtt törvényben biztosított, a nemességtől semmiben nem különböző megbecsülésben részesüljön.»⁸³

Akárcsak Szenci Molnár Albert, a fejedelem is kiemelt jelentőséget tulajdonított Erdély iskolái fejlesztésének, az írástudás lehető legszélesebb körben történő elterjesztésének.⁸⁴ A 17. század elején többszörösére nőtt a korábbi időszakhoz képest a jobbágyok aránya a tanulók között, viszonylag sűrű az iskolahálózat, majd a század közepétől – az 1646-i szatmárnémeti református zsinat Erdélyre is vonatkozó határozataiban – a leányok számára szervezendő iskolákról is döntöttek, noha nekik kizárólag magyarul taníthatták az írást és az olvasást.

Égető szükség volt a felsőfokú oktatás megszervezésére, mivel a **Báthori István** idején Kolozsvárott rövid ideig működő főiskola megszűnt. Bethlen szívügyének tekintette a „közönséges akadémia” felállítását, amit 1622-ben az országgyűlés ki is mondott, de végül nem a korábbi helyén, hanem fejedelem székvárosában, 1629-ben kezdte meg működését. A fejedelem által ide hívott külföldi tanárok között először a már 1622 végén ide érkezett **Martin Opitz**, a jeles német költő nevét kell megemlíteni, aki egy év után távozott. 1629-ben a megszüntetett herborni egyetemről **Johannes Alsted**, Heidelbergből pedig **Johannes Bisterfeld** és **Ludwig Piscator**, vagyis három tekintélyes tudós érkezett ide.⁸⁵ A gyulafehérvári főiskola teológiai, filozófiai és jogi tanszékekkel indult. Noha a későbbi törekvések ellenére sem tudott a valódi universitas rangjára emelkedni, mégis kiemelkedő szerepe volt az állam irányításában nélkülözhetetlen értelmiség képzésében.

Egyetem hiányában, Erdélyben nem lehetett teljes értékű tanulmányokat folytatni, ezért az előkelők, a városok és

a központi hatalom erőteljesen támogatta a külföldi egyetemeket látogató hallgatókat. Bethlen Gábor személyesen és diplomáciáján keresztül is sokat segített, és ez a folyamat vezetett oda, hogy az 1630-as években már több mint 300 erdélyi tanult az európai egyetemeken. A református fejedelmek idején a katolikus – elsősorban itáliai – egyetemek háttérbe szorultak, a németországiak megtartották vonzerejüket, azonban a harmincéves háború következményeként az 1620-as évektől egyre többen látogatták a németalföldi és az angliai egyetemeket.

Az erdélyi értelmiség túlnyomó többsége lelkész és tanár, akik Gyulafehérvár, Várad, Debrecen, Sárospatak, Nagyenyed, Kolozsvár iskoláiban⁸⁶ az ott tanító, európai látókörű és tapasztalatú tanáraiktól sok esetben a székely írással kapcsolatos ismereteket is megszerezhették, majd peregrinációjuk, és hazatérésük után itthon azt is továbbadhatták. Az ismeret terjedését ebben az időben az is meggyorsíthatta, hogy a híres kollégiumok tanárai életében gyakran előfordult, hogy más és más, olykor alacsonyabb szintű iskolában folytatták tevékenységüket, így a székely írást ebben a korban egyes helyeken a korábbinál szélesebb körben, valamint az alacsonyabb társadalmi szinten elhelyezkedők is megismerhették – igaz, ez is csak szűk körre terjedt ki.

A Bethlen Gábor idején a kultúra és a tudományok területén megindult kedvező folyamat I. Rákóczi György idején még folytatódott, később azonban hanyatlásnak indult. Akik e két fejedelem idején kellő szellemi munícióval szerelkeztek fel, tudásukat lehetőségeik szerint továbbadták, ami a székely írással kapcsolatban is jól érzékelhető. A 17. század első harmadától a székely írás reneszánszának lehetünk tanúi, amikor az alacsonyabb társadalmi helyzetű emberek számára is valamennyire megismerhetővé vált, de ekkor sem lett általánossá a használata. Egy évszázaddal később már ismét csak egy szűk réteg féltve őrzött kincse, amit főleg olyan szövegek feljegyzésére használtak, amelyet nem akartak, hogy akár a törökök, akár a császáriak, vagy bárki avatatlan megismerhessen – tehát valójában titkosírásként alkalmazták.

A székely írást ismerő, azzal kapcsolatba került személyek közötti kapcsolatrendszer vizsgálata során ez alkalommal csupán egy kiindulópont felvázolására tehetünk kísérletet. A valóságban egykor létezett rendkívül gazdag háló felrajzolása helyett a közvetlen kapcsolatoknak is csupán töredéke kerül említésre.⁸⁷ Minden személy esetében, aki közvetlenül ismerte, használta a székely betűket, fontos lenne minden, velük kapcsolatban álló további személy felkutatása, azok hagyatékának, főleg naplójának áttanulmányozása.

Szenci Molnár Albert (1574–1634) fiatal korában, Strasburgban találkozott először az ott tartózkodó Baranyai Decsi Jánossal, erről 1592. június 28-án emlékezett meg naplójában. 1610-ben Hanauban kiadott *Novae Grammaticae Vngaricae libri duo* című munkája előszavában kéri honfitársait, különösen az erdélyi székelyeket, hogy aki ismeri a székelyek hun betűit, szíveskedjen

azokat magyarázataikkal nyilvánosságra hozni. Szótára 1611-es kiadásának ajánlásában azt írja Baranyai Decsiről, hogy tisztelő híve volt. A *Rudimentát* találkozásukkor azonban még nem ismerhette, mivel csak évekkel később, 1598-ban juttatta el hozzá annak szerzője. Későbbi kapcsolatokról nincsen feljegyzés, Baranyai Decsi 1601. május 15-én elhunyt, Szenci pedig 1610-ben azt írja, hogy nem ismeri a székely írást, ezért biztos, hogy tőle nem kaphatta meg a *Rudimentát*. Miskolci Csulyak Istvánnal 1610-ig levelezésben állt, de nem zárható ki későbbi kapcsolatuk sem. Szenci magyarországi tartózkodása idején Bethlen Gábor fejedelem 1614-ben tanári állást ajánlott fel számára, amit nem fogadott el, visszatért Németországba. Amikor 1624-ben ismét hazajött, a Kassán élő Szenci életének anyagi hátterét Bethlen Gábor biztosította, így kizárólag tudományos és írói tevékenységének élhetett. Szenci Molnár Alberttől kaphatta meg 1614 után Conrad Dietericus a *Rudimentát*.

Miskolci Csulyak István (1575–1645) székely ábécéről és Szenci Molnár Alberttel való kapcsolatáról részletesen írt Jakubovich Emil, aki feltételezte, hogy Miskolci Csulyak István ábécéi „*Telegdi eredeti Rudimentájára vagy annak valamely korai másolatára mennek vissza*”.⁸⁸ 1600-ban a fiatal báró **Thököly Miklós** nevelője lett, akit külföldi tanulmányújtaira is elkísért. 1608-ban **Rákóczi Zsigmond** a szerencsi egyház lelkészének hívta meg. Bethlen Gábor fejedelem kétszer is hívta táborigazgatójává, de szolgálatára különböző okok miatt nem került sor. Miskolci Csulyak István peregrinációs albumában olvasható **Csulai György** (?–1660) 1644. február 22-én kelt bejegyzése, amely egy rövid székely írással írt szöveget is tartalmaz.⁸⁹

Miskolci Csulyak István fia volt Miskolci Csulyak Gáspár (1627–1696), aki minden bizonnyal édesapjától ismerte meg a székely írást, 1654. február 3-án a fríziai Franekerben azzal írta bejegyzését Kismarjai Veszelin Pál emlékkönyvébe.

Ebbe az emlékkönyvbe Komáromi Csipkés György (1628–1678) Leidenben 1653. március 12-én szintén székely írással írt, valamint nyomtatásban megjelent munkájában részletesen ismertette a székely írást.⁹⁰

Kismarjai Veszelin Pál annak a Kismarjai Veszelin Pálnak a fia lehetett, aki református lelkész és hittanár volt, előneve szerint a Bihar megyei Kismarján született, és a keleti nyelvek tanáraként oktatott a debreceni kollégiumban 1612-től 1629. augusztus 20-ig, ezután debreceni lelképásztor volt. 1645-ben halt meg. Fiáról, akinek emlékkönyvébe Komáromi Csipkés György és Miskolci Csulyak Gáspár székely írással írt, nincsenek adataink.

Szegedi Zsigmond (?–1681) tíz évig szolgálta idősebb iktári Bethlen Istvánt, együtt tanult Sárospatakon Miskolci Csulyak Gáspárral, Máramaros megye vezető tisztségviselőjeként együtt dolgozott kisérei gróf Rhédey Ferencsel, ismerte annak fiát, Rhédey Lászlót, kapcsolatban volt Sárospataki Márton ítélmesterrel, valamint az országgyűlések és egyéb események alkalmával I. Rákóczi György, II. Rákóczi György és I. Apafi Mihály fejedelemmel.

Geleji Katona István (1589–1649) egyebek között Sárospatakon tanult, ahol szeniorrá is választották. Beregszászon volt tanító, majd 1615. május 10-én a tiszántúli egyházkerület közssinata őt ajánlotta Bethlennek tanítássalra, így lett fejedelmi alumnus. 1615. november 6-án iratkozott be a heidelbergi egyetemre. 1617-től Gyulafehérváron rektor, majd 1619 tavaszán ifjabb iktári Bethlen István nevelőjeként tért vissza Heidelbergbe. 1621 novemberétől udvari pap, előbb **Károlyi Zsuzsanna**, majd a fejedelem mellett. 1633-tól 1649-ig, haláláig erdélyi püspök. Geleji Katona István 1645-ben megjelent munkájában a „rovásírás ismertetését is a »keleti nyelvekkel« való rokonság bizonyítására használja fel”.⁹¹

Csulai György (?–1660) a heidelbergi egyetemen tanult, a diák mecénása 1620-ban az idősebb iktári Bethlen István volt. Az erdélyi fejedelem, iktári Bethlen Gábor kedvelte unokaöccsét, ifjabb iktári Bethlen Istvánt, akit 1619-ben Geleji Katona István kíséretében a heidelbergi egyetemre küldött, ahol az 1620-ig tanult. Csulai György és támogatója fia, ifjabb iktári Bethlen István egy időben tanult a heidelbergi egyetemen, ismerték egymást. 1635-ben fejedelmi udvari papnak és gyulafehérvári lelkésznek hívják. 1650-től erdélyi püspök és a gyulafehérvári egyházmegye esperese, valamint a gyulafehérvári református kollégium élén is Geleji Katona István utódja. Róla írta a Sepsi széki származású debreceni tanár, Lisznyai Kovács Pál 1692-ben Debrecenben kiadott *Magyarok Crónicájában*: „Ezeknek a székelyeknek (a mint az Atyllának és meg az előtt való magyaroknak is) tulajdon magános magyar bötüi és írásai voltak, és valamint ma irnak a sidók és a napkeleti népek, az ő írásokban jobb kéz felől bal kéz felé mentenek, mely magyar betűket és írásokat, hazámban lakván, én magam is láttam, sőt Erdélyben és Székely földén olyan praedikátorokat is, kik magyar betűkkel egymásnak irtanak, láttam s ismertem; ilyen vala Tsulai nevű erdélyi püspök is.”⁹²

A sárospataki református kollégium diákja volt idősebb Csécsi János (1650–1708), aki később ott is tanított.

„A kassai iskola 1674-ben kizavartatván helyéből, tanártársaival együtt Debreczenbe vándorolt, honnan Gyulafehérvárra költözött és besoroztatván a pataki-fehérvári diákok közé, mintegy öt évig tanítá a theológiát és héber nyelvet. 1679-ben senior lett és tanította a természettant, metaphysikát. 1680. jan. elhagyá Erdélyt és a tályai iskolának igazgatója lett. [...] 1682. ápr. 27. akadémiákra indult Lengyelország felé s áthajózáván a Balti tengeren, az utrechti akadémiának hallgatója lett; itten három évet szentelt a hittan, philologia s bölcsélet tanulására. 1684-ben Tótfalusi Kiss Miklós a bibliát újra akarván nyomtatni Amsterdamban, Csécsi János mint jó görög és héber, tanuló társával Kaposi Sámuellel együtt vállalta el a javítást. 1686. febr. 9. sárospataki tanárnak helyezték be... Meghalt 1708. máj. 14. Hegyalján Zemplén megyében.”⁹³

A székely írásról szóló *Observationes Orthographico-Grammaticae* című munkája Pápai Páriz Ferenc *Dictiona-*

riumához függesztve jelent meg 1708-ban Lőcsén, majd annak újabb kiadásaiban is. Csécsi János az alábbiakat jegyezte fel a székely írásról: „*Nem bizonytalan hagyomány, hogy a magyarok Scythiában tulajdon betűikkel éltek, irás közben jobbról balra menve, a zsidók és más keleti népek módjára. Hogy ezen betűknek némi nyomai, mint némelyek állítják, az erdélyi székelyeknél maig is fönvannak, kétségen kívül van, jóllehet azokat használni keveseknek adatott.*”⁹⁴ Fia, ifjabb **Csécsi János** (1689–1769) 1705-től a sárospataki református kollégium növendéke, majd 1709-től az utrechti, 1711-től a franekeri egyetemen tanult. Ezt követően német, angol, svájci, olasz és francia egyetemeken hallgatott előadásokat. 1712-től a sárospataki református kollégiumban 1734-ig matematikát, földrajzot, történelmet, görögöt, teológiát, fizikát, csillagászatot és filozófiát tanított. 1734-ben királyi parancs fosztotta meg állásától.

Apáczai Csere János⁹⁵ (1625–1659) baráti kapcsolatot ápolt Komáromi Csipkés Györggyel. Németalföldön, 1652-ben kapta meg Csulai György püspök Erdélybe haza hívó levelét. 1653 augusztusában érkezett haza, ahol **II. Rákóczi György** fejedelem a gyulafehérvári kollégium tanárának nevezte ki, majd 1655-től a kolozsvári református kollégiumba helyezték át. Tanítványa volt Bethlen Miklós, a későbbi kancellár, emlékiratíró.

Bethlen Miklós (1642–1716), **Bethlen János** (1613–1678) történetíró, erdélyi kancellár fia, emlékiratíró, 1691-től kancellár. Tanulmányait Gyulafehérvárott és Kolozsvárott végezte, Apáczai Csere János tanítványa volt. Veje volt gróf **Teleki Sándor**. Gyermekkorában, gyulafehérvári tanulmányai idején tanuló társa volt az 1653-ban elhunyt Gyalakutai IV. Lázár Ferenc, akinek testvére, Gyalakutai IV. Lázár Imre 1668-ban mátkás volt Bethlen Zsófiával, Bethlen Miklós húgával, azonban az esküvőre a leány halála miatt nem került sor. Naplójában többször említi Kaposi Sámuel. Élete és munkássága során Erdély minden jelentősebb politikusával kapcsolatba került, itt most Rhédei Ferenc fejedelem, fia Rhédei László és Sárospataki Márton nevét említjük. **Tótfalusi Kis Miklós** támogatója volt.⁹⁶ Pápai Páriz Ferenc Bethlen Miklósnak és második feleségének ajánlotta egyik munkáját. Részt vett a házaspár orvosi kezelésében, és a feleség halálos ágyánál is ott volt. Bethlen Miklós féltestvére volt Bethlen Sámuel (1663–1708), akinek leánya árva **Bethlen Kata**. Bethlen Miklós valószínűleg személyesen ismerte Luigi Fernando Marsigit, akivel a 17–18. század fordulóján a hivatalos, kötelező kapcsolattartáson túl magánlevelezésben is állt.⁹⁷

Pápai Páriz Ferenc (1649–1716), amint azt az előzőekben is említettük, Bethlen Miklósnak és második feleségének, **Rhédey Juliannának** ajánlotta egyik 1703-ban írt munkáját. Részt vett a házaspár orvosi kezelésében, és a feleség halálos ágyánál is jelen volt. Idősebb Csécsi Jánosnak a székely írásról szóló *Observationes Orthographico-Grammaticae* című munkája Pápai Páriz Ferenc *Dictionariumához* függesztve jelent meg 1708-ban Lőcsén. Kaposi Sámuel Pápai több műve elé alkalmi költe-

ményt írt. VII. Lázár János 1716-ban Nagyenyeden Pápai Páriz Ferenc-től tanult.

Kaposi Sámuel (1660–1713) 1684-ben Amszterdamban a Tótfalusi Kis Miklós által kiadott Biblia korrektora volt idősebb Csécsi Jánossal. Pápai Páriz Ferencsel kapcsolatban állt, több műve elé alkalmi költeményt írt. Otrokocsi Fóris Ferenc és Bél Mátyás Kaposi Sámuel-től kapta a székely ábécét.

Gróf széki Teleki Sándor (1679–1760) **Bod Péter** támogatója, aki neki ajánlotta a *Magyar Athenas* című művét. Gróf Lázár Jánossal jó ismerősök, levelezésben is álltak. Patrónusa volt Szilágyi Sámuelnek (1700 k.–1771), a *Csikszentmihályi Felirat* lemásolójának. Teleki Sándor – első feleségétől, Bethlen Miklós leányától, **Bethlen Júliától** született – egyik fia **Teleki László** (1710–1778), akinek a felesége **Ráday Eszter**, II. Rákóczi Ferenc kancellárjának, **Ráday Pálnak** a leánya. Az ő fiuk **Teleki József** (1738–1796) koronaőr, akit Bod Péter tanított, s akinek titkára volt **Cornides Dániel** (1732–1787), aki vele külföldi tanulmányutakon járt. Gróf széki Teleki Sándor második nejétől származik **Teleki Sámuel** (1739–1822), a család egyik legkiemelkedőbb egyénisége, a tudós államférfi, a híres könyvtáralapító, tőle származik – Bod Péter valamelyik kéziratáról lemásolva – a *Rudimenta* egyik marosvásárhelyi kézírata.

Árva Bethlen Kata (1700–1759), Bethlen Sámuel leánya – akinek nagybátyja Bethlen Miklós kancellár – 1717-től 1719-ig **Haller László** grófnak, majd 1722-től **Teleki Mihály** kancellár fiának, a nála jóval idősebb Teleki József grófnak a felesége volt. 1733-tól támogatta Bod Pétert tanulmányai során, aki 1743-tól 1749-ig volt udvari papja volt.

Bod Pétert (1712–1769) nagyenyedi diák korától, 1733-tól anyagilag támogatta Árva Bethlen Kata, akinek 1743-tól 1749-ig volt udvari papja volt. Annak halála, 1759 után helyeztette el emlékére a fogarasi templom oldalán azt az emléktáblát, melynek verses szövege végén olvasható székely betűkkel: „*Bod Péter készítette Igenben.*” Bod Péter támogatója volt Teleki Sándor is, akinek *Magyar Athenas* című művét ajánlotta. Az 1766-ban megjelent mű előszavában adta ki a *Rudimenta* előszavát, Baranyai Decsi levelét, és beszámolt arról, hogy könyvet készül írni a székely írásról. Bod Péter *Siculo Hunno-Dacica* című, a Teleki-könyvtárban őrzött kéziratának egyik fejezete a székelyek régi betűivel foglalkozott. Az ő munkája lehetett a forrása a két marosvásárhelyi kézirat együttesnek, amelyek a *Rudimenta* hiányos másolata mellett a *Csikszentmihályi Felirat* két-két másolatát és megfejtését tartalmazzák, s amelynek egyik másolója Teleki Sámuel volt. A *Csikszentmihályi Felirat* megfejtését először valószínűleg Bod Péter tett kísérletet 1768-ban Cornides Dániel ösztönzésére, megfejtését **Hajos István Gáspár**-nak írt levele őrizte meg.

Báró Szilágyi Sámuel (?–1771) protestáns udvari ügyvivő (agens), majd az erdélyi *Királyi Tábla* ülnöke volt, aki Erdélyben szorgalmasan gyűjtötte a régi korok feliratait.

Peregrinációja idején gróf széki Teleki Sándor volt a patrónusa. Báró Szilágyi Sámuel másolta le a *Csikszentmihályi Feliratot*. Horváth Benedek székely származású, de már Bécsben élő piarista szerzetes Szilágyi Sámuel-től kapta meg a *Csikszentmihályi Feliratot*, ő továbbküldte rendtársának, aki megjelentette. Középkori oklevélszövegeit, többek között, Dobai Székely Sámuel közvetítésével szerezhetette. Édesapja, **Szilágyi Péter** (?–1723) 1716-tól a nagyenyedi kollégiumban a keleti nyelvek professzora, előtte pedig a **Kemény** családnál volt nevelő.

Ismerték-e a 17. században az erdélyi fejedelmek a székely írást?

Amint azt többször említettük, a két későbbi fejedelem, iktári Bethlen Gábor az öccsével, idősebb iktári Bethlen Istvánnal 1590 és 1594 között gyermekkoruk egy részét Gyergyószárhegyen, a nagyapjuk, szárhegyi Lázár István – Gyergyószék főkirálybírája – által építtetett kastélyban töltötte. A gyalakutai és a szárhegyi Lázár család tagjai a későbbi források tanúsága szerint ismerték a székely írást, ami feltételezhetően a két későbbi fejedelem gyermekkorában, de valószínűleg már korábban is így volt.

Szenci Molnár Albertnek, aki 1614 után valamikor megismerte a székely írást és ábécét, magyarországi tartózkodása idején Bethlen Gábor fejedelem 1614-ben tanári állást ajánlott fel, amit nem fogadott el, visszatért Németországba. Amikor 1624-ben ismét hazajött, a Kassán élő Szenci életének anyagi hátterét a fejedelem biztosította.

Miskolczi Csulyak Istvánt, akinek székely ábécéit ismerjük, Bethlen Gábor fejedelem kétszer is hívta tábori papjának, de szolgálatára különböző okok miatt nem került sor.

A heidelbergi egyetemen tanuló Csulai György – a későbbi református püspök, aki ismerte, használta a székely írást – mecénása 1620-ban az idősebb iktári Bethlen István volt. Az erdélyi fejedelem, iktári Bethlen Gábor kedvelte unokaöccsét, ifjabb iktári Bethlen Istvánt, akit 1619-ben Geleji Katona István – aki 1621 novemberétől udvari pap, előbb Károlyi Zsuzsanna, majd a fejedelem mellett, valamint 1633-tól haláláig erdélyi püspök, és ismerte a székely írást – kíséretében a heidelbergi egyetemre küldött, ahol az 1620-ig tanult. Csulai György és támogatója fia, ifjabb iktári Bethlen István egy időben tanult a heidelbergi egyetemen, tehát ismerték egymást.

Idősebb iktári Bethlen Istvánt – annak fejedelemsége után – 10 évig szolgált Szegedi Zsigmond, akitől székely ábécé maradt fent.

Kisrèdei gróf Rhédey Ferenc Erdély fejedelme 1657. november 2. és 1658. január 8. között. Az egykori fejedelem, iktári Bethlen István, aki 1630 decemberében, alig három hónapos uralkodás után kényszerűségből lemondott I. Rákóczi György javára, Rhédey Ferenc mostohaapja lett, mivel édesapja halála után, 1623-ban anyja hozzá ment férjhez. Rhédey Ferenc **iktári Bethlen Druzsínával** – iktári Bethlen István erdélyi fejedelem és **Csáky Krisztina** leányával – kötött házasságot. Tehát idősebb iktári

Bethlen István egykori fejedelmet és kisérei gróf Rhédey Ferenc fejedelmet szoros családi kapcsolat kötötte össze, és mindkettőjük mellett tevékenykedett Szegedi Zsigmond. Ugyanis Rhédey Ferencet I. Rákóczi György 1637-ben Kükküllő vármegye főispánjává és a fejedelmi tanács tagjává nevezte ki. Tőle kapta meg a máramarosi főispáni tisztséget 1648 nyarán, ám az ifjabb Rákóczi Györgynek is bizalmi embere volt, hiszen fejedelmi tanácsos maradt.

Szegedi Zsigmond Máramaros vármegye vezető tisztségviselőjeként, a vármegye ügyeinek intézése és az országgyűléseken való részvételei alkalmával, a már említettekén kívül kapcsolatba került I. Rákóczi György, II. Rákóczi György és I. Apafi Mihály fejedelemmel is.

Apáczai Csere János baráti kapcsolatban volt Komáromi Csipkés Györggyel, Németalföldről a fejedelemmel is folyamatos kapcsolatban lévő Csulai György⁹⁸ református püspök hívta haza Erdélybe. Az 1653 augusztusában haza érkező Apáczait II. Rákóczi György fejedeleme a gyulafehérvári kollégium tanárának nevezte ki, majd 1655-től a kolozsvári református kollégiumba helyezték át.

A Lázár család tagjainak az erdélyi fejedelmekhez fűződő kapcsolatát nem fejedelmeként foglaljuk össze.

Gyalakutai Lázár Imre édesapjáról II. Lázár Györgyről tudjuk, hogy 1638-ban a fehérvári udvari tanodában II. Rákóczi György is tanulópartnere volt. Nemsokára megházasodott, és a későbbi fejedeleme, **Apafi Mihály** testvérét, **Erzsébet**et vette feleségül. II. Rákóczi György fejedelemehez fűződő jó kapcsolatát a krónikáiról is feljegyezte, de hasonló viszony fűzte **Barcsai Ákos** fejedelemehez is, aki fejedelmi helytartónak nevezte ki, s szolgáltatta őt 1660-ban bekövetkezett haláláig.

Szárhegyi IV. Lázár István gyermekkorának néhány évét együtt töltötte a két későbbi fejedelemmel, iktári Bethlen Gáborral és öccsével idősebb iktári Bethlen Istvánnal Gyergyószárhegyen 1590 és 1594 között. Később is a fejedeleme mellett volt, részt vett a lakodalmán, de csatáinak többségében is ott található. Hű embere I. Rákóczi Györgynek, az ő hadi vállalkozásaiban is részt vett. Ő hívta a ferenceseket Szárhegyre.

Szárhegyi V. Lázár István 1626-ban született, felesége **Petki Kata**, II. Rákóczi György főudvarmesterének, tanácsosának és jeles hadvezérének, **Petki István** csíki főkapitányának a leánya. Az erdélyi fejedelmekkel közvetlen kapcsolatban volt és részt vett minden jelentősebb hadakozásban. Feleségének 1672-ben történt halála után Lázár István, mint I. Apafi Mihály fejedeleme egyik főembere, ideje nagy részében a fejedelmi udvarnál tartózkodott.

Feltételezzük, hogy a 17. században Erdély fejedelmei, a kelet-magyarországi birtokokkal rendelkezők, onnan származók is, gyermekkoruktól kezdve iskoláikban, tanáraiktól és diáktársaiktól, a velük kapcsolatban lévő főrendű nemesektől, az egyházi méltóságoktól, a fejedelemség és a megyék vezető tisztségviselőitől megismerhették a székely írást. Hiszen a velük közvetlen kapcsolatban lévők ismerték azt, és nem életszerű, hogy titkolták volna előttük. Abban a korban, amikor a dicső múlt, a nemzeti sajátossá-

gok egyre nagy becsbe kerültek, a szellemi kincsek felértékelődtek, kizártnak tekinthető, hogy éppen a fejedelmek – nem az Erdélyi Fejedelemség első embereként, hanem már korábban – ne ismerték volna meg.

Feltevések

A székely írást a magyar nyelvterületen a honfoglalást követő időszakban a székelyek használták, közülük is a Telegdi székelyek lakók. A késő avar régészeti leletek Erdélyben ezen a területen találhatóak.⁹⁹ Megállapítást nyert, „*hogy a telegdi székelyek – vagy ezek egy része – nyelvjárása (kiváltképp Székelykeresztúr környékén) arra utal, hogy bihari (Telegd környéki) tartózkodásukat megelőzően Dél-Magyarországon éltek.*”¹⁰⁰ A bihari székelyekről **Anonymus** leírásában is hiteles adatok olvashatók.¹⁰¹

A nagyszentmiklósi kincs a legújabb kutatások alapján „*egy olyan 7–8. századi avar (rész)fejedelmi család tulajdona volt, amelyik a Kárpát-medence déli és/vagy keleti felében élt, s folyamatosan állt módjában bizánci kultúrájú ötvösöket foglalkoztatni.*”¹⁰² A nagyszentmiklósi kincs feliratai közül tizennégy rovásírással készült. A „*nagyszentmiklósi-szarvasi írás beletartozik egy eddig megfejtetlen eurázsiai íráscsaládba, ennek különálló, legnyugatibb ágát képviseli, amelynek sem a keleti türk rovásírással, sem az európai germán Futhark-írással közvetlen kapcsolata nem mutatható ki. [...] A székely rovásírás tehát nem köthető közvetlenül össze a nagyszentmiklósi-szarvasi írással, amelynek ismert emlékei hat-hétszáz évvel régebbiek. Ennyi idő alatt azok az írások, amelyeknek nem volt központi hagyományuk, igen nagy átalakuláson mentek át. Jelenleg csak annyit mondhatunk, hogy a székely és a késő avar kori írás ugyanahhoz az íráscsaládkhoz tartozik, de annak egymástól távoli ágai.*”¹⁰³

A nagyszentmiklósi kincs és a nagyszentmiklósi típusú feliratok betűit a közel ezer évvel későbbi, gyakorlatlan kéztől származó, eltorzított, hibás másolatokkal összevetve nem lehet megalapozott következtetéseket levonni. Külön tekintettel kell lenni arra, hogy feltehetően sem a kincsen lévő feliratok keletkezésének idején, sem később nem volt egységes a rovásírás, amely folyamatosan változott, amit a későbbi feljegyzések egyértelműen mutatnak. Ha a jövőben remélhetően előkerülő székely írások segítségével sikerül rekonstruálni annak korábbi – feltehetően párhuzamosan létező, eltéréseket mutató – állapotait, a nagyszentmiklósi kincsen lévő felirat vizsgálata is több eredményt hozhat majd. Sokrétű, több tudományág eredményeit felhasználó elemző munka vezethet csak sikerre, melynek során a régészeti kutatásoknak az avar–magyar asszimiláció kérdéskörében¹⁰⁴, az antropológiai és genetikai vizsgálatok területén elért legújabb eredményeit is folyamatosan figyelembe kell venni¹⁰⁵.

Feltételezhető, hogy a székely írást a kései avarok idején, majd később is csak a népesség szűk, vezető rétege, az elit ismerhette és használhatta. Ezek az emberek több

nyelv és írás birtokában lehettek, közöttük az Avar Birodalomban a központi nyelv szerepét betöltő valamelyik török nyelvet és annak írását is használták. (Ez a jelenség a későbbi korokban sem volt ritka, elég, ha a latin, a német és az orosz nyelv hasonló szerepére gondolunk.) Amikor felmerült az igény, természetes módon kínálta magát a lehetőség – lehet, hogy már korábban, sőt az is előfordulhatott, hogy térben és időben eltérve, de akár párhuzamosan is –, hogy a szükséges változtatásokkal az általuk beszélt magyar nyelv írásához igazítsák az általuk jól ismert, de addig más nyelv lejegyzésére használt írást. Mindezt feltehetően nem központi elhatározásból hozták létre és használták, és a kiindulópontul felhasznált írás sem volt valószínűleg egyforma, hanem területenként némileg eltérő, így nagy valószínűséggel a különböző területeken és időpontokban létrejövő székely írás sem volt teljesen azonos. Az idők során természetesen lehettek olyan törekvések, hogy egységesítsék ezt az írást is, azonban mindig vannak olyanok, akik különböző okok miatt – akár megszokásból, vagy elszigeteltségük, esetleg az ősök tisztelete miatt, jobban őrzik a hagyományukat.

Megfontolandónak tűnik tehát annak feltételezése, hogy a késő avarnak mondott népességnek a részét képezték a székelyek, amelynek elitje ismerte és használta a székely írást – aminek a legrégebbi felirataí éppen azon a területen fordulnak elő, ahol Erdélyben a késő avar leletek találhatóak.¹⁰⁶ Azt, hogy a székely írás annak ősi használata idején sem volt széleskörűen elterjedt, a régészeti leletek is alátámasztják, különben a már napvilágra került leletanyag jóval nagyobb részén fordulnának elő.

JEGYZETEK

¹ Sándor 2014a., Sándor 2014b., Benkő E. 2014.

² Benkő E. 2014. 322.

³ Sándor 2014a. 137.

⁴ A szerző személye ma még nem pontosan azonosított. 1581. július 29-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre egy Johannes Thelegdi nevű erdélyi diák. Mivel a város a protestantizmus fellegvára volt, valószínű, hogy e diák is protestáns lehetett. Szabó-Tonk 1992. 103.

Legutóbb Sándor Klára vizsgálta a kérdést, de nem jutott egyértelműen elfogadható eredményre. Volt ugyanis olyan Telegdi vezetéknévvel viselő család, amelynek élt János nevű tagja, a székelyekhez is kapcsolódtak, ez pedig a 13. században szerveződött a Csanád nemzetségből, annak bihari, mezőtelegdi ágából származott. [Itt jegyezzük meg, hogy a bihari (telegdi) székelyeknek – a többi székely csoporthoz hasonlóan – csak egy része telepedhetett át a Székelyföldre, különben korábbi lakóhelyükön nem lennének, akik napjainkig megőrizték nyelvjárásukat és mindazokat a néprajzi jellegzetességeiket, amelyek segítségével pontosan beazonosítható, honnan hová települtek át. Ezt a nyelv- és történettudomány egyes jeles képviselői korábban nem vették figyelembe és következményeit kellő alaposítással, körültekintéssel nem gondolták végig. A bihari, mezőtelegdi ágból származó Telegdi család talán a helyben maradt székely lakosság leszármazottja volt, ennek tudata is élhetett bennük. Zs. Z.] Telegdi Mihály 1567 és 1569 között a hat székely szék és az udvarhelyi vár főkapitánya volt azonban részt vett a Báthori elleni harcokban, így annak győzelme után 1575-ben menekülnie kellett. Beregszentmiklósi

birtokán kezd kastélyépítésbe, amelyet halála után idősebb fia, János folytatott, aki 1596. október 26-án halt meg a mezőkeresztesi csatában. Telegdi Mihály azonban hithű katolikus volt, és gyermekeit is ilyen szeltemben nevelte. Azonban a tankönyvíró – ha egyezik a személye a már említett wittenbergi diákéval – igen valószínű, hogy protestáns volt, amit a tankönyv szövege és Decsi ajánlása is alátámaszt. Az előszót író Baranyai Decsi János a magyarországi tanulmányok után szintén Wittenbergben és más európai városokban tanult, 1593-tól pedig 1601-ben bekövetkezett haláláig a marosvásárhelyi református iskolában tanított. A megfelelő hivatkozásokkal összefoglalja: Sándor 2014a. 244–245.

⁵ Telegdi ábécéjét nyilvánvalóan autentikus hagyományokra építette, az azonban ma még nem tudható pontosan, hogy mennyit változtatott a betűkön és szabályokon. (Sándor 2014a. 236.) Másolatai két csoportra oszthatók. Amelyik valószínűleg közelebb áll az eredeti munkához, az a 18. század elején, többszöri másolás után keletkezett giesseni másolat, erről készült valószínűleg a hamburgi és budapesti másolat. (Sebestyén 1909. 206–224., Sándor 2014a. 240.) Talán ide sorolható a Rudimenta két nagyenyedi kézírata közül az, amelyet Borberek István, a kollégium egykori diákja 1715. április 25-én másolt. (Musnai 1936. és Sándor 2014a. 241–242.)

A másik csoport – az előbb említett nagyenyedi kézirat kivételével – az erdélyi kéziratok csoportja. Ide sorolható a Rétyi Péter által 1671-ben készített, a fogarasi könyvtárban megtalált fogarasi kézirat, amely csaknem szó szerint megegyezik két, Marosvásárhelyen talált változattal, amelyek pedig Bod Péternek a nagyenyedi református kollégium könyvtárában őrzött Telegdi Rudimenta-ját tartalmazó kéziratából származnak, latin betűs szövegük teljesen megegyezik. (Musnai 1936., Sándor 2014a. 242–243.)

⁶ A jeles humanista, Tolna megyei Décsen született 1560 körül és Marosvásárhelyen hunyt el 1601. május 15-ikén. Tanulmányait a tolnai református iskolában kezdte, majd Debrecenben és Kolozsvárott folytatta. Losonci Bánffy Farkas fejedelmi tanácsos fia, Ferenc kíséretében és támogatásával peregrinált. 1587. július 26-tól a wittenbergi egyetemen, 1590–1592 között a strassburgi egyetemen tanult, de megfordul Franciaországban és Itáliában is. 1593-tól a marosvásárhelyi református iskolában tanított, 1595-től ugyanott lelkész. (Tonk 1992. 104.; Szőgi 2011. 226.; ÚMÉL I. 2001 409.)

⁷ Benkő E. 2014. 324.

⁸ Sándor 2014b. 331.

⁹ Az ősnymtatványt Szelp Szabolcs (2011) kutatta fel, ő azonosította Pencsicei kézírását és a Nikolsburgi Ábécé latin betűs részeit. Összefoglalja: Sándor 2014b. 331–332.

¹⁰ Jakubovich 1935. 11.

¹¹ Sándor 2014b. 331.

¹² Részletesen bemutatja és elemzi: Sándor 1991. Összefoglalóan ismerteti: Sándor 2014b. 332.

¹³ Sándor 2014b. 332.

¹⁴ Sándor 2014b. 332.

¹⁵ Ezekről részletesen: Sándor 2014a. 248–253.

¹⁶ Sándor 2014a. 270.

¹⁷ Sándor 2014a. 271.

¹⁸ Szenci Molnár Albert származását összefoglalta Jakubovich (1935. 12.) Hivatkozásai a lábjegyzetben: Dézsi Lajos: Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. 3. l. 3. jegyz. – U. a. Szenci Molnár Albert (MTörtÉletr.) 10. l.

¹⁹ Baranyai Decsi János 1598-ban Bártfán kiadott görög–latin–magyar szológgyűjteménye, az Adagiorum Graecolatinoungaricorum chiliades quinque...

²⁰ Imre 1990. 26–27. Szenci naplójában az 1610. évnél olvasható: „13. Ju-

lii irtac kertemre Martinus Totfaluinac Witebergaba, hogy az Johannes Decy Adagiomos könvetskei nekem küldgye.” (Szabó 2003. 82. és 156.)

²¹ Imre 1990. 57–58.

²² Sándor 2014a. 240.

²³ Sebestyén 1915. 104.

²⁴ Goclenius 1593.

²⁵ Szabó 2003. 206.

²⁶ Szabó 2003. 142.

²⁷ Szabó 2003. 142., a 708. lábjegyzetben

²⁸ Szabó 2003. 30., 203.

²⁹ A család itáliai származásáról szóló feltételezést fenntartásokkal kezelték.

³⁰ Lázár 1858.

³¹ Szilágyi 1836. 431. [Szilágyi eredeti szövege: „B. Lázár Jánosnál több írásokat kaptak, azok között olyanokat, melyek valami Scythia alphabetum jegyeivel készültek, s nagyattyáról vagy attyáról maradtak rá, azonban foglalatjokra nézve merőben ártatlanok voltak.” Zs. Z.] Szabó további hivatkozása: Lázár 1858. 92–93.

³² Szabó 1866b. 118.

³³ Az idézet forrása: Lázár 1858. 92–93. Lásd bővebben: Szilágyi 1836. 421.

³⁴ VII. Lázár János sógora, Bethlen Sámuel (1696–1755) – Bethlen Sámuel és borsai Nagy Borbála gyermeke – a marosvásárhelyi kollégium gondnoka, az erdélyi református eklézsiák, kollégiumok és iskolák főkurátora, guberniumi tanácsos, Fogarásföld főkapitánya volt. 1716-ban vette feleségül VII. Lázár János nővérét. Lázár 1858. 89.

³⁵ A Lázár Jánosnál lefoglalt iratok jegyzékének jelzete: MNL OL B 2 1738. 434. 26–31.

³⁶ Bethlen 1955. I. 6. Ő maga így írt róla: „A haza és proxime Enyed romlása, kit bizony, mint egy gyermekemet, úgy megsirattam, indíta a Noé galambja írására. Isten előtt állok s írom, olyan csodálatos instinctus volt körülém, jómra-é, gonoszomra-é? Isten titkában vagyom, hogy én azt kiírni nem tudom, csak nem nyughattam sem nappal, sem éjjel, míg el nem készítem és annak a Pano István görögnek oda nem adám.” Bethlen 1955. II. 150.; az ide vonatkozó ismereteket összefoglalja Albert András (2009a. 79–81.)

³⁷ Az önálló erdélyi fejedelemség utolsó évtizedei. In: Erdély története II. Budapest, 1988. 899.

³⁸ Bethlen 1955. II. 150.

³⁹ Nem jutott időnk a titkosírással leírt események pontos beazonosítására, ezért csak feltételezzük, hogy az 1656. június 26-án a velenceiek által a Dardanelláknál aratott tengeri győzelemről van szó. Matuz 1990. 143. és 234.; „Az 1656. év újabb megaláztatásokat hozott az ozmánokra. Mocenigo a velencei hajóhaddal a Dardanellák bejáratánál fényes diadalt aratott az ozmán tengeri had felett. Több mint 70 hadihajó esett itt az ellenség kezébe vagy süllyesztették a tenger mélyébe s a lepantói tengeri ütközet óta nem érte a félholdat ennél súlyosabb csapás.” Lázár 1890. 396–397.; A kozákok csatlakoztak az 1593-as Szent Ligához, már 1624–1626-ban a Boszporuszánál is megjelentek.

⁴⁰ A kora újkori eddig ismertté vált magyarországi titkosírások mintegy 95%-a politikai természetű, amibe „az államközi diplomácia, a befolyásos főnemesek belpolitikai természetű levelezése, az olykor összeesküvésbe, sőt felkelésbe torkolló nemesi szervezkedés, a tábornokok katonai üzenetváltása, a követjelentések és a kémkedés egyaránt beletartozik”. (Láng 2014. 133.)

⁴¹ Bél 1718., 1729.

⁴² Bethlen Judit édesapja Bethlen György fogarasi kapitány, akinek testvére Bethlen Farkas (1639–1679) kancellár, történétíró. Bethlen Judit testvérei közül Kata II. Apafi Mihály, az utolsó erdélyi fejedelem felesége,

Klára pedig Bánffy György erdélyi gubernátor felesége.

⁴³ Tar 2004. 264.

⁴⁴ A franekeri egyetem hallgatói közé bejegyezve 1683. június 27-én: „Samuel Köleseri, Ungarus” (Szabó T. 1982. 60.)

⁴⁵ Sebestyén Gyula 1909-ben a Lázár Imre név alatt nem IV. Lázár Imrét, hanem a fiatalon elhunyt V. Lázár Imrét azonosította. Ez nincsen kizárva, hiszen az érdeklődő, értelmes ifjú őseihez hasonlóan nyilván megismerte a székely írást, ebben az esetben pedig annak négy egymást követő generáción át történő folyamatos átadásáról lenne szó. Nincs kizárva, hogy szerencsés esetben, az iratok megtalálása, ezt a feltételezést fogja igazolni. „Az itthoni kutatók különösen Erdélyben buzgólkodtak. A kutatás ügyét itt karolta fel gyalakutai Báró Lázár János, kinek házában 1738-ban már számos székely betűs irat volt található, a kinek oldalán utóbb Szilágyi Sámuel, a csíkszentmiklósi felirat felfedezője hivataloskodott, végül a kinek 1761-ben elhalt fia, Imre, Telegdi után azt a másolatot készítette, a melyet az udvarhelyi convent jegyzőkönyvében 1780-ban Blaho Vincze ferencendi barát megtalált.” Sebestyén 1909. 261.; A korábbi és a későbbi kutatók, de maga Sebestyén 1915-ben megjelent alapvető művében sem határozzák meg pontosan – amint ez az alábbiakban olvasható –, melyik Lázár Imréről van szó.

⁴⁶ A VII. Lázár Jánosra vonatkozó adatok forrásai: Lázár 1858. 90–100.; ÚMÉL IV. 2002 138–139. Életét és tevékenységét az újabb szakirodalom alapján elemzi: Albert 2009b. 107–123.

⁴⁷ Lázár 1858. 78–79.

⁴⁸ IV. Lázár Imre halálának évét – 1686 – Bethlen Miklóstól ismerjük, mivel öccse, Bethlen Pál halálának leírásakor néhány akkori elhunyt felsorolása közben őt is megemlítette. (Bethlen 1955. I. 360.)

⁴⁹ Sándor Klára (1991. 42–42.) megállapítása szerint a Bolognai Emlékben említett helynevek Gyergyószentmiklós környékén találhatóak meg együtt, és Marsigli 1690 októberének végétől decemberig tartózkodott Gyergyószékben.

⁵⁰ Sándor 1991. 73–74.

⁵¹ A kötettel kapcsolatban Küstlerné Virág Éva főlevéltáros asszonynak, a róla készített felvételekért Czikkelyné Nagy Erikának mondok köszönetet.

⁵² Az életére és munkásságára vonatkozó adatokat összefoglalta: Szinnyei XIII. 1909 898–901.; Szilágyi István néhány, Máramaros vármegyéhez és Máramarosszigethez kapcsolódó munkája: 1858., 1876., 1883.

⁵³ Révai 1833. II. 56–57.

⁵⁴ Simonchich Ince János (1750–1807) piarista tanár 1797–1807 között Máramarosszigeten tanított.

⁵⁵ Révai 1806. I. 146.

⁵⁶ Az életére és munkásságára vonatkozó adatokat összefoglalta: Szinnyei XI. 1906. 402–406.

⁵⁷ Az ide vonatkozó adatok részletesen: Benkő E. 2014.

⁵⁸ A később oda került szárhegyi ferencesektől függetlenül ismerhették a székely írást, erre minden lehetőség meg volt, az évszázadok óta vezető szerepet betöltő, magasan művelt ősi székely családban.

⁵⁹ 1668. június 16-ától rektor a kolozsvári unitárius iskolában, 1672. január 18-tól ugyanott lelkipásztor, 1684. június 4-től az unitárius egyház püspöke. (Tonk 1992. 42.) Szabó Károly (1866a 129.) említi, hogy *Commentatio de litteris antiquis Hunnorum* című kéziratában a székely írásról fontos adatok lehetnek.

⁶⁰ Geleji Katona István esetében hivatkozik erre: Bóné 2014. 60.

⁶¹ Sebestyén 1909. 257.

⁶² Sebestyén 1909. 256–257.

⁶³ Szinyei IX. 1903. 1231–1233.

⁶⁴ Oertel 1746.

⁶⁵ Sebestyén 1915. 116.; Pray György jezsuita történetíró *Collectio Prayana* XVIII. kötetében kijegyzetelte Oertel munkáját és az általa közölt székely ábécét, tehát ő is ismerte a székely írást. Vásáry 1974. 166.

⁶⁶ Hörcsik 1998. 107.

⁶⁷ ÚMÉL IV. 2002 1195–1196.; Szögi 2011. 216.

⁶⁸ Sebestyén 1915. 113.

⁶⁹ Payr 1927. 52.

⁷⁰ Sebestyén 1909. 257.

⁷¹ Kádár – Kiss – Póka 2011. 285.

⁷² Szinyei /V./ 1897. 987–988.

⁷³ A latin szöveg fordításáért Tuza Csilla főlevéltáros asszonynak mondok köszönetet.

⁷⁴ Ma Ozdín néven, a Besztercebányai kerület Poltári járásában.

⁷⁵ Ma Turičky néven.

⁷⁶ Erdődy Tamás gr., horvát bán, (1558–1624). Különösen, mint törökvevő hadvezér tűnt ki, 1581-ben Szekender pasát ejtette foglyul, 1584-ben a Krajinából nagy zsákmánnyal megtérő Ferhát pasát ölte meg, 1585-ben Kosztajnica várát gyújtotta fel. 1587-ben elfoglalta Kopana várát, majd Ali béget győzte le és lefejezte. 1595-ben Zrínyi Györggyel egyesülve Petrinja várát foglalta el és lerombolta. Legnagyobb győzelmét 1593-ban aratta, Sziszek mellett, Hasszán boszniai pasa 12.000 főnyi seregén. Erdemei jutalmául 1607-ben Rudolf Varasd örökös főispánjává tette meg; két ízben a nádori méltóságra jelölték, de a protestáns rendek nem támogatták.

⁷⁷ „DESERICZKY INCE JÓZSEF, aki mint a kegyesrend római kormánytanácsának tagja került 1742-ben Rómába. Négyévi ott tartózkodása idején a vatikáni levéltárban és könyvtárban, majd Bécsben és a nagyszombati jezsuita könyvtárban szorgalmasan búvárokodva, gyűjtötte össze a magyarokra s a velük azonosnak vélt skythákra, amazonokra, húnokra, avarokra, kúnokra és más rokon népekre vonatkozó forrásadatokat és irodalmi véleményeket. Kutatásainak eredményeként öt hatalmas kötetben adta ki a magyarok eredetéről és pogánykori történetéről írt nagy művét (*De initiis ac majoribus Hungarorum commentaria*. I–V. Buda, majd Pest, 1748–1760.)” (Szinyei /II./ 1893. 806–807.)

⁷⁸ Sebestyén 1915. 58.

⁷⁹ Horváth Benedek kéziratban maradt nyelvtani munkája előszavában is írt a székely írásról, amelynek szövegét latin és magyar nyelven Sebestyén Gyula (1915. 125.) közölte.

⁸⁰ Sándor 2014b. 333.

⁸¹ Sándor 2014a. 236.

⁸² Benkő S. 1984. 28.

⁸³ Benkő S. 1984. 37–39.; Bethlen Gábor címereslevelet, vagyis címeres nemeslevelet adományozott az Erdélyi Fejedelemség lelképástorainak 1629. július 13-án Gyulafehérvárott. A címerpajzs leírása: álló, kék színű pajzsban, felhőből növekvő oroszlán bal lábát az oltáron fekvő Bibliára teszi, jobbája az oltár felett lebegő angyal kardot nyújt. Az angyal melletti szalag felirata: „Tudománnyal és fegyverrel kell küzdeni”. Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár. Nagy-féle gyűjtemény, A 16. Másolat, anyaga hártya, latin nyelvű, fejedelmi függőpecséttel, mérete: 34x62 cm. Leírása és a címer képe In: Bethlen Gábor és kora. Katalógus. Budapest, 2013. 66.

⁸⁴ Az írástudás 16–18. századi helyzetéről átfogó és alapos képet ad Tóth István György (1996).

⁸⁵ Amint korábban említettük, a felsorolt négy tudóssal Szenci Molnár Albert jó kapcsolatban volt, és levelezésben állt.

⁸⁶ Mivel a székely írás terjesztése elsősorban a református iskolarendszer-

hez köthető, ezért az alábbiakban az ebben szerepet játszó intézmények történetét Szögi László (1996) tanulmánya alapján foglaltuk össze.

A híres református kollégiumok közül a sárospataki 1531-ben, a debreceni 1538-ban alakult, felsőbb akadémiai osztályaik azonban csak később nyíltak meg. Debrecen a 16. század második harmadán, Sárospatak a 17. század elején emelkedett a teljes szerkezetű felsőfokú képzést végző intézmények sorába. Erdélyben és a hozzá tartozó Partiumban Várad és Gyulafehérvár iskolái emelkedtek ki, amelyekben a 17. század első felében magas szintű oktatás folyt. Bethlen Gábor 1620. május 1-jén alapított Gyulafehérvárott kollégiumot, főiskolát, amit 1622-ben az erdélyi országgyűlés is megerősített azzal, hogy az iskolát *academicum collegiummá*, valódi egyetemmé kell fejleszteni. Ez nem vált valóra. I. Rákóczi György jelentős támogatásban részesítette a sárospataki kollégiumot, amely első virágkorát élte, továbbá a váradi kollégiumot, amely így az Erdélyi Fejedelemség harmadik nagy protestáns iskolai központja lett.

Néhány évtized múlva, 1658-ban a háborús pusztítások áldozatául esett a gyulafehérvári akadémia. I. Apafi Mihály fejedelem 1662-ben Enyeden teremtette meg az új főiskolát, amelyet a császári csapatok 1705-ben felégettek, azonban a újjáépült kollégium továbbra is Erdély legjelentősebb református kollégiuma volt.

Az 1660-as években a sárospataki kollégium került válságba, mivel támogatói katolizáltak, majd 1672-ben a tanárokat és diákokat is elűzték, akik még ugyanabban az évben Gyulafehérvárott, az egykori Bethlen-féle akadémia helyén találtak menedéket.

Az 1680-as években működő három erdélyi – a nagyenyedi, a kolozsvári és a gyulafehérvári – kollégiumot közös felügyelet alá rendelték, mert ismét felmerült egy egyetem létesítésének gondolata, ami ezúttal sem valósult meg. 1716-ban távoznia kellett a városból a gyulafehérvári kollégiumnak, amely Marosvásárhelyen otthonra találva, több mint egy évszázadig működött.

⁸⁷ Ennek során – óhatatlanul többször is – már korábban említett tényeket említünk újra, ezt azonban a kapcsolatok árnyaltabb megközelítése teszi szükségessé.

⁸⁸ Jakubovich 1935. 12–14.

⁸⁹ Ismerteti és a bejegyzés képét közli: Benkő E. 1994.

⁹⁰ Csipkés Comaromi 1655. Hivatkozik rá Szabó Károly (1866a 126–128.). Sebestyén Gyula (1915 111.) egyebek közt – magyar fordításban is – idézi belőle a székely írásra vonatkozóan: „A tulajdonképeni magyar írásnak harminczkét betűje van; mert a k-t másképen írják közepett, másképen végül s elől, mint kitetszenék a betűk alakjaiból, amelyeket örömet adnánk, ha a nyomtatásra úgy volnának betűjegyünk, mint ahogy tollunk és újjaink vannak az írásra. Minthogy azonban scythiai typusaink nincsenek, rómaiakkal írjuk le.” Szabó 1866a 127. Komáromi a szülővárosában megkezdett tanulmányait Debrecenben, majd 1646-tól Sárospatakon folytatta. 1649-ben Kassára ment rektornak, 1650-ben pedig beiratkozott az utrechti egyetemre, ahol 1653-ban szerzett doktorátust.; Komáromitól úgy tudjuk, hogy az ő idejében a debreceni könyvtárban volt egy rovásírásos könyv, amit el tudtak olvasni, megértettek, és írni is tudták. (Sándor 2014a 275.)

⁹¹ Komlóssy 2006. 533. Geleji Katona 1645. 293.

⁹² Lisznyai Kovács 1692. 172–173. Idézi: Sebestyén 1915. 111.

⁹³ Szinyei /II./ 1893. 223–224.

⁹⁴ Magyar fordításban idézi: Szabó 1866a. 132.

⁹⁵ Apáczai Csere János szabad székely paraszti családba született. Az elemi iskolát szülőfalujában, középfokú tanulmányait Kolozsvárott végezte, majd 1643 őszétől a gyulafehérvári főiskola hallgatója volt, ahol Johann Heinrich Bisterfeld ösztönözte enciklopédikus tudás megszerzésére. A református egyház ösztöndíjával németalföldi egyetemeken – a frankeri

egyetemen 1648. július 22-én jegyezték be („Joannes Apaczai, Ungarus, Transylvanus” Szabó T. 1982. 55.), majd Leiden, Utrecht és Harderwijk egyetemén – tanult, közben Angliát, Franciaországot és Belgiumot is meglátogatta, és 1651-ben avatták doktorrá. 1653-ban tért vissza hazájába, ahol a gyulafehérvári, majd 1656-tól a kolozsvári kollégium tanára lett. Az erdélyi magyar felsőoktatásra vonatkozó tervét 1658-ban terjesztette Barcsay Ákos fejedelem elé. (ÚMÉL I. 2001 171.)

⁹⁶ Tótfalusi Kis Miklós így írt róla: „Bezzeg másképpen járt elméje a méltóságos úrnak, Bethlen Miklós uramnak, midőn Belgiumba nékem akképpen írt: Csak lopd el Hollandiának mesterségeit, és csináljunk Erdélyből egy kis Hollandiát, míg mind nékem, mind neked egy-egy tonna aranyunk lesz.” (Tótfalusi 1982. 426.)

⁹⁷ Marsigli a karlócai békét követően a határkijelölő bizottság elnökeként 1700–1701-ben másodszor is Erdélyhez kötötte munkája. „Munkája eredményes végzéséhez elengedhetetlenül szükséges volt leveleznie a gubernium vezető testületével, a határkijelöléssel megbízott erdélyi képviselőkkel: Nalázi Istvánnal és fiával, Lajossal, a gubernium titkárával, valamint Jósika Gáborral. Velük és társaikkal – Buda János, Szacsali Mátyás, Puj (?) János, idősebb Eperjesi Gergely – a tárgyalások során közvetlen kapcsolatba is került. Ismeretségi és levelező viszony fűzte még Mikes Mihályhoz, Apor Istvánhoz, Sárosi Jánoshoz, Keresztesi Sámuelhez, Macskási Péterhez, és természetesen a gubernátor Bánffy Györgyöz és Bethlen Miklóshoz.” (Jankovics 1998. 428.)

⁹⁸ Csulai György 1640 körül már I. Rákóczi György fejedelem udvari papja.

⁹⁹ Lásd Szentpéteri (2014 45.) tanulmányában a 2. képen látható térképet.

¹⁰⁰ Benkő E. 2014. 322.

¹⁰¹ Benkő L. 1996. 65–77.

¹⁰² Bálint 2004. 608.

¹⁰³ Róna-Tas 2002. 127.

¹⁰⁴ „Jelenlegi ismereteink így összegezhethők e vonatkozásban: az eddigi megfigyelések hiányosságai, illetve az asszimilációt eleve kizáró szemlélet mellett is feltételezhető, de a rendelkezésre álló bizonyítási eljárásokkal egyértelműen még nem igazolható az avar–magyar asszimiláció, a Kárpát-medencében talált lakosság és a betelepülő honfoglaló magyar népesség egymásba olvadása. Az elgondolkozatóan kisszámú közös leltőhely önként adja a megoldás lehetőségét: amennyiben az avarság bizonyos hányada megélte a magyarok bejövételét, akkor az feltételezhető, hogy a megváltozott hatalmi viszonyok nem tették szükségessé, hogy az új vezető réteg mindenhol a saját köreiből származó vezetőt ültessen a települések élére, akik aztán együtt temetkeztek volna a helyben talált lakossággal.” (Szentpéteri 2014. 47.)

¹⁰⁵ Fóthi 2014; Raskó 2014; Csósz – Mende 2014. E tanulmányokban a megfelelően feltett kérdésekre a korábbiaknál jóval árnyaltabb képet adó válaszok születtek. További munkálatokra, a továbblépéshez szorosabb interdiszciplináris együttműködésre van azonban ezekben a tudományágakban is szükség ahhoz, hogy meggyőző eredmények gazdagíthassák és segítség a többi kutatási terület kutatóit.

¹⁰⁶ Ez nem mond ellent Benkő Elek azon véleményének, hogy mai tudásunk szerint a székely írás nem Erdélyben jött létre. (Benkő 2014. 312.)

IRODALOM

Albert András

2009a: Gróf Bethlen Miklós (1642–1716) és a 17. századi erdélyi protestantizmus. In: Albert András: Az erdélyi református egyház a 17–18. században. Budapest, 25–93.

2009b: Gyalakutai gróf Lázár János (1703–1772) szerepe a 18. századi

erdélyi protestantizmus védelmében. In: Albert András: Az erdélyi református egyház a 17–18. században. Budapest, 107–123.

Bálint Csanád

2004: A nagyszentmiklósi kincs. Budapest

Bél Mátyás

1718: De vetere litteratura Hunno-Scythica exertitatio. Lipcse

1729: Ungarischer Sprach Meister. Pozsony

Benkő Elek

1994: Rovásírásos bejegyzések Miskolci Csulyak István peregrinációs albumában. Erdélyi Múzeum 56. 81–83.

2014: A székely írás középkori és kora újkori emlékei Erdélyben. (Régészeti és történeti jegyzetek.) In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. (MTA BTK MÖT Kiadványok 1.) Szerk.: Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna Budapest, 311–327.

Benkő Loránd

1996: Adalékok a bihari székelység történetéhez. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. (Szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor) Kolozsvár, 65–77.

Benkő Samu

1984: Sűrű élet szép emlékezte. In: Őrszavak. Művelődéstörténeti dolgozatok. Bukarest

Bethlen Miklós

1955: Önéletírása I–II. Budapest

Bóné Éva

2014: Református prédikációk szülte helyesírás: Geleji Katona István esete. In: Erdélyi Múzeum (LXXVI.) Kolozsvár, 59–68.

Csósz Aranka – Mende Balázs Gusztáv

2014: Beszámoló a Kárpát-medence 7–10. századi népességén végzett archeogenetikai vizsgálatok eredményeiről. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. (MTA BTK MÖT Kiadványok 1.) Szerk.: Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna. Budapest, 173–77.

Dezsericzky Ince József (Josephus Innocentius Deseritius)

1753: De initiis ac majoribus Hungarorum. II. Budae

Fóthi Erzsébet

2014: A Kárpát-medence 6–11. századi történetének embertani vonatkozásai. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. (MTA BTK MÖT Kiadványok 1.) Szerk.: Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna. Budapest, 151–168.

Geleji Katona István

1645: Magyar Grammatikatska. Gyulafehérvár

Goclenius, Rudolph

1593: Glückwunschgedichte für Johannes und Conrad Dieterich zur Erlangung der Magisterwürde bei Prof. Rudolph Goclenius. <http://viaf.org/viaf/74286087/>

Hörcsik Richárd

1998: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. Sárospatak

Imre Mihály

1990: Szenci Molnár Albert: Dictionarium Latinoungaricum. Bibliotheca Hungarica Antiqua XXV. Budapest

Jakubovich Emil

1935: A székely rovásírás legrégibb ábécéi. Magyar Nyelv 1935. 1–17.

Jankovics József

1998: Bethlen Miklós két levele Luigi Ferdinando Marsilihez. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter, Budapest, 428–431.

Kádár Zsófia – Kiss Beáta – Póka Ágnes

2011: A Nagyszombati egyetem teológiai karának hallgatósága 1635–1773. (Fejezetek az ELTE történetéből 26.; Varia Theologica – PPKE HTK 3.) Budapest

Katalógus.

Bethlen Gábor és kora. Katalógus a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Hajdú-Bihar megyei Levéltára és Győr-Sopron Megyei Levéltárának Soproni Levéltára közös kiállításáról. Budapest, 2013.

Georgii Csipkés Comaromi (Komáromi Csipkés György)

1655: Hungaria illustrata. [Latin nyelvű magyar nyelvtan] Ultrajecti

Komlóssy Gyöngyi

2006: Ósi betűk – mitikus történelem. In: Irodalomtörténeti Közlemények 110. 529–538

Láng Benedek

2014: Szerelem, alkohol és szegénység: titkosírások a magánéletben a kora újkori Magyarországon. in: Korall 57. (15. évf.) Budapest, 133–147.

Lázár Gyula

1890: A Török Birodalom története. (Történeti-, Nép- és Földrajzi Könyvtár XXI.) Nagybecskerek

Lázár Miklós

1858: A gróf Lázár család. Kolozsvár

Lisznyai Kovács Pál

1692: Magyarok Crónicája. Debrecen

Matuz József

1990: Az Oszmán Birodalom története. Budapest

Musnai László

1936: Székely rovásírásos emlékek. Magyar Nyelv 1936. 229–233.

Oertel, Johann Gottfried

1746: Harmonia LL. orientis et occidentis speciatimque hungaricae cum hebraea. Wittenberg

Payr Sándor

1927: A magyar protestáns gályarabok. Budapest

Raskó István

2014: Genetikai múltba nézés, egy magyar torzó tanulságai. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. (MTA BTK MÖT Kiadványok 1.) Szerk.: Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna. Budapest, 169–171.

Révai Miklós

1806: Elaboratio Grammatica Hungarica. Pest, 1806. I. köt.

Révai Miklós

1833: A magyar literatura vagyis: a magyar deáki történet. In: Tudományos Gyűjtemény 1833. II. 49–91

Róna-Tas András

2002: A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. In: Az avarok aránya. A nagyszentmiklósi kincs. Budapest, 120–129.

Sándor Klára

1991: A Bolognai Rovásémlék. Szeged

2014a: A székely írás nyomában. H.n.

2014b: A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. (MTA BTK MÖT Kiadványok 1.) Szerk.: Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna. Budapest, 329–342.

Sebestyén Gyula

1909: Rovás és rovásírás. Budapest

1915: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest

Szabó András

2003: Szenci Molnár Albert naplója. Budapest

Szabó Károly

1866a: A régi hún-székely írásról. Első közlemény. In: Budapesti Szemle Új folyam V. kötet. Budapest, 114–143.

1866b: A régi hún-székely írásról. Második közlemény. In: Budapesti Szemle Új folyam VI. kötet. Budapest, 106–130.

Szabó Miklós – Tonk Sándor

1992: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700. Szeged

Szabó T. Ádám

1982: Beiratkozott magyar diákok a frankeri egyetemen I. (1585–1683) In: Névtani Értesítő 7. Budapest, 48–60.

Szelp Szabolcs

2011: A Nikolsburgi bécé szerzősége és keletkezési ideje. Magyar Nyelv 2011. 407–428.

Szentpéteri József

2014: Kritikai megjegyzések az avar-magyar asszimiláció kérdéséhez. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. (MTA BTK MÖT Kiadványok 1.) Szerk.: Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna. Budapest, 43–53.

Erdélyi tragédia 1738-b (1.) In: Szilágyi Ferenc 1836: Klio historiai ,sebkönyv Kolozsvár, 1836. 421–438.

Szilágyi István

1858: A m.-szigeti helv. hitv. tanoda történetének rövid vázlata. M.-Sziget

1876: Máramaros vármegye egyetemes leírása: a magyar orvosok és természetvizsgálók 1876-ban Szigeten tartott XIX-dik nagygyűlésének alkalmából / szerk. Szilágyi István (Magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűléseinek alkalmi kiadványai; 19.) Budapest

1883: Emlékirat a m.-szigeti h. h. Lyceum multjáról, jelenéről. M.-Sziget

Szinyei József

1893: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Budapest

1897: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest

1903: Magyar írók élete és munkái. IX. köt. Budapest

1906: Magyar írók élete és munkái. XI. köt. Budapest

1909: Magyar írók élete és munkái. XIII. köt. Budapest

Szögi László

1996: A magyar felsőoktatás kezdetei.

<http://www.kfki.hu/~cheminfo/hun/olvaso/histchem/legenda/egyetem/felso2.html>

2011: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 17.) Budapest

M. Tótfalusi Kis Miklós

1982: M. Tótfalusi Kis Miklósnak maga személyének, életének és különös cselekedeteinek mentsége. In: Magyar emlékirók 16–18. század. Budapest

Tóth István György

1996: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17.) Budapest

ÚMÉL I. 2001 Új Magyar Életrajzi Lexikon I. köt. Budapest, 2001.

ÚMÉL IV. 2002 Új Magyar Életrajzi Lexikon IV. köt. Budapest, 2002.

Vásáry István

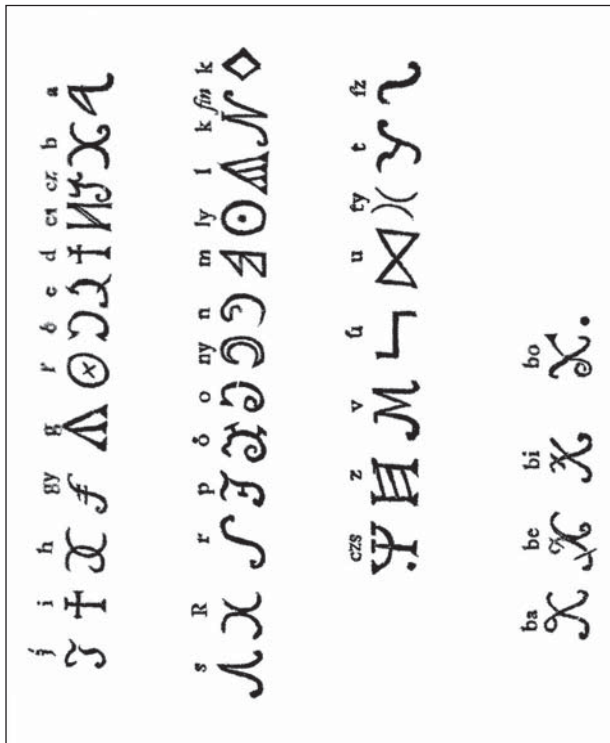
1974: A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete. In: Keletkutatás 1974. 159–171.

Zsupos Zoltán

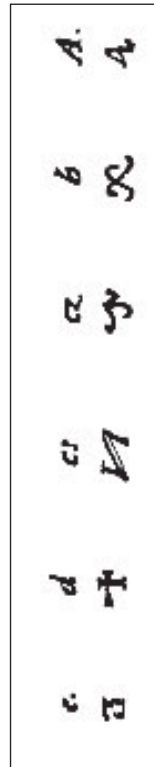
2015: A székely rovásírásról. Budapest

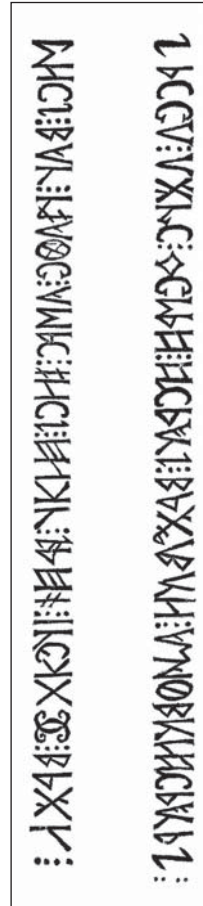

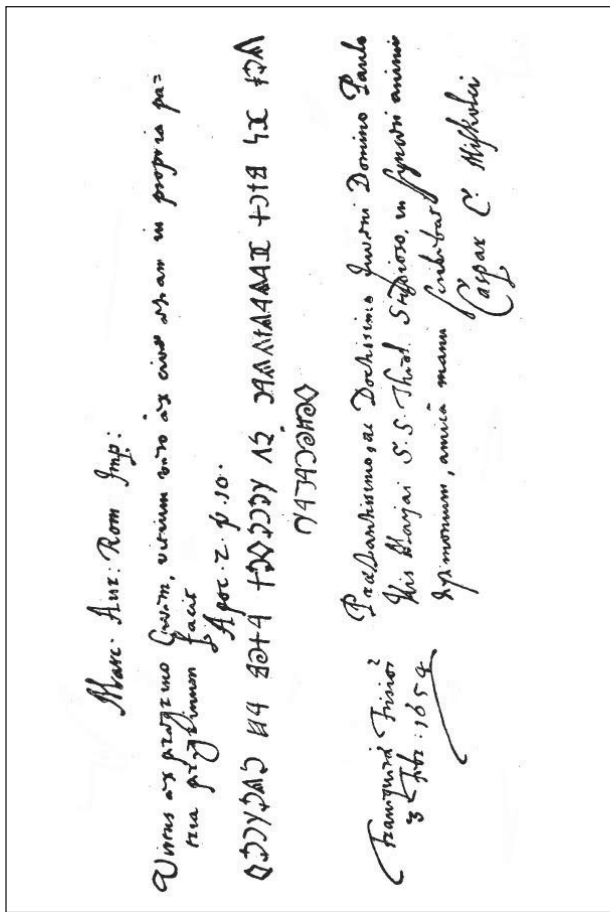
Rovásírásos ABC Béli Mátyás munkájában. Dezsericzky (1753. 155.) nyomán

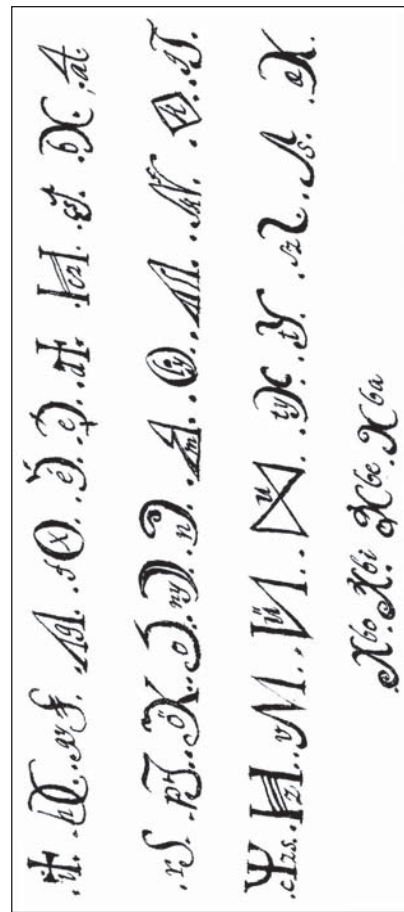
Ottrokocsi Főrís Ferenc betűmutatóványa 1693-ból. Sebestyén (1915. 113.) nyomán

A csikszentmiklósi felirat Szilágyi-féle másolata. Dezsericzky (1753. 154.) nyomán

Miskolci Csulyak Gáspár albumbejegyzése 1654-ből (Sebestyén 1915. 111.)

Rovásírásos ábécé az ún. Manus Scriptum-ban (Rimaszombati Református Egyházközség)

B. Kovács István

Fekete-e a fekete sas? Rimaszombat jelképeinek hányatott sorsa*

Címer

A Rimaszombat címere iránti tudományos érdeklődés kezdete – ismereteink szerint – a „magyar régészet atyja”-ként ismert **Rómer Flóris** személyével kapcsolódik össze. Erről részletesebben alább szövegek majd.

Önálló tanulmányt csak bő 120 évvel később, **Leon Sokolovský** szentelt a kérdésnek. Ő legkorábbi címerábraként egy Keresztelő Jánosra, a helyi plébániatemplom védőszentjére utaló egyházi motívumot tételezett fel.¹

A lehetséggel szemben azonban tényyszerűen az dokumentálható, hogy a városban ugyan a 16. század második felében három címerkép is ismeretes volt, de ezek egyikében sincs Keresztelő Jánosra utaló motívum.

Közülük az egyik, egy (bizonyára ezüsttel és kézzel) rutázott címer alighanem az 1268 körül megtelepedett, s az Istvánfalva nevű településrészt megépítő német aranybányászok jelképe lehetett. Arra, hogy a grafikus ábrázolás kék és ezüst színt jelöl, a későbbi rimaszombati címer színéből, illetve az aranybányászok német (bajor?) eredetéből lehet következtetni.

A másik címer, a jobbra forduló, ágaskodó oroszlán szinte bizonyosan a földesúr **Szécsey** család címeréből származtatható. Mivel Rimaszombat csak 1334-től volt a birtokukban, használata nyilvánvalóan csak ezt követően feltételezhető.

Az 1566-ban készült ostyasütővason – ahol az említett ábrázolások szerepelnek – a két címer egymáshoz kapcsolódik. A címerpár a kettős gyökerű település egységesülésének kifejezéseként, annak mintegy heraldikai lenyomataként is értelmezhető.

A harmadik jelkép ugyanott, az ostyasütő másik oldalán látható: egy jobbra tekintő, kiterjesztett szárnyú sas. Ez utóbbi, a két másik, korábbi címet felváltó új jelkép akár az 1268-tól tartó integrációs folyamat kiteljesülésének a jelképeként is felfogható (1a. és 1b. kép).

Az a gondolatot, hogy Rimaszombat eredetileg a kiterjesztett szárnyú sastól különböző, másik jelképet használt, a már említett Rómer Flóris vetette fel, aki 1872-ben az Anjou-liliom használatát tételezte fel. A magát **x.y.z** álnév mögé rejtő szerző (aki talán a város akkori levéltárosával, **Stelkovits Istvánnal** – mellesleg, a jeles építész, **Miksz Ferenc** vejével azonosítható), minderről így ír:

„Folyó hó 11-én hazánk egyik legjelesebb régiségbuvára [f]ő [f]isztelen [d]ő [R]ómer [F]lóris]. *ur szerencsésítetté látogatásával városunk közházát, s ugyanakkor a levéltárakat is megvizsgálván, a felső levéltár elrendezésére nézve meglehető helybenhagyását nyilvánítá, s többi közt egypár függő pecsélet nagy érdekességgel*

vizsgált meg. Ez alkalommal azon nézet merült fel, hogy városunk hivatalos pecsétjének jellege egykor hihetőleg nem sas, hanem liliom volt, s okvetlenül most is az volna alkalmazandó, mert még Róbert Károly által levén a városnak adva kiváltságai, bizonyosan megkívánta az adományozó, király, hogy viszont az ő jellege (symboluma) használtassék a megajándékozott város által, időközileg azonban tűz által elpusztulván, a kiváltságokat tartalmazó eredeti okmányok csak most már másolatban léteznek. Mi azonban városunk pecsétjének metszését illeti, bizonyos, hogy az már 1595. évben phönix vagy griffmadarat ábrázolt, kiteljeszik ez ama bizonyítványból, melyet a közgyűlés Hajós László városi jegyző által 1800-ban Mikolay Pál akkori helybeli polgárnak adott, ki is 1793-ban a kisbíró hivatalát viselte, az okiraton a mondott alakban szemléltethető a hivatalos pecsét »Sigillum opidi Rimaszombat 1595« körirattal. [...] Igaz, hogy kiváltságokat tartalmazó okiratát Róbert Károly Visegrádról 1334. évben adta ki. Ez okiratra s a többiekre nézve is, – melyek I. Ulászló (sic!) 1512. és 1514. Ferdinand 1549. II. Mátyás 1596 és III. Károlytól 1725. erednek, s bizonyítják, hogy városunk 1335. évtől fogva az első bírósági hatóságot szakadatlanul gyakorolta, – előlegesen megjegyzendő, hogy eredetiben tűz által 1500-ban el nem pusztulhattak, hanem hihetőleg az egri káptalan levéltárába lehetnek, mert egy 1965-ik (sic! Eredetileg nyilván az 1695-ös évszámot kívánták szerepeltetni – a szerz. megj.) évi, a kiváltságokhoz csatolt levéltári latin okiratunk világosan azt mondja, hogy Szentpéteri Péter jegyző és Ujvári István akkori helybeli esküdt polgárok ez okiratokat az egri káptalanhoz vitték, ahonnan ez okiratok hiteles másolatai ugyanakkor nekik által is adattak. [...]

Ami a városi pecsét jelen metszvény alakját illeti, ez csupán az 1500-ik évi pecsét alakját mutatja, kevés különbséggel, de hogy az adományozó királyok ez iránt valami határozatot, vagy kívánalmat fejeztek volna ki, adományleveleik hiteles másolatában erről legkisebb említés sem tételik. A Róbert Károly adománylevele általában városunkat a budai polgárokéhoz hasonlított kiváltságokkal ajándékozta meg, s az erődítmények építését engedélyezi, a többi okmányok más pontokkal bővítik ez adományozást, hanem a városi pecsét alakjára egy szóval sem céloznak. Valószínűbb tehát az, hogy a városi pecsét metszvényének alakja már 1514-ben, midőn a Dózsa féle lázadás kitört, s még előbb, 1400-ban is nem liliom, hanem griff, vagy phönix nemű alakkal

* A szerző köszönetet mond a Besztercebányai Állami Levéltár Rimaszombati Fiókja (Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Rimavská Sobota – ŠA BB-RS), a rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum (Gemersko-malohontské múzeum, Rimavská Sobota – GMM) és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL, Budapest) vezetésének és munkatársainak az általuk őrzött írásos és tárgyi emlékek tanulmányozásához nyújtott segítségükért, illetve a közlésük engedélyezéséért. A felvételeket Ferleťák Júlia (GMM) és Czikkelyné Nagy Erika (MNL OL) készítette.

birt, annyival is inkább, mert a kiváltsági másolatokhoz csatolt egyik levéltári okirat ezt mondja: »Rimaszombat városa régi szabadságaiban és szokásaiban – az 1512. és 1514-évek előtt nyert privilégium által hajdani vitéli czímerét is megtartotta.«²

A kissé körülményes fogalmazásból tehát az vehető ki, hogy a látogatásról beszámoló szerző nem osztotta a Rómer Flóris elképzelését, s úgy vélte, hogy a város a sast ábrázoló pecsétet (s következőképpen címet) használta az 1595. esztendő előtt is.

A kiterjesztett szárnyú sasnak Rimaszombat címerállataként való használata, legalábbis a 16. század derekától, igazolható is. Legkorábbi ismert előfordulása, pecsétlenyomaton, 1549-ből adatolt.³ A későbbiekben is folyamatosan szerepel nem csupán a város hivatalos pecsétjében és egyéb dokumentumain, de megtalálható volt a református gyülekezet 17. századi klenódiumain (1645-ből, 1655-ből, 1659-ből és 1665-ből),⁴ a helyi céhek pecsétjein és kiadványain (pl. molnárok és ácsok céhének pecsétje 1832-ből,⁵ a helyi aranyművesek mesterjegyei közt,⁶ valamint egyéb helyeken, pl. a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XII. Nagygyűlésére* kiadott emlékérmén,⁷ illetve a rendezvényről készült monográfiában (4a. és 4b. kép), egyes középületeken,⁸ (9. és 10. kép) sőt, a XX. század első feléből származó állatpasszusokon is.

Hogy ki volt az, aki városunk címerábráját **Luxemburgi Zsigmonddal** elsőként hozta kapcsolatba, nem tudjuk. **Findura Imre** adott hírt róla, ekképpen:

*„Vannak, akik azt hiszik, hogy a városnak Zsigmond adta a címerét, az egyfejű fekete sast, de ez meg nem állapítható. Az egyfejű sas Ulászló király pénzein fordul elő, a mely címerrel ugyanakkor a Szabatka várára vonatkozó amaz okirat is el volt látva, a mely miatt **Zömlényi Gábort** mint okirat hamisítót a törvény könyvbe akarták becikkelyezni.”⁹*

Findura tehát (II.) Ulászlót is elképzelhetőnek tartotta, mint adományozót.

A fentebbi, Zsigmondra vonatkozó közlést vette alapul a már említett Leon Sokolovský, aki a rimaszombati címerben szereplő sast a brandenburgi örgrófság Zsigmond által személyes személyes címerként használt jelképéből magyarázta.¹⁰ A nevezett szerző nem ok nélkül fordult Zsigmond felé, ugyanis a rimaszombati címer szakirodalmi ábrázolásából¹¹ indult ki, annak a forrását kereste. Az előképet az ezüst alapon arannyal fegyverzett, s ugyancsak aranyszínű perizóniummal (azaz: lóherében végződő mellpánttal) díszített, ezüst alapon vörös sast ábrázoló brandenburgi címer fekete sasszárnyas oromdíszében vélte fellelni (16. kép). Szerinte a címer adományozása a királynak 1387. október 16-án tett rimaszombati átutazásakor, illetve azzal összefüggésben történt. Mint írta, *„bizonyos, hogy soha ezt megelőzően és soha ezt követően nem adódott megfelelőbb alkalom arra, hogy Zsigmond vagy bármely másik uralkodó címet adományozzon Rimaszombatnak”¹²*

Ezt a feltételezést legalábbis két körülmény igencsak kétségessé teszi.

Amit Leon Sokolovský érvként hoz fel a címeradományozás mellett, jelesül, hogy a Szécsényiek a király híveinek számítottak, aligha tekinthető olyan oknak, hogy e miatt az általuk birtokolt városnak új címet adományozzon az uralkodó. A Szécsényieknek semmi okuk nem volt ennek kezdeményezésére. Egyébként – a szerző állításával ellentétben – volt másik alkalom is a címeradományozásra. Miután ugyanis 1424-ben elkobozták a hűtlenségben elmarasztalt **Szécsényi (Salgai) Miklós** javait, Rimaszombat általa birt része is királyi kézre került. Az a tény, hogy 1424 és 1437 között a város fele része Zsigmond királynak a kezén volt, bizonyosan jobban indokolhatná az esetleges címeradományozást, mint egy alkalmi átutazás.

A rimaszombati *Gömör-Kishonti Múzeum* őrzi azt a német köriratos liturgikus tálat, amelynek a belsején egy domborítással képzett ágaskodó oroszlán látható. Ez utóbbi a földesúr Szécsényi család címerállata, ám a fején lévő korona, a mellső lábával tartott kereszt, valamint a pólya hiánya miatt a Szécsényiek címereként semmiképpen sem értelmezhető. Szinte bizonyosan a városnak a földesúri család címeréből átvett jelképe ez az ábrázolás.¹³ Amennyiben ez a feltevés helytálló, a tálon feltüntetett *MCDH*, azaz az 1402-es év igazolja, hogy ekkor még – 15 évvel Zsigmond király első rimaszombati látogatása után is (!) – a német közösség rutázott címere mellett a földesúri címerállatot, azaz az oroszlánt használta jelképként Rimaszombat (2. és 3. kép).

Zsigmond elleni érvként lehet felhozni, hogy uralkodóként mindössze 15 éven át, s csupán részbirtokosa volt a városnak. Mellette szólhat ugyanakkor, hogy emléke igen elevenen élt az újkori rimaszombati hagyományban, ami nem is csoda, ha arra gondolunk, hogy két (talán három) királyi látogatás Rimaszombatban, ráadásul ugyanazon uralkodóé, valóban nem szokványos dolog!

Leon Sokolovský ugyan nem zárta ki eleve II. Ulászló királyt, mint lehetséges adományozót, de nem is valószínűsítette ezt a lehetőséget. Azzal érvelt, hogy:

1) ha megmaradt az uralkodó 1506-os kiváltságlevele, bizonyára megmaradt volna a címeradományozásra vonatkozó oklevél is, vagy legalább reá vonatkozó utalás. Nos, ilyen alapon Zsigmond királyt éppúgy kizárhatnánk a lehetséges adományozók közül...

2) formai jegyekben jelentősen eltér az általa használt „lengyel” sastól.¹⁴ Megállapítása, a vonatkozó anyagot figyelembe véve, nem meggyőző.

3) diametrálisan eltérő színezésűek. Ezt a megállapítását a „fekete sas” alább bemutatandó ezüst színe cáfolja, sőt, igazolja, hogy a két címerábra színezése éppen hogy egyezik (17. kép)!

A **Jagelló** házbeli II. Ulászló királynak egyébként nem csupán a fentebb hivatkozott, 1506. június 9-én, Budán kiállított azon oklevele ismert, amelyben 8 évi adómentességet adott a Rimaszombatnak, a várost ért elemi

csapás (tűzvész) következményeinek az enyhítésére.¹⁵ Ugyanő 1512-ben minden rimaszombati lakost és kereskedőt örökre mentesített az ország határain belül fizetendő vámok fizetése alól.¹⁶ S végezetre: ő volt az, aki 1514-ben Rimaszombatnak a bíraskodási autonómiára vonatkozó régi kiváltságát is megerősítette.¹⁷ Mindezek fényében értelmetlen Leon Sokolovskýnak az a megjegyzése, miszerint semmilyen más Rimaszombatra vonatkozó okirat nem ismert II. Ulászlótól.¹⁸

Nem sokkal II. Ulászló trónra lépése előtt lettek teljesen a város részirtokosai a Szécsényiek javait házasság révén megszerző guti Országok és a Losonciak. Számukra eredetileg még 1461. június 29-én, **Hunyady Mátyás** király állíttatott ki új adománylevelet. A döntést a budai káptalan 1462. március 8-án hajtotta végre. Az új adományra vonatkozó oklevelet a király 1464. március 31-én átíratta. A megadományozottak azonban rimaszombati javaikat csak az utolsó Szécsényi özvegyének, **Rozgonyi Borbálának** 1468-ban bekövetkezett halála után vehették ténylegesen is birtokukba – a bennük lévő királyi jogokat kivéve. Az utóbbiakat csak húsz évvel később, 1488-ban adományozta az uralkodó **guti Ország Mihálynak** és **Losonci Lászlónak**, akiket a székesfehérvári keresztesek konventje vezetett be a birtokba. A birtokjogi helyzetet tovább bonyolították a Losonciak különböző ügyletei. Losonci László még 1480. június 14-én átengedte az őt illető rimaszombati javakat anyjának, **Szécsényi Hedvignek**, annak hitbéreként, élethossziglan tartó használatra. Ennek ellenére, 1497-ben fiaival együtt zálogba adta rimaszombati birtokrészét a nürnbergi származású **Ruprecht Hallernek**, akkortájt budai tanácsosnak, a tőle felvett 3 000 forint fejében. Mivel a törlesztés elmaradt, Haller 1501-ben átadta a rimaszombati javait az említett összeg ellenében **Mekcsei György** szepesi prépostnak és testvéreinek, **Istvánnak** és **Lászlónak**. Talán éppen ők lehetettek azok, aki kijárták az uralkodónál az 1506. évi tűzvészt követően a 8 évi adómentességet (1506), illetve az országos vámmentességet (1512). Nem sokáig birtokolták azonban a rimaszombati javakat, mert 1514-ben már ismét **Losonci Zsigmond** kezén volt Rimaszombat fele része.¹⁹

A Szécsényiek kihalását követően a rájuk utaló (egyik) városi jelkép, a címerük alapján használt ágaskodó orszlán időszerűtlen lett. A város két részének, illetve közösségének összeolvadása is előrehaladott állapotban lehetett, hisz az 1268., illetve 1334. esztendőktől sok idő telt el. Nagyon is elképzelhető tehát, hogy Losonci és guti Ország familia úgy döntött a 16. század elején, talán az 1506-os tűzvészt követően, hogy új címet kérnek az uralkodótól az általuk birtokolt város részére. Olyan címet, amely egyikük jelképére sem utal.

II. Ulászló, vagy, ahogy egy helyen olvassuk, „*Cseh László, a' ki a' tzimerek' osztogatásában legadakodóbb vala*”,²⁰ vélhetően a személyes címereként használt, vörös alapon arannyal fegyverzett ezüst sas, az ún. „lengyel sas” (17. kép) alapján adományozott Rimaszombatnak új címet.

Az előképhez képest a rimaszombati címer négy helyen változott.

Lássuk előbb a két, tartalmi jellegű módosítást!

1. Az 1566-ra keltezett ostyasütőn a sas feje fölött dicsfény látható (1b. kép). Tekintve, hogy más helyen nem fordul elő a rimaszombati pecséteken, illetve címerben, felbukkanása elvileg akár úgy is magyarázható volna, hogy az ostyasütő készítője a sasban János evangélistát látta, s ezért került a feje fölé a dicsfény. Ez legfeljebb elvi lehetőség, s a gyakorlatban kizárható, hisz a rimaszombati plébániatemplom nem János evangélista, hanem Keresztelő János oltalmát élvezte. A legvalószínűbb, hogy a dicsfény a II. Ulászló király címerében a sas feje fölött látható arany korona helyébe került, s a királyi adományozásra volt hivatott emlékeztetni. (A szabad királyi város Kassa címerét 1502-ben az uralkodó, egyebek közt, ugyancsak a saját címeréből vett, de koronázott sas felhasználásával egészítette ki.) A dicsfény gyors elhagyásának valószínűsíthető oka az lehet, hogy az a reformációt követően a kérdéses jelkép a városi polgárságot – az adományozó eredeti szándékától, illetve az értelmezéstől függetlenül – elsődlegesen a katolicizmusra emlékeztette.

2. A II. Ulászló által használt lengyel címerben arannyal színezett, háromlevelű lóherében végződő perizónium, azaz mellpánt is szerepel. A rimaszombati címerből utóbb ez is kimaradt. A háromlevelű lóhere a középkorban a szentháromság kifejezésére szolgált. Ez ugyan a református hitelveknek is megfelelt, ám ábrázolása idegen volt a kálvini tanítást követőktől, márpedig a 16. század végétől több mint másfélszáz éven át a református vallás „ál-lamvallás”-nak számított Rimaszombatban. A városnak a Csehszlovák Köztársasághoz történt csatolását követően, az 1923-ban és 1927-ben készült pecsétnyomón ugyan újra felbukkant a mellpánt, amikor is valószínűleg a korábbi ábrázolásokon olykor kihangsúlyozott szárnytövet (postbasalis fascia) értelmezték mellpántként.

A változások a színhasználatra is kiterjedtek.

1. II. Ulászló által használt lengyel sas vörös pajzsszínét kékre módosították. A színválasztás történhetett a **Jagelló** dinasztia címerpajzsának színe alapján, de előképként szolgálhatott a Rimaszombatban élő német közösség rutázott jelképe is, amelynek színe a kék és ezüst lehetett. Sőt, a Szécsényiek címerállata – amelyet az 1402. évi tálon, valamint az 1566. évi ostyasütőn látható ábrázolás alapján Rimaszombat is használt – szintén kék mezőben található.

2. Az eredetileg aranyszínű fegyverzetet is módosították, amennyiben a nyelv és karom színét ezüstre módosították.

S most lássuk, hogy a fellelhető történeti adatok és dokumentumok mennyiben támasztják alá az elmondottakat!

A rimaszombati címerpajzs és címerábra színezésére vonatkozó legkorábbi forrás a fentebb már hivatkozott, 1566-os keltezésű ostyasütő. Az megállapítható, hogy a sas testének és a szárnyaknak, valamint a fegyverzetnek, illetve a dicsfénynek a színezése egymástól eltérő. A test

részint jelöletlen, részben sűrű, vékony, rendszertelen függőleges vonalkázás látható rajta. A szárnyrészt (noha nem következetesen!) erős osztóvonallal elhatárolt bal- és jobbharánt irányú sűrű vonalkázás borítja. A lábszár és a dicsfény ugyancsak vonalkázott, de az előbbtől teljesen eltérő módon. Az újkori adatokból kiindulva, mindez úgy értelmezhető, hogy a sas teste ezüsttel színezett, a rajta látható vékony-, akárcsak a szárnyakon lévő haránt irányú vonalkázás a fekete tollazatot hivatott jelezni, a glória és a lábszár arany-, a karom pedig ezüstsínű. Hangsúlyozandó azonban, hogy a címerképen látható mázak nem azonosíthatók a mai gyakorlat szerint, mivel a színek grafikus jelölésének az egységesítése csak későbbi fejlemény!

Legközelebb a 18. század vége felé találkozunk a rimaszombati címeren grafikus jelöléssel. Valószínűleg azt követően, hogy a **Forgáchok** után (1747) a másik földesurától, a **Koháry** családtól is megváltotta magát (1795) Rimaszombat, egy rendkívül reprezentatív pecsétnyomót készítettettek, amelyen a címer színezését is igyekeztek érzékeltetni. Máiig jól látszik, hogy a pecsétnyomó alapszínét az ezüstözés révén kapta, ám az ezüstnek itt nincs színjelölő funkciója. Ebből az alapszínből emelkedik ki a két ornamentális elem kapcsolódásából álló kettős körgyűrű, s a köztük lévő szövegnek (az egyetlen „z”-t kivéve) manuskulás betűi, valamint a belső körgyűrűben lévő sas, mint a város címerállata. A betűket, valamint a szóválasztó ornamentumot és pontokat bearanyozták. A sas testét ugyancsak aranyozással jelölték, ám a tollazatot jelző domborulatokat meghagyták a pecsétnyomó anyagának eredeti, sötét színében. Ez utóbbi eljárás akár a tollazatot eltérő (fekete) színének kifejezéséeként is értelmezhető. Sem az aranyozás, sem annak elhagyása, de az ezüstözött alap sem értelmezhető ebben az esetben heraldikai színeként, pusztán a sas testének és tollazatának eltérő színezését voltak hivatottak érzékeltetni. Csak hangsúlyozza a pecsétnyomó különlegességét, hogy az így „kiszínezett” sást vízszintes vonalkázással jelölt alapra helyezték rá, ami viszont a heraldika nyelvén abban a korban már egyértelműen kék színt jelentett (24. kép).

A tárgy, illetve ábrázolás hitelességéhez a legkisebb kétség sem férhet! A pecsétnyomót ugyan már Leon Sokolovský is közölte, aki azonban, miután preconcepciójában fekete színű címerábrából indult ki, feloldhatatlan dilemmával szembesült: kék alapon fekete sas ábrázolását, azaz a „színre szín” elv alkalmazását ugyanis a heraldika szabályai kizárják. Leon Sokolovský egy sajtószerűen elhallgatta (a többi említett körülményt pedig, vélhetően, észre sem vette). Amikor ez utóbbi ténnyel ismételt szembesülni kényszerült, kínos magyarázkodásba fogott, úgy mond, a pecsétnyomó készítője nem ismerte a színek megegyezett grafikai jelölésének módját, esetleg az csupán a pecsétnyomó készítőjének esztétikai ízlését tükrözi vissza.²¹ Álláspontja komolytalan, cáfolatot sem érdemel.

A 3. szám alatt bemutatott, igényes kiképzésű pecsétnyomó is különös figyelmet érdemel. A sas tollazatát a toroktól a begyen és mellen át a hasig terjedő testrészen, valamint a combon ívelt-, a szárnyon és farkrészen pedig egymással szemben elhelyezett haránt vonalkázással jelölte az ötvös. Aligha vitatható, hogy az ábrázolás a test és a tollazat színének a különbözőségét hivatott érzékeltetni. A csüd, s azon belül a karom, illetve a fej, s ennek részeként a csőr és nyelv jelöletlen.

A pecsétek között bemutatunk egy 1847-es keltezésű, 1867-ben kiállított útlevelet, amelyen nyomtatott pecsétkép is látható. Bár a pajzs színét nem jelölték, a címerábrát színezése egyértelmű: ezüst sas, fekete tollazattal (38. kép).

Hogy kék alapon ezüst sas volt a város címere, több más adat is igazolja. Ezen a helyen ismét utalhatunk a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* 1867. évi nagygyűléséről kiadott monográfiára, amelyben Rimaszombat címerét is kinyomtatják. Noha a színek grafikai jelölése hiányzik, a fekete-fehér címerábrából nyilvánvalóan kitűnik a fehér (ezüst) alapon alkalmazott sötét (fekete) tollazat. A kék alap azonban ezen az ábrázoláson is látható, erre van helyezve maga a címer. (A címerpajzs részbeni függőleges vonalkázása – amely a heraldika nyelvén vörös színt jelent, félreértés lehet.) A rendezvényre kiadott érem címerképe is ezt tükrözi, bár hiányzik róla a színek grafikai jelölése (4a. és 4b. kép).

Az eddig elmondottak tükrében most kíséreljük meg a választ két kérdésre, és pedig:

1) hogyan lett az eredetileg ezüstsínű sásból utóbb fekete,

2) mikor s mi okból került a címerbe a vörös szín?

A legvalószínűbb annak a feltételezése, hogy a napi nyelvhasználatában a tollazata miatt emlegették az egyébként ezüstsínű címerállatot „fekete”-ként. Így értelmezendő az 1840-ben elkészült városi vigadó *Fekete Sas* neve, illetve **Baksay Istvánnak** erre utaló azon kijelentése, amellyel a **Hunfalvy**-féle monográfiában a város bemutatását zárja: „*melynek homlokzatán most is ott díszlik Rimaszombat czimere: egyfejű fekete sas kiterjesztett szárnyakkal*”.²²

A „fekete sas” újkori félreértelmezését egy további, sajtós körülmény is erősítette.

A *Gömör* c. hetilap 1940-ben azt írja, hogy „*városunk több százados, ősrégi vendéglője és szállodája volt az 1830-ik évben átalakított »Három rózsza«, mely nevét a testvér Rozsnyó bányaváros címerében szereplő három arany rózsától vette, viszont – az akkori szokás-ként – Rozsnyó a maga városi vendéglőjét és szállodáját a Rimaszombat címerét képező sasról (eredetileg kék mezőben ezüst sas) »Fekete sas«-nak nevezte el*”.²³

A kishonti Rimaszombat 1803-tól lett az egyesített Gömör és Kishont vármegye székvárosa, nyolc évtizeden át a gömöri Pelsőccel osztozva, majd 1883-tól kizárólagosan. Az „eredeti” Gömörnek legfontosabb városa azonban

nem Pelsőc volt, hanem Rozsnyó. Az utóbbi címerében szerepel a három aranyrózsa. Miután a rimaszombati városi vendéglő is ezt a nevet viselte, Rozsnyón pedig ismert volt a *Fekete sas* vendéglő, kézenfekvő volt a magyarázat, hogy a két város – a testvérvárosi kapcsolatok jegyében – a maga vendéglőjét a másik címere alapján nevezte el. Ez akár igaz is lehetne – de nem az! Tudniillik, a rozsnyói *Fekete sas* vendéglő már 1776-ból adatolt, s a rimaszombati *Három rózsa* elnevezésnek pillanatnyilag ismert első előfordulása pedig 1800-ból való. A két város 1803-ig más-más megyének, Rozsnyó Gömörnek, Rimaszombat Hontnak a része, a testvérvárosi kapcsolatok pedig ebben a korban ismeretlenek. A valóság az, hogy a *Fekete sas* országszerte elterjedt vendéglőnév volt, a *Három rózsa* pedig – mint arra már korábban rámutattunk – a Szombathelyen, azaz a későbbi Rimaszombatban 1268-ban megtelepedett, azt megelőzően aranybányászattal foglalkozó németektől kapta a nevét. Az elnevezés – csakúgy, mint Rozsnyón – az aranybányászok hagyományát őrzi. A „testvérvárosi hagyomány” megszilárdulása tehát szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy a rimaszombati címerállatot feketeként emlegessék.

A köznapi szóhasználat a korabeli szakirodalmat is befolyásolta, amely viszont utóbb – mint arra fentebb már kitértünk – hivatkozási alap lett némely heraldikus számára.

A szakirodalomban a címerábra teljesen fekete színe először 1880-ban bukkant fel. Ebben az évben jelent meg a magyarországi címerek első tudományos gyűjteményének számító *Magyarország címertára* c. sorozat első füzeté. Mivel a munkát gyakorta kötik össze a **Tagányi Károly** nevével, érdemes egy kissé bővebben elidőzni ennél a pontnál. Az előszóban (amelyet – legalábbis a rimaszombati címerrel foglalkozó tanulmánya közreadásáig – Leon Sokolovský nyilvánvalóan el sem olvasott²⁴) a következő áll: „A műnek szerkesztését és rendezését **Altenburger Gusztáv** vezeti. Az *artistikai munkálatok vezetésével Rumbold Bernát* címerfestő bizatott meg, ki ugyan is a rajzokat készíti és azoknak technikai kiállítását ellenőrzi, a szöveget pedig Tagányi Károly országos levéltári tisztviselő írja.”

Ugyanott olvasható az is, hogy „a mű alapanyagát *Altenburger Gusztáv* által tizenhat éven át gyűjtött címerek és pecsétek képezik, melyek hiteles adatokon alapulnak, milyenek: a függő királyi pecséteken és érmeken található címerek másolatai, címer adományozási oklevelek, a törvényhatóságok által beküldött hiteles leírások és pecsétnyomatok, s végül az e szakba vágó munkák és műemlékek másolatai”.

A szerkesztő a „városi hatóságoknak” is köszönetét fejezi ki, mondván, „megkeresésünknek azonnal megfelelni kegyesek valának és így fáradságos gyűjtésünkben becses támogatásukban részesítettek.”

Mindehhez még hozzáfűzi:

„Munkánk nem akarja a szorosán vett tudományos mű nevével igényelni, legalább annyiban nem, hogy értekezésbe, vagy hypothesisok – és polémiaikba

bocsátkozzék. Célunk kézikönyvet adni olvasóink kezébe, melyben összegyűjtve találhassák a hatósági címereket. [...] ha az illető pecsét és címer vagy a kor általános gyarlósága, vagy csak éppen a festő vagy vésnök ügytelensége miatt hibásan lett ábrázolva, akkor azt – a hol lehet – szigorúan a czimertani szabályoknak megfelelően állítjuk helyre. A szöveg pedig a legszükségesebb történeti adatokat és a címer pontos leírását fogja tartalmazni.”

Leon Sokolovskýnak az az állítása, miszerint az említett kutatótól, azaz Tagányi Károlytól származik Rimaszombat címerének ezüst alapon fekete sasként való ábrázolása, nem igaz! Az akkor 22 éves, kezdő kutatónak számító Tagányi Károlynak mindössze annyi volt a feladata, hogy az Altenburger Gusztáv által kötetbe szerkesztett és az ő útmutatásai alapján Rumbold Bernát által megfestett (esetenként, s bevallottan: „helyreállított”) címerek szöveges leírását elkészítse.

A városok címerei a III. „osztály”-ban találhatóak, két kategóriába sorolva. Rimaszombatnak, mint rendezett tanácsú városnak a címere az I/50. oldalon látható (5a. és 5b. kép). Az már csak hab a tortán, hogy a kérdéses munkában – annak befejezetlen volta miatt – a városok közül csak a szabad királyi városok címerének a leírása található meg. A rimaszombati címer szöveges leírását – lévén „csak” rendezett tanácsú város – hiába is keressük benne! A Tagányi Károlyra való unos-untalan emlékeztetés, illetve a **Jozef Novák** feljegyzéseire való kritikátlan hagyatkozás és hivatkozás helyett csupán fel kellett volna lapoznia Leon Sokolovskýnak a hivatkozott művet. Hogy Rimaszombat hatóságaival felvette-e a szerkesztő Altenburger Gusztáv, vagy a címerfestő Rumbold Bernát a kapcsolatot, nem tudjuk. Nincs erre vonatkozó adat. (Rumbold Bernát egy későbbi időpontban, bálrendezőként eljutott Rimaszombatba.) A fekete sasról kaphattak tájékoztatást, és pedig hivatalosan, a várostól, vagy informálisan, más(ok)tól is. Csak arra gondolhatunk, hogy a tájékoztatás úgy szólt, miszerint a város címere kék alapon fekete sas. Ami meg is felel a valóságnak – de csupán a köznyelvi szóhasználatban, s nem a heraldika szabályainak megfelelő, szabatos fogalmazásban. Ő azonban, mint a heraldikában jártas egyén, szó szerint értelmezhetette a sas fekete színére vonatkozó információt. Mivel azonban ismerte a heraldika alapszabályát, a bevezetőben közölt eljárásnak megfelelően korrekciót alkalmazott: a „fekete” sas ezüst pajzsmezőbe került.

S ezzel elindult a lavina. A későbbi munkák ezt vették alapul. **Karl Lind**²⁵ (6a és 6b. kép), majd nyomában **Hugo Gerhard Ströhl**²⁶ (7a és 7b. kép) is fekete színezéssel közölte a rimaszombati címet.

A téves címerképet alig két évtized múltán hivatalosan korrigálták.

A korrekcióra az 1898. évi IV. törvénycikk alapján megalakult *Országos Községi Törzskönyv Bizottság* tevékenysége során nyílt mód. Az említett bizottság feladata volt a településnevek mellett a községek által használt hi-

vatalos pecsétek jóváhagyása is. A pecsételők elkészítésére versenyt hirdettek, amelynek az eredményeként a fémmet-sző **Felsenfeld Ignác**ot bízták meg azok kivitelezésével. A szlovák szakirodalom előszeretettel marasztalja el őt, aki, úgymond „önkényesen” módosította a címer színezését. Szó nincs erről! Felsenfeld csupán grafikailag dolgozta fel a számára adott mintát. Neki nem volt döntési joga abban, hogyan kell valamely község pecsétjének tartalmilag kinéznie. Mint egy helyen erre vonatkozóan olvasható: „*A pecséten szereplő címerek terveinek elkészítése természetesen Felsenfeldék tudását meghaladta volna. A címereket az egyes települések rajzoltatták meg.*”²⁷ A községek által megadott címerkép, illetve az annak alapján elkészített pecsételő hitelességét az Országos Levéltár szakemberei ellenőrizték, s az Országos Levéltár javaslata alapján az *Országos Községi Törzskönyv Bizottság*, illetve a *Magyar Királyi Belügyminisztérium* döntött az engedélyezésről.²⁸ Leon Sokolovský azt írja a rimaszombati címerrel készített dolgozatában, hogy az *Országos Levéltár* szakemberei-heraldikusai „*akceptálták a város történelmi címerének fekete-ezüst színezését.*”²⁹ Dehogyan is akceptálták! Éppen Tagányi Károly, ez idő tájt már érett kutató és elismert heraldikus, mint a szakmai felügyeletet ellátó *Országos Levéltár* illetékes munkatársa volt az, aki az 1880. évi hibás ábrázolás helyett visszaállította a város évszázadok óta használatos címerének hiteles színezését, azaz a kék alapon arannyal és ezüsttel fegyverzett, feketén cizellált tollazatú ezüst sást.³⁰ Ezt aztán az *Országos Községi Törzskönyvbizottság* hagyta jóvá (41. kép).

Ha mindehhez még hozzáteszem, hogy 1901-ben bekövetkezett haláláig a rimaszombati születésű **Jekelfalussy József** volt az *Országos Községi Törzskönyvbizottság* elnöke, aki aligha volt közömbös szülővárosa címerének hitelességét illetően, a kérdés tisztázottnak tekinthető.

Rimaszombat helyreállított címerét **Róth Miksa** művészi kivitelezésében az *Országos Levéltár* ablakán is megörökítették. A kép a sas ezüstsínű testét borító fekete tollazatot meglehetősen sajátosan érzékelteti. Noha a helyreállított címerképet nem sikerült maradéktalanul, pontosan bemutatni, az vitathatatlan: ezüst sas látható az üvegablakon. Mindehhez azonban Tagányi Károlynak már semmi köze, hisz ő 1924. szeptember 9-én elhunyt, így az 1925 és 1929 között készült üvegablakok címereit szakmailag nem hogy nem ellenőrizhette, még csak nem is láthatta. Ezt a feladatot **Mályusz Elemér** és **Herzog József** végezte³¹ (11a. és 11b. kép).

A későbbi szakirodalomból még a **Szell Sándor** nevét kell még említeni, aki a címert helyesen ábrázolja, azaz kék pajzsmezőben feketén cizellált tollazatú fehér (ezüst) sasként. Az értelmezése viszont, miszerint itt a turulmadár ábrázolásáról volna szó, nem állja meg a helyét³² (12. kép).

Dacára annak, hogy az *Országos Községi Törzskönyvbizottság* 1902-ben megerősítette Rimaszombat több évszázados címerét, az 1880. évi hibás ábrázolás még sokáig kísértett.

Noha Dr. **Kovács László**, a város korábbi polgármestere 1939-ben „*a régi Rimaszombat város címerében levő, kiterjesztett szárnyú ezüst sas*”-ról beszélt³³ mint ifj. Rábely Miklós a továbbiakban idézendő munkájából kiderül – a Városháza (s a Fekete Sas) homlokzatán látható címer színezését nem módosították.

Alighanem az 1880. évi Altenburger-Rumbold féle ábrázolás következménye lehet az ezüsttel és kézzel hétszer balharántvágott, illetve hasított címeralap felbukkanása.

Az előbbivel először a *Pallas Nagylexikon*nak a Findura Imre által jegyzett *Rimaszombat* szócikkéhez csatolva találkozunk. A sas szárnya fekete színű, ám magát a testet, valamint a perizóniumot nem ugyanazon módon, hanem rácsozással jelölték.³⁴ Ez utóbbi ugyan a heraldikában ugyancsak a fekete színt jelöli, ám a különbségtétel aligha történt ok nélkül (13. kép).

Legközelebb 1903-ban találkozunk ezzel az eljárással, amikor a *Rimaszombati Polgári Kör* zászlaját avatták. Ez utóbbin egyrészt egy cserfalevelek közé helyezett, ezüsttel és kézzel hétszer balharántvágott címer, másrészt ilyen alapra helyezett fekete sas látható³⁵ (8a és 8b. kép).

Ifj. **Rábely Miklós** önéletrajzi emlékezésében ezt írja a város címeréről: „*Piacunk északkeleti oldalán ma is rendületlenül áll az anno dacumál, még az 1801. évben épült egyemeletes városháza, homlokzatán a város ékességével: köríves cserfa levelek közt kék-fehér mezőben áll egy kitárt szárnyú fekete sas, szabadalmas Rimaszombat rendezett tanácsú város címere.*”³⁶

A „*kék-fehér mező*” esetében olyan hasított címeralapra gondolhatni, amelyen ma is látható a városházával átellenben, a *Fekete Sas* néven is emlegetett Vigadó homlokzatán. Feltehető, hogy mindkét esetben 1880 után nyerte el a címer ezt a formáját (9. kép, illetve 10. kép).

Az elmondottakból tehát úgy tűnik, hogy az 1880. évi Altenburger-Rumbold-féle ábrázoláshoz való igazodás szándéka, illetve a város hagyományos színeinek megőrzésére irányuló törekvés következménye volt az, hogy a szakirodalomban 1880-ban egészében feketévé tett sas ezüsttel és kézzel a) hétszer balharántvágott, illetve b) hasított alapra került. Heraldikailag egyébként mindkét megoldás korrekt volt.

Végezetre, essen szó a fegyverzetről!

A címerállat fegyverzetének eredeti színezését illetően a már hivatkozott, 1566. évi ostyasütő gyakorlatilag az egyetlen, ám annál fontosabb, hiteles forrás, ugyanis a pecsétnyomókon, illetve lenyomataikon a fegyverzet színezését nem jelölték.

Mint fentebb rámutattam, az ostyasütőn egyértelműen jelzik a lábszár és karmok egymástól eltérő színezését. A lábszár és dicsfény azonos módon történt vonalkázása nyilvánvalóan egyazon színt jelöl, s ez aligha más, mint arany. A csőr és nyelv, illetve karom jelöletlen, ami akár ezüstsínként is értelmezhető.

A szakirodalomban az Altenburger-Rumbold-féle változatban³⁷ a fegyverzet színe jelöletlen.

Karl Lindnél³⁸ a csőr és lábszár arannyal színezett, a nyelv és karom vörös.

Hugo Gerhard Ströhlnél³⁹ a színezés ugyanez, a karom arany színe azonban nyilvánvalóan a rajzoló tévesztése.

A *Rimaszombati Polgári Olvasókör* 1903-as kelezésű zászlaján⁴⁰ a lábszár arany-, a karmok pedig ezüstszínűek, ám a csőr és nyelv esetében fordított a színkombináció, azaz a csőr ezüst, a nyelv pedig aranyszínű. Az utóbbi alighanem kivitelezési hiba.

A *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának* üvegablakán a lábszár ugyancsak aranyszínű, a karom viszont ezüsttel színezett.⁴¹ A csőr – amelynek csak a felső kávája van színezve – vörös. Az üvegablakon ábrázolt címer előképét (a többi városi címerrel együtt) **Breth Béla** készítette. Ez utóbbin azonban csak a nyelv van színezve, vörössel, ugyanakkor a csőr alsó kávája, akár csak a lábszár és karom, jelöletlen. Mindebből az is megállapítható, hogy az üvegablakon látható címer nem az eredeti előkép, hanem annak korrigált változata alapján készült.

A vörös színnek a rimaszombati címerben való megjelenése teljesen egyértelműen az Altenburger–Rumbold-féle címerábrázolás ezüst pajzsszínének a következménye. Az Országos Levéltár üvegablakán, miután visszatértek a helyes, kék pajzsszín alkalmazásához, a fegyverzetet is az eredeti és valós, azaz arany és ezüst színben szerepeltették.

Rimaszombat a 2. világháborút követően három évtizeden át nem használhatta hagyományos jelképeit. A 60-as években Jozef Novák az Altenburger–Rumbold-féle változatot vette alapul, ám azt (véltetően, a korabeli kommunista hatalom vörös színétől sem teljesen függetlenül) sajátos módon „továbbfejlesztve”, kizárólag vörös színűként jelölte a fegyverzetet.⁴² Ennek alapján a *Rimaszombati Városi Nemzeti Bizottság* 1976. szeptember 27-én hivatalos jelképévé emelte, majd 1977. december 8-án az akkori *Szlovák Szocialista Köztársaság Belügyminisztériuma* mellett megalakult *Heraldikai Bizottság* is jóváhagyta⁴³ (14. kép). A város jelenlegi hivatalos címerét Jozef Novák tanítványa, a rimaszombati születésű Leon Sokolovský előterjesztése alapján, 1992-ben fogadta el az önkormányzat, majd hagyta jóvá a Heraldikai Bizottság⁴⁴ (15. kép).

Az elmondottakból nyilvánvaló: Rimaszombat címerének ezüst alapon vörössel fegyverzett fekete sasként való értelmezése mára a múlt felejtendő, szomorú fejezete.

Pecsét

A címer tárgyalása során már számos alkalommal érintettem a címeres pecsétábrázolásokat. Következzen most a vonatkozó ismert emlékek módszeres áttekintése!

Rögtön az elején leszögezhetjük: Rimaszombat ismert címeres pecsétjeiben kizárólag a sas szerepel. Ahhoz, hogy a fennmaradt, illetve csak lenyomataikból ismert pecsétnyomók és pecsételők készítésének idejét és okát megállapíthassuk, elengedhetetlen a város igazgatás- és birtoklástörténetének ismerete, hisz az említett körülmé-

nyeknek – stílszerűen szólva – a pecséthasználatban is megvan a lenyomata, bár pillanatnyilag még nem igen tudjuk ezt minden részletében dokumentálni.

A város legrégebbi ismert pecsételőjének a lenyomata a 16. század derekáról, 1549-ből és 1552-ből ismert. A 20 mm átmérőjű pecsétnyomón egy balra tekintő, kiterjesztett szárnyú sas látható. Körirata (kiegészítve): • *SIGILLVM* • *OP*[PIDI] • *RIIMAZOMBAT*.⁴⁵ Leon Sokolovský szerint az 1506. évi tűzvész után készítették, s típusjegyei alapján (nem mellékesen, mintegy az általa feltételezett 1387. évi címeradományozást alátámasztandó) úgy vélte, hogy 14. századi előkép alapján készült. Az a körülmény, hogy a sas feje balra fordul, szerinte valószínűleg a címet készítő ötvös tévedésének tudható be.⁴⁶

Miután 1553-ban a város az oszmán-törökök fennhatósága alá került, a hódítók megerősítették Szabadkán a nem sokkal korábban emelt erősséget. A keresztény hadak – az 1566. évi átmeneti sikert követően – 1593. november 9-én foglalták vissza végleg a töröktől a szabadkai várat. A Losonci és a guti Ország család ekkor már csak leányágon élt. A jelzett esztendőben, azaz 1593-ban a város felét birtokló **Losonci Annának** a javai férje, (II.) Zsigmond révén a Forgáchoknak jutott. **Forgách Zsigmond** 1595. július 3-án kapott **II. Rudolf**tól az említett javakra adománylevelet.

A másik felerész az 1567-ben elhunyt **guti Ország Kristóf** leánytestvére, **Borbála** révén **enyingi Török Ferenc** (az *Egri csillagok*ból ismert Török Feri), dunántúli főkapitányé lett. Házasságukból egy **István** nevű fiú és három leány, **Ilona**, **Fruzsina** és **Zsuzsanna** született. Borbála a gyermektelenül elhunyt nővére, **Ilona**, **Perényi Gábor** özvegye után, királyi engedéllyel zálogjogot nyert a diósgyőri koronauradalomra. Férje, a letett hűségesküt követően, 1570-ben vette át az uradalmat. Halála után javait gyermekei, családjukkal együtt a compossessoratus (közös birtoklás) intézményén keresztül igazgatták.⁴⁷ A század végére rimaszombati birtokrészüket, de legalábbis annak túlnyomó részét már (III.) **Tamás** gömői főispán, későbbi királyi főudvarmester, felső-magyarországi főkapitány révén a **Széchy** család bírta. Az 1598. évi összeírás során 73 házat jegyeztek fel rimaszombati birtokrészén.⁴⁸ A család, illetve örökösei még a század derekán is birtokoltak a városban. **Széchy Katalinnak** az első házasságából származó fia, **Gyulaffy Sámuel** 1643. április 19-én erősítette meg a mészaróscéh kiváltságait és adott engedélyt egy új árusítóhely felállítására.⁴⁹ A Széchyek birtokrészét utóbb a **Koháry**ak szereztek meg. Nekik, illetve a javaikat öröklő **Coburg**oknak, örökös váltságdíj gyanánt, előbb évi 2 000, majd pedig 1795-től évi 3 000 forintot fizetett a város.

A 16. század végétől Rimaszombat ugyan formálisan a királyi Magyarország része volt, ám, hogy a nyugalomát biztosítsa, az időközben Egert elfoglaló törökök is éppúgy fizette az adót, mint a keresztény földesurainak. A kettős uralmat (kondominiumot) ugyanakkor arra használta ki, hogy fokozatosan lazítsa a földesúri függést.

Ennek első jele, mikor a szabadkai vár megívását követő esztendőben, azaz 1594-ben **Zykyay János** füleki intéző bérbé adta a rimaszombatiaknak, ötöd fejében, az elpusztított várhoz tartozó szántókat.⁵⁰ Miután Szabadkapusza az **Orlai** családé lett, 1668-ban **Orlai András**tól vette zálogba a város 3.000 magyar forintért.⁵¹ A század végétől a város gyakorolta a földesúri jogokat az akkorra teljesen elpusztásodott Kurincon is.⁵² A **Forgách Ferenc**cel kötött szerződés értelmében 1692 óta a család földesúri jogát, a felvett 10 000 Ft ellenében szintén a város zálogolta, majd 1747-ben ezt az összeget 40.000 Ft-ra kiegészítve, örökre megváltotta magát tőlük.⁵³ Ugyancsak az önállósodási törekvések jele az is, hogy az általában földesúri haszonvételnek számító italmérés, legalábbis 1723-tól a város privilégiuma volt.⁵⁴

Az 1769. évi felekezeti villongás következményeként az uralkodó nem csak az abban résztvevő személyeket, de a rimaszombati református egyház egészét is elmarasztalta. Tekintettel a városvezetés és az egyházi eljáróság teljes személyi összefonódására, az ítélet a városvezetést is alapjaiban érintette.

A vázolt korszakból három olyan pecsétnyomó is azonosítható, amelyiken az 1595-ös évszám szerepel. Az utóbbi évszám szerepeltetésének okát eddig senki nem vizsgálta.⁵⁵

Az egyik esetleges ok a szabadkai vár megívása, s következményeként a török hódoltság alóli szabadulás lehetne. Ez azonban két okból sem valószínű. Egyrészt a várat 1593 őszén foglalták el, ha tehát erre akartak volna emlékeztetni, ez az évszám szerepelne a pecsétnyomón. A kétséget csak erősíti, hogy 1596 őszén a töröké lett Eger vára, s Rimaszombat ismét, ezúttal „önként” vállalta a hódoltságot.

Tekintettel arra, hogy Forgách Zsigmond birtokrésze csupán a város felerészét képezte, az ő birtokszerzése sem lehet az évszám szerepeltetésének az oka.

A legvalószínűbbnek egy harmadik körülmény. Az említett évben, azaz 1595-ben – mintegy válaszként arra, hogy az 1594. évi murányi zsinaton elfogadták a *Confessio Pentapolitanat*, azaz az **I. Ferdinánd** király akaratára és tájékoztatására készített lutheri szellemű hitvallást – a *Gömör-Kishonti Magyar Protestáns Egyházmegye* református gyülekezetei a Borsodi egyházmegyéhez csatlakoztak, létrehozva a *Borsod-Gömör-Kishonti Református Egyházmegyét*. A kivált, illetve csatlakozott gyülekezetek között volt a Kis-Honthban akkortájt egyedüli református anyaegyházközségnek számító rimaszombati is.⁵⁶ A város vezetése személyi összetételében azonos volt a helyi református egyház irányító testületével. A jelzett évben ugyan még a későbbi nádor, **Forgách Zsigmond** protestáns, ám 1603-ban katolizált, a Széchyek pedig folyamatosan a katolikus hit oszlopainak számítottak. Hogy Rimaszombat ennek ellenére megtarthatta a kálvini tanokat, alighanem az 1268. évi kiváltságok között szereplő szabad papválasztás jogának, illetve eme jog ér-

vényesítésének köszönhető.⁵⁷ Ilyen körülmények között a református identitás a városi autonómia fontos, szimbolikus kifejezése volt, amit azzal is hangsúlyoztak, hogy az 1595-ös évszámot rávésették a városi pecsétnyomóra. Mindezt alátámasztja az is, hogy a református egyházat elmarasztaló 1771. évi ítéletet követően készített pecsétnyomókon már nem találkozunk ezzel az évszámmal.

1. A • *SIGILLVM* • *OPIDI* • *RIMA* • *ZOMBAT* 1595 köriratú, mintegy 35 mm átmérőjű pecsétnyomó lenyomata a 17. század elejétől (1601-től kezdődően) a 18. század harmadik évtizedének végéig kiadott iratokon maradt ránk.⁵⁸ Szép példája látható a csutorások céhének okiratán 1739-ből (18. kép).

2. Egy 1714-ben kiadott iraton szerepel egy másik pecsétnyomó lenyomata. Körirata: • *SIGILLVM* • *OPIDI* • *RIMA* • *ZOMBA* • 1595.⁵⁹ A legnyilvánvalóbb különbség a három másik rokon tipáriummal szemben a szóvégi „T” fonéma hiánya (19. kép).

3. A harmadik, ma is meglévő pecsétnyomó 33 mm átmérőjű, körirata pedig: • *SIGILLVMOPIDI* • *RIMA* • *SZOMBAT* • 1595. Készítését 1739 és 1743 közé teszi Leon Sokolovský. Használata 1743-tól 1794-ig dokumentálható.⁶⁰ Legfőbb sajátossága a másik hárommal szemben a *sigillum* és *oppidi* kifejezések egybeírása, de a címerállat megformálása is lényegesen eltér azoktól, valamint sajátos a *SZOMBAT* szóban a „Z” fonéma fordított bevésése⁶¹ is (20. kép).

Egy 1708. május 18-án kiadott oklevél hátlapjára 1713. június 14-én rávezetett hitelesítő záradékot egy *SIGILL* • *RIMA* • *SZOMB*. köriratú pecséttel látta el a rimaszombati jegyző. A pecséten nyilvánvalóan a város címerállata, azaz sas akarna lenni, bár meglehetősen „elnagyolt” a megformálása. Sajátos körülmény az is, hogy a feje balra fordul, ami éppen ellentéte a rimaszombati gyakorlatnak – nyilvánvalóan a vésnök tévedése.⁶² A pecsét eddig ismeretlen volt a szakirodalomban (21. kép).

Az 1769. évi felekezeti konfliktust követő elmarasztaló ítélet következtében jelentősen átformálódott a helyi társadalom. Amikor a Türelmi rendelet értelmében újjászervezték a korábban másfél száz évig „egyeduralkodó” református egyházat, már jelen volt a városban a r. katolikus, illetve evangélikus egyház is. Ettől kezdve eltűnik a pecsétről az 1595-ös év. Megjelenik viszont a pecsét köriratában a város privilegizált voltára való utalás, amely azt a köztes helyzetet volt hivatott kifejezni, amelyben a magát földesuraitól részben már megváltó Rimaszombat volt.

Példa erre az a 17 x 14 mm átmérőjű tipáriummal készített lenyomat, amellyel 1783-ban hitelesítettek egy iratot. Felirata: *SIGILLVM* • *OPPIDI* • *PRIV* • *R* • *SZOM* • Az ovális pecsétmező újdonságnak számít, ráadásul a sas itt is jobbra tekint. Az emlék a Leon Sokolovský által bemutatott pecsétek között nem szerepel⁶³ (22. kép).

Nagyban hasonló ehhez egy további, ugyancsak elvesztett, 20 x 18 mm átmérőjű pecsétnyomó. Használata első ízben 1789-ből ismert. Körirata: • *SIGILLVM* • *OPPIDI* • *PRIV* • *R.SZOM*⁶⁴ (23. kép).

A mintegy félévszázados társadalmi folyamatot lezáró „kiegyezés” eredményeként 1826-ban új státútumot kapott a város⁶⁵, amely időközben, 1803. január elsejétől Gömör és Kis-Hont törvényesen egyesült vármegyének a gömöri Pelsőc mellett társközpontja lett.

Meglehet, ezt követően készítette el a város azt az ovális, 32 x 29 mm átmérőjű pecsétnyomót, amely kitűnik rendkívül igényes kiképzésével, a maga nemében valóságos ötvösremek. Körirata: • *SIGILLUM* • *OPPIDI* - *PRIVILE* • *R.SzOM*⁶⁶ (24. kép). Lenyomatát nem ismerjük, s kivitelezését tekintve akár az is elképzelhető, hogy csupán reprezentációs célokat szolgált. Ezzel összefüggésben említésre érdemes, hogy a helyi ötvöscéh 1606. évi privilégiuma többek közt „*egy pechelt*” elkészítését írja elő a remekelő inas számára, 1829-ben pedig **Libay Pál** mestermunkáját egy rézbe metszett címerben állapították meg.⁶⁷ Az a körülmény, hogy a város új státútumát 1826-ban fogadták el, csak erősíti a gyanút, hogy az utóbbival lehet azonos a kérdéses pecsétnyomó. Ami egyedivé teszi, hogy „színezett”. (Az utóbbi körülményre a címer tárgyalása során tértem ki.)

Nem található meg a Leon Sokolovský által publikáltak között két további pecsétnyomó, illetve a lenyomatuk sem.

Az 1807-ből adatolt pecsétnyomó körirata: *SZ* • *R* • *SZOMBATH* • *VÁROSA* • *PETSÉTJE* • 1807.⁶⁸ Ezzel pecsételt a város még 1848-ban is⁶⁹ (25. kép).

Egy 1837-es datálású, ovális formájú pecsét méretei: 32 x 28 mm, körirata: 1837 • *SZ R SZOMBATH VÁROSA PETSÉTJE*. Alkalmazása átnyúlt a polgári korbá. Ezzel hitelesítettek két, 1852-ben kiadott iratot is⁷⁰ (26. kép).

A feudalizmus időszakából ismert legutolsó pecsétnyomó a városi főkapitányé. Körirata: *Sz:R.Szombat. V. Fő.Kap. Petségje. 1844*. Az ovális formájú pecsétnyomó méretei: 27 x 23 mm⁷¹ (27. kép).

Az 1848. évi áprilisi törvények értelmében újjászervezték az önkormányzatot, megválasztva annak első polgármesterét is.

A polgári időszak első ismert pecsétnyomója a polgármesteré. A 32 x 29 mm átmérőjű pecsét körirata: • *R: SZOMBATH VÁROSA POLG: MEST: PECSÉTJE*. A belső körben, a sas alatt látható az évszám: 1849⁷² (28. kép).

Ugyancsak 1849-ben, augusztus 8-án keltezték azt az útlevelet, amelyet **Ferenczy István** részére állítottak ki. A rajta látható nyomtatott pecsét körirata: *R. SZOMBAT VÁROSA PETSÉTJE*. Ez azért is érdemel külön figyelmet, mert egyértelműen mutatja a sas testének fehér (ezüst) színét, valamint a test fekete tollazatát⁷³ (29. kép).

A szabadságharc leverését követő Bach-korszakból két iraton is a már tárgyalta, 1837-es datálású pecsétnyomó látható.

Az 1861. évi provizórium időszakából több pecsét is ismert.

A főbírói pecsétnyomónak két, azonos *SZ. R. SZOMBAT VÁROSA FŐ BÍRÓI PECSÉTJE 1861* köriratú, 33 mm

átmérőjű, egymástól apró részletekben eltérő változata ismert⁷⁴ (30. és 31. kép).

Rimaszombat jelképe, a sas, természetesen, az egyes városi hivatalok és intézmények pecsétjében is helyet kapott, amint azt a *SZ:R:SZOMBAT VÁROS PÉNZTÁRI HIVATALA* köriratot viselő pecsételő is igazolja⁷⁵ (32. kép).

A törvényszéknek két pecsétnyomóját is ismerjük: az egyik a *SZ : R : SZOMBAT VÁROS TÖRVÉNYSZÉKE 1861*⁷⁶, a másik a *SZ. RIMA SZOMBAT VÁROS TÖRVÉNYSZÉKE*⁷⁷ körirat olvasható. Az utóbbin látható sas megformálásában igen különbözik a szokásos ábrázolásoktól. (33. és 34. kép). Ez utóbbiakhoz kapcsolódik a *SZ. RIMASZOMBAT VÁROS KÖZSÉGI BÍRÓSÁGA* • köriratú pecsétnyomó is⁷⁸ (35. kép).

Egy további, gumiból készült pecsétnyomót – a tárgyat őrző *Gömör-Kishonti Múzeum* nyilvántartása szerint – ugyancsak a főbíró használta 1850 és 1855 között, ám a körirat annyira megkopott, hogy ez nem tekinthető bizonyosnak⁷⁹ (36. kép).

A kiegyezést követő időszaktól való a *RIMASZOMBAT VÁROS ÁRVASZÉKE* köriratú, 28 mm átmérőjű pecsétnyomó, rajta meglehetősen egyedi megformálása a sassal, amely ráadásul balra tekint⁸⁰ (37. kép).

A városi adóhivatal⁸¹ és a rendőrfőkapitány⁸² által használt pecsétnyomón is a kiterjesztett szárnyú sas látható.

Ugyanebből az időszaktól származik az az útleveletnyomtatvány, amelyet **Venczel Mária** számára állítottak ki. A rányomtatott pecsét körirata: *SZ • R. SZOMBATH V • FŐKAP: PETS: 1847*. Az útlevelet 1867. október 6-án töltötték ki⁸³ (38. kép).

Rimaszombat 1875-től rendezett tanácsú város, 1883-tól pedig kizárólagos megyeszékhely lett, s ezt a státusát az első világháborút követő impériumváltásig, sőt, átmenetileg még a Csehszlovák Köztársaságon belül is megtartotta.

Ennek az időszaknak az emléke az a pecsétkép, amelynek két változata is ismert. Köriratuk: *SZ. RIMASZOMBAT R.T. VÁROS HIV. PECSÉTJE*. A főjegyző általi használatára 1891-ből és 1904-ből van adat⁸⁴ (39. és 40. kép).

Az Országos Községi Törzskönyvbizottság határozata alapján készült, 34 mm átmérőjű pecsétnyomó körirata: • *GÖMÖR ÉS KIS-HONT VÁRMEGYE RIMASZOMBAT R.T. VÁROS. 1902*⁸⁵ (41. kép).

Ebből az időszakból való a városi pénztár 35 mm átmérőjű pecsétnyomója, illetve annak lenyomata is⁸⁶ (23. kép).

A Csehszlovák Köztársaság megalakulását követően készült az a – lenyomata alapján 35 mm átmérőjű – pecsétnyomó, amelynek körirata: • *MESTO RIMAVSKÁ SOBOTA • ŽUPA GEMERMALOHONTSKÁ*⁸⁷ (42. kép).

Az említett pecsétnyomó rövid életű maradt, mivel 1923. január 1-ei hatállyal a megyerendszert átalakították. Rimaszombat a Garammenti megyébe sorolták. Ennek megfelelően módosult a város pecsétje is. A 35 mm

1a

1b

2. kép

3. kép

4a. kép

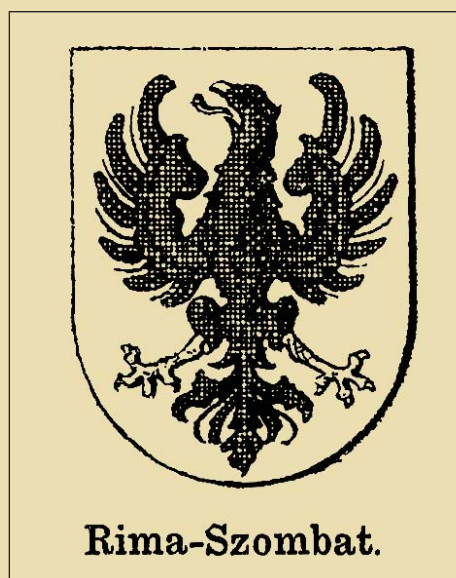

4b. kép

LÁSSÁTKOK, FELEIM!

5a. kép

5b. kép

6a. kép

6b. kép

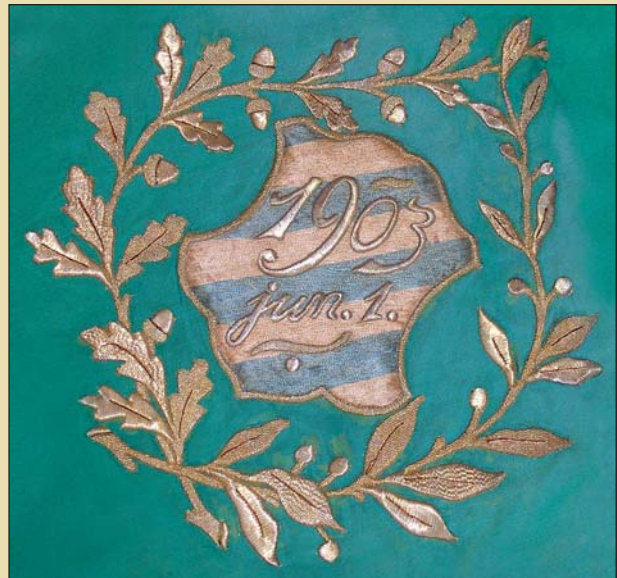
7a. kép

7b. kép

8a. kép

8b. kép

9. kép

10. kép

11a. kép

11b. kép

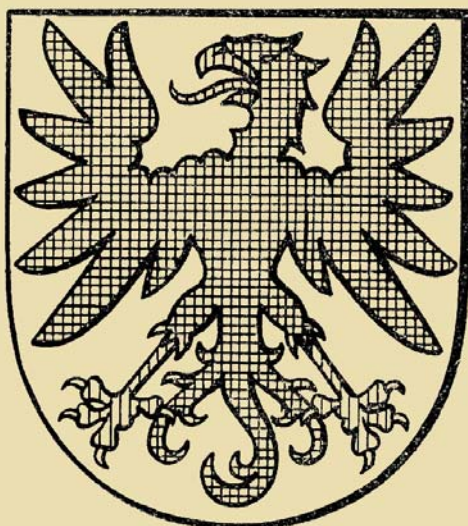

Kék alapon turul madár.

12. kép

13. kép

14. kép

15. kép

16. kép

17. kép

LÁSSÁTKOK, FELEIM!

18. kép

19. kép

20. kép

21. kép

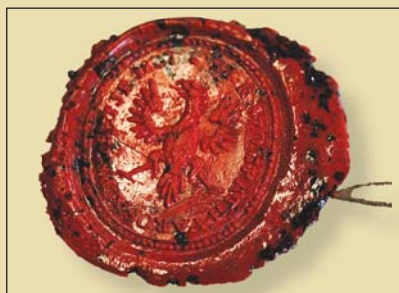
22. kép

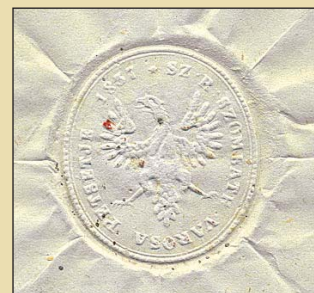
23. kép

24. kép

25. kép

26. kép

27. kép

28. kép

29. kép

30. kép

31. kép

32. kép

LÁSSÁTKOK, FELEIM!

33. kép

34. kép

35. kép

36. kép

37. kép

38. kép

39. kép

40. kép

41. kép

42. kép

43. kép

44. kép

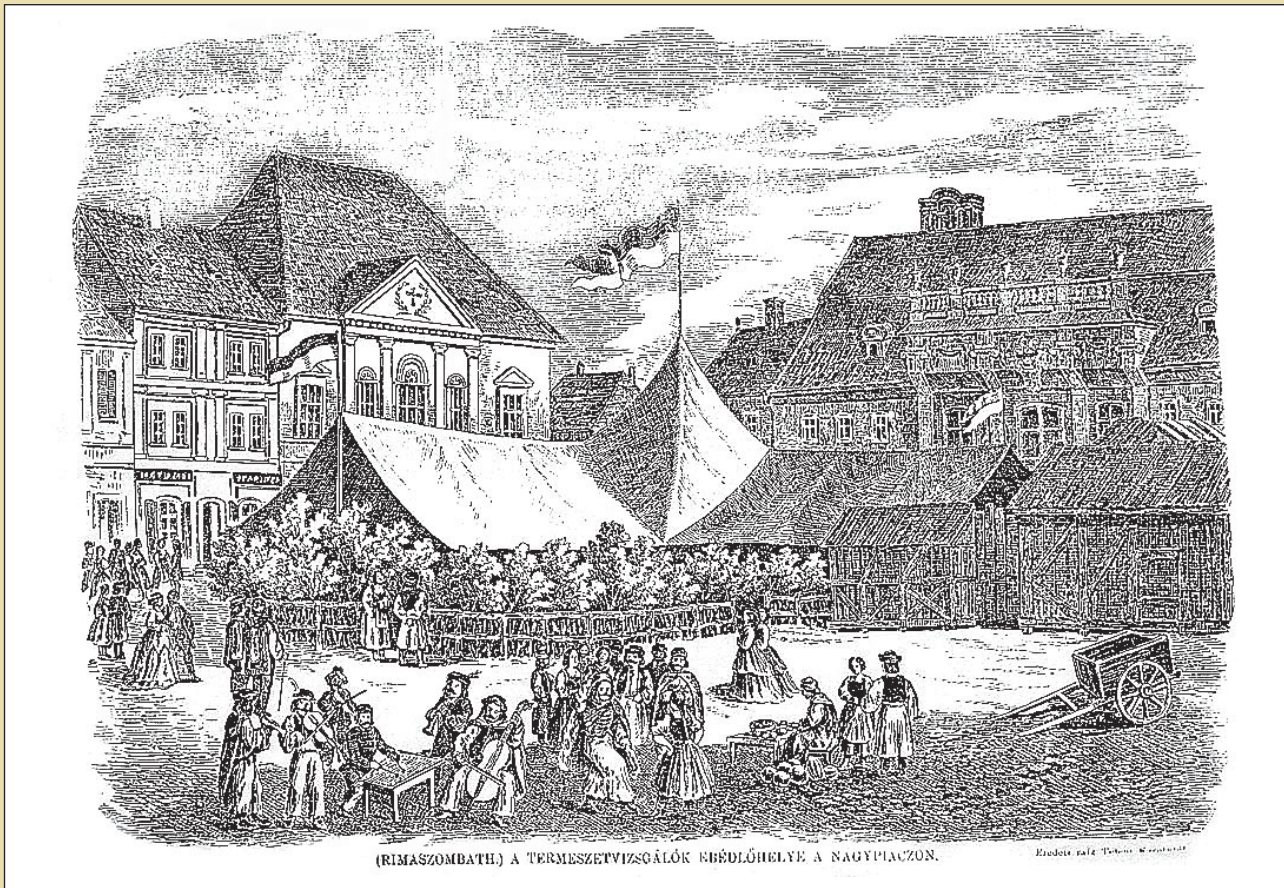
45. kép

46. kép

47. kép

48. kép

49. kép

50. kép

51. kép

átmérőjű újabb, csak lenyomata révén ismert pecsétnyomó körirata: • *MESTO RIMAVSKÁ SOBOTA VÁROS • ŽUPA XVIII*. A pecsétmező itt is vízszintesen vonalkázott. A sas teste továbbra is ezüstsínű, ám a szárnyak és a fark esetében kissé dominánsabban jelenik meg a fekete tollazat. Ennek egyik oka talán az ezüst (fehér) mellpánt (perizónium) ábrázolása lehetett⁸⁸ (43. kép).

Gyakorlatilag az előbbi ábrázolás jelenik meg az 1927-es, újabb közigazgatási átszervezést követően használatba vett, 35 mm átmérőjű pecsétnyomón is. Ez utóbbi körirata: • *MESTO RIMAVSKÁ SOBOTA • RIMA-SZOMBAT VÁROS. Okres Rimavská Sobota Járás.*⁸⁹ Ezzel a pecséttel marhaleveleken is találkozhatni.⁹⁰

Az 1. bécsi döntést értelmében Rimaszombat ismét, noha csak átmenetileg, 1944 végéig ismét Magyarország része, s azon belül Gömör-Kishont vármegye székvárosa lett.

Azt követően, hogy az 1. bécsi döntés eredményeképpen Rimaszombatot visszacsatolták Magyarországhoz, ismét új pecsétnyomó készíttetésére vált szükségessé. A vízszintesen vonalkázott pecsétmezőben látható ezüst (fehér) színű sas az 1923-ig érvényes mintát követi. A 37 mm átmérőjű pecsétnyomó körirata: • *GÖMÖR ÉS KISHONT VÁRMEGYE • RIMASZOMBAT NAGYKÖZSÉG*⁹¹ (44. kép).

A „nagyközség” minősítésnek az a magyarázata – amint arra a megfelelő helyen utaltam – hogy a csehszlovák hatóságok nagyközséggé fokozták le annak idején, bár a városi cím használatát továbbra is engedélyezték.

Miután 1939. július 15-ei hatállyal Rimaszombat megyei jogú város lett, a változás a pecséthasználtnál is tükröződött. Körirata: *RIMASZOMBAT MEGYEI VÁROS • GÖMÖR ÉS KISHONT VÁRMEGYE • POLGÁRMESTERÉ*. Ezen is vízszintes vonalkázású mezőben fehér (ezüst) színű sas látható⁹² (45. kép).

Ebben az időszakban is adatoltak a lepecsételt marhalevek.⁹³

A 2. világháborút követően a város ismét Csehszlovákiához került, a megyét megszüntették, Rimaszombat járási székhely lett.

Az ekkor használatos, 35 mm átmérőjű címeres pecsétnyomónak csupán a lenyomata maradt meg 1947-ből. Körirata: • *MIESTNA SPRÁVNA KOMISIA • RIMAVSKÁ SOBOTA*. A vízszintesen vonalkázott pecsétmezőben az 1923 és 1938 között ismert ábrázolás látható, azzal a korrekcióval, hogy a mellpánt nem keresztben, hanem háromágú lóherében végződik⁹⁴ (46. kép).

Az említett ábra látható a helyi nemzeti bizottság megalakulását követően készített pecsétnyomón is. Az utóbbi körirata: • *MIESTNY NÁRODNÝ VÝBOR • RIMAVSKÁ SOBOTA*.⁹⁵ Ez még 1952 elején is előfordult hivatalos okmányon (47. kép).

Ezt követően a pecsétéről eltűnik a címerállat, helyét az állami jelkép vette át.

Zászló / lobogó

Leon Sokolovský a zászlót illetően úgy foglalt állást, hogy Rimaszombatnak a 16–18. században nem volt saját zászlaja, a 19. században ugyan – mint fogalmaz – lehetett, de nincs rá adat.⁹⁶ Mint annyi más állítása, ez sem felel meg a valóságnak.

A zászlóhasználat első ismert bizonyosságát a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* 1867-ben, Rimaszombatban tartott XII. Nagygyűlésének emlékezetére készült, s a Főtéren tartott közebédet megörökítő képeken láthatjuk. Két kép is ismert.

Az egyik, amely színes, a három, nemzeti trikolor mellett két további zászló is látható.⁹⁷ A háromsávú zászlók felső és alsó sávjának a színezése a nyomdatechnikai kivitelezés miatt nem teljesen egyértelmű. A kékeszöld szín akár kék is lehet, s ez esetben a kérdéses zászlók kék-ezüst-kék színűként határozhatók meg. Ennek azonban ellentmond egy másik ábrázolás.

Az utóbbi ugyancsak a közebédet, illetve annak színhelyét örökíti meg. A téren felállított másik nagysátor fölött látható mindkét zászló kétsávú, kétszínű, sőt, az egyik fecskefarokban végződik. A fekete-fehér rajzon a zászlók felső sávja sötét (minden bizonnyal kék), az alsó világos színű⁹⁸ (48. kép).

Egy **Rakottay Lajos** által kiadott képeslapon, az ábrázolt korcsolyapálya épületén ugyancsak látható egy kétszínű zászló, amely alkalmasint a város zászlajával azonosítható. Ezen az alsó sáv sötét.

Fáy Gyula beiktatásakor, 1906. május 9-én, „Az új főispán a Széchenyi-kertnél a város által emelt diadal-kapun, melynek tartórúdját nemzetiszín drapériával és »Isten hozott« feliratú, a város színeit hirdető kék-fehér zászlóval ékesítettek, haladt át a dűsan fellobogó-zott városba.”⁹⁹

Szell Sándor könyvében szintén három vízszintes sáv látható, de ott kék-fekete-kék kombinációban, ami alkalmasint egy félreértelmezés eredménye lehet.¹⁰⁰

Színek

A város színeire vonatkozó első ismert utalást **Mikszáth Kálmán**nak köszönhetjük, aki az 1874-ben megjelent *Pisera bácsi kalandjai* c. novellájában így fogalmazott: „Mert hát Korponai bátyánk nagyra tartotta magát és némileg auktoritás volt a hasonszőrű kékbe járó (sic!) polgárok közt.”¹⁰¹

Az öltözet egyúttal közösségi önmegjelenítés is volt.

Az említett „kékbe járó polgárok” láthatók azon az olajképen, amely az 1769. évi felekezeti összetűzést jeleníti meg, s nem sokkal azt követően készült.¹⁰²

Egy polgárasszony végrendeletében a felsorolt tételek egyikében ez olvasható: „Edgy kék barány bőrrel bellett viselt mente, tizenhat ezüst gombal és annyi ezüst pikkelyekkel, edgy kék viselt dolmány huszon három ezüst gombokkal, és annyi pikkelyekkel. Edgy viselt kék nadrág...”¹⁰³

Tárgyi emlékek, 19. századi viseleti darabok is, köztük egy ezüst pitykével díszített kék színű derékruha, s több, ugyanezen színkombinációt mutató fejkötő is tanúsítja, hogy a városi színek a polgárság viseletében folyamatosan kimutathatók.¹⁰⁴

Abban sincs semmi meglepő, hogy a „gyükerek” választott képviselőinek (tanácsstagok, polgármester) a ruházata is város színeit tükrözi. Két, a 19. század második felében született versike szavai is megerősítik ezt.

Az egyik vonatkozó részlete:

„...Görbe fésűjével Káposztás, az öreg,
Rajta százgallérú sötétkék köpenyeg...”¹⁰⁵

A másikban ez olvasható:

„...Szemközt, fenn a trónon »Kálmi« hú cselédje,
Gesztikulál szörnyen égszín köpenyébe...”¹⁰⁶

Ez volt a gyakorlat a városi alkalmazottak esetében is. Igazolja ezt rendőrség példája:

„A derék német fiúk naplójába Rimaszombattal kapcsolatban csak egyetlen gúnyos megjegyzés fog bekerülni: egy kék egyenruhás, gumibotos ifjú ember megtiltotta nekik a német nemzeti dalok éneklését.”¹⁰⁷

S még mindig nincs vége a dokumentumok sorának.

Csak természetes, hogy az 1886. június 13–14-én tartott atlétikai verseny szervezői fehér (ezüst) és kék színű kokárdát és kitűzőt viseltek¹⁰⁸ (49. kép).

Írói működésének félszázados jubileuma alkalmából, 1893-ban Rimaszombat szabadalmas város közönsége a Polgári Olvasókör közgyűlése keretében díszpolgárrá avatta **Jókai Mórt**. A Rakottyai testvérek könyvkötészetében készült díszpolgári oklevél fehér disznóbőrbe kötött, kékselyem betéttel és ezüstszegecsekkel díszített könyvecske volt, melynek szövegét **Nagy Ferenc** városi főjegyző fogalmazta meg és **Szabó György** polgármester hitelesítette pecsétjével.¹⁰⁹

Két adatunk is van arról, hogy a város színei a bálokon is megjelennek. A fiatal kereskedők 1897-ben megrendezett bálján „... A terem képe fővárosias fényt mutatott: a város színeit viselő kék-fehér szövet folyondárok futották végig a falakat lent és fent...” Ugyanott „kék alapon óriási kígyóval körülfont nagy (feltehetően az ezüstöt kifejező fehér) horgonyok”-ról is olvashatunk.¹¹⁰

Mintegy a 20. század nyitányaként, az ún. színes bálók sorában, 1900 februárjában rendezte meg a *Nőszöveget* a „kék bál”-t. Erre az alkalomra „minden női résztvevő egyforma anyagból varrt kék ruhát öltött. Érdekes volt látni az egyforma anyagból kreált különböző szabású kék báli estélyiket.” Aligha véletlen, hogy a nyitóbálra éppen a kék színt választották.¹¹¹

A Polgári Olvasókör 1903. június 1-jén tartott zászlóavató ünnepségén a zászlóanya házatól a Polgári Körbe induló menet élén „208 kék szalaggal díszített fehér ruhás koszorúslány” haladt.¹¹²

Az ezüst és kék szín a helyi egyesületek jelképein is rendre megjelenik. Az 1853-ban alapított *Egyesült Protestáns Gimnázium* és az 1874-től működő lövészegylet jelképén (50. és 51. kép) egyaránt ezüst és kék harántvágással osztott a címerpajzs.

A város színeit viselték mezükön a helyi sportegyesület, a RPOS labdarúgói is.¹¹³ Ezt a hagyományt – egyedüli kivételként – a rimaszombati futballcsapat a mai napig is őrzi.

Ifj. Rábely Miklós 1928-ra emlékezve, úgy fogalmaz, hogy „tűzzünk egy kék-fehér, városunk színét jelképező selyemszalagot...”¹¹⁴

Éva László polgármester 1939-ben „lehelyezte a város piros-fehér-zöld, illetve kék-fehér szalaggal díszített, hatalmas babékoszorúját”.¹¹⁵

Ezüst (fehér) és kék színűek voltak a 2. világháború végéig a padok városszerte.¹¹⁶

Mindezek ismeretében aligha tekinthető véletlennek, hogy amikor a Polgári Kör alapításának évfordulójára egy emlékkiadványt jelentetett meg, annak címlapján – a feketét leszámítva – éppen a város címerében megtalálható három szín, azaz az (égszín)kék, ezüst és arany szerepel.¹¹⁷

Az elmondottak alapján, összegzésképpen bátran megállapítható:

Rimaszombat város címere kék alapra helyezett, aranyal és ezüsttel fegyverzett, fekete tollazatú ezüst sas. Ez szerepelt a címeres pecsétjében is. A város hagyományos színei az ezüst (fehér) és a kék. Zászlaját is ezek a színek díszítették.

JEGYZETEK

¹ Sokolovský 1995. 21.

² Jegyzetek városunk hivatalos pecsétjéről. Gömöri Lapok 1872. november 17. IV/46. szám.

³ Novák 1972. 306.

⁴ Manus Scriptum. (RTGY gyűjteményei, Rimaszombati egyházközség iratai. Ugyanitt egy további, szövegében némileg eltérő jegyzék is található.) Közölve: Kollár 1822. 84–88.; B. Kovács 2014. 28–29.

⁵ Aláč–Bodorová–Pulišová 2012. 29.

⁶ Kőszeghy 1936. 313–314. A 8. jegyzetben Mihalik (1892. 430.) tanulmányára hivatkozik.

⁷ Leltári száma: H 4873

⁸ Az 1802-ben épült Városháza és az 1840-ben elkészült Fekete Sas szálló homlokzatán, továbbá az 1901-ben átadott megyeház tanácstermének a falán.

⁹ Findura 1894. 90. Említést érdemel, hogy a hivatkozott szerző könyvének első kiadásában (Findura 1876. 13, 14.) még csak a következő megjegyzést tette: „A város czimere egy egyfejű fekete sas kiterjesztett szárnyakkal. A czimertan történetében nem vándorolunk annyi jártasságot magunknak, hogy ezt azonosítsuk a turullal, a mely nem volt fekete sas, de mégis kívánatosnak tartanánk, ha e tekintetben közelebbi adatokat is fel tudnánk sorolni.”

¹⁰ Sokolovský nem idézi Findura idevágó megjegyzését. Luxemburgi Zsigmond 1378-tól 1388-ig, majd 1411 és 1415 között viselte a brandenburgi örgrófi címet.

LÁSSÁTOK, FELEIM!

- ¹¹ Altenburger – Rumbold – Tagányi (1880–1881), majd ennek nyomán Lindl (1885), Ströhl (1904).
- ¹² Sokolovský 1995. 21–27 et al. Az idézet a 27. oldalon.
- ¹³ GMM: H 9876. A tálát az állandó történeti kiállítás forgatókönyvét készítő Štefan Holčík a reneszánsz időszakába helyezte a rajta látható 1638-as dátum alapján. Csakhogy ezt utólag vésték a tátra. A Szécsényiek címere (Nagy 1865. 345; Sokolovský 1997. 74.): osztott pajzs felső, kék mezejében jobb lábával keresztet tartó, kettős farkú növekvő arany oroszlán, fején koronával, az alsó ezüst mezőt pedig két vörös pólya darabolja.
- ¹⁴ Sokolovský 1995. 22.
- ¹⁵ ŠA BB–RS: MRS L-6
- ¹⁶ ŠA BB–RS: MRS újkori oklevelek 19; MNL OL. DF 268 706.
- ¹⁷ Kollár 1822. 215–217.
- ¹⁸ Sokolovský 1995. 22.
- ¹⁹ Minderről részletesebben: Kollmann 2001. 128–134.
- ²⁰ Podhradský 1827. 90.
- ²¹ A Gemerland című portálon a szerzővel folytatott vita során 2012-ben így fogalmazott: „Megfontolásra érdemes, hogy a rimaszombati pecsétnyomó készítője ismerte-e ezeket a rendszereket (a színek grafikus jelölésének három eltérő rendszerére utal – a szerző megj.), vagy az érintett vízszintes vonalkázást csak, úgyszólván, saját esztétikai ízlése szerint készítette.” (Na záver jednej diskusie. www.gemerland.sk/?p=29176)
- ²² Baksay 1867. 61.
- ²³ Gömör IX/11, 1940. március 10.
- ²⁴ Sokolovský (1995. 45., 69. jegyzet) Jozef Novák jegyzeteire hivatkozik.
- ²⁵ Lind 1885.
- ²⁶ Ströhl 1904.
- ²⁷ Tóth 1999. 3. Tagányi Károly jegyzeteiben (OszK Kézirattára, Quart. Hung. 2256, 1160. sz.) ez is olvasható: „a vállalkozónak nem kell ragaszkodnia a pecséteknek néha primitív ábrázolásához, mert a cél az, hogy helyes rajzot készítsen. Továbbá szükséges, hogy minden ilyen jelvényt színjelzés nélkül, lebegő helyzetben ábrázoljon, anélkül, hogy az ábrázolt alak a körirat vonalát bárhol érintené.”
- ²⁸ Tagányi Károly jegyzetei között (1160. sz.) fennmaradt egy általa készített formanyomtatvány tervezetének a szövege. Az Országos Községi Törzskönyvbizottság Elnökségének címzett nyomtatványtervezetben ez áll: „A f. é. 5915. eln. sz. átirattal megküldött megyei járási községi pecsét tárgyában, van szerencsém, a közlemények visszaküldése mellett, a megejtett kutatások alapján a következőkről értesíteni.” Következik három pontban, három lehetséges alternatíva. Amennyiben azokat rendben levőnek találta, az a) pontban a következők olvashatók: „N.N.N.N. községek j e l v é n y e s p e c s é t e i (kiemelés: Tagányi) rendben találtatván, részükre a kívánt pecsétnyomókat elkészíthetőknek vélem, anélkül hogy szükséges volna azokat előzetesen a belügyminisztériumhoz fölterjeszteni.”
- ²⁹ Sokolovský 1995. 36.
- ³⁰ Tagányi Károly a rimaszombati pecsét esetében is végzett kutatást. Jegyzetei között két dokumentumot is idéz. Az egyiket Kecskemét város levéltárából, az 1700. évből, ezzel a megjegyzéssel: „R i m a s z o m b a t (kiemelés: Tagányi) város elég tiszta pecsétje.” (1804. sz.). A másikat 1790-ből idézi, a Zsitvay levéltárából, 1790-ből, a következő megjegyzéssel: „Rimaszombat [város]. okl[evele]. alul kis gyűrűs formájú szép pecsét.” (1805. sz.) A jóváhagyott címeres pecsét ábrázolása: Tóth 1999. 211., 380-as sz.
- ³¹ Reisz T. 2015.
- ³² Széll 1941. Rimaszombat címere a 87. oldalon. A szerző a címerállat esetében fekete sásról ír, de ezzel nincs összhangban a közölt (egyéb-ként helyes) címerkép. A sas és turul összekapcsolásának a gondolata először Findura Imrénél (1876. 13,14) merült fel.
- ³³ Kovács L. 1939.
- ³⁴ Findura 1897.
- ³⁵ GMM –
- ³⁶ Rábely 2005. 190.
- ³⁷ Altenburger – Rumbold – Tagányi 1880–1881. I. 50.
- ³⁸ Lind 1885. IV. tábla
- ³⁹ Ströhl 1904. V. tábla.
- ⁴⁰ L. a 35. jegyzetet!
- ⁴¹ MNL OL – R 64. 11/c. t. – No. 70. A felvételeket Czikkelyné Nagy Erika készítette.
- ⁴² Novák 1967. 146–7; 1970 (az oldalszám jelölése nélkül); 1972. 305–306.
- ⁴³ A címer grafikai kivitelezése Ján Švec munkája. A vonatkozó dokumentáció a Heraldikai Bizottság irattárában található: SAS – 890/9c-76 (kelt 1978. január 18-án) Lásd: Sokolovský 1995. 42. 97. jegyzet.
- ⁴⁴ A címert és más jelképeket a Heraldikai Bizottság R-4/91 szám alatt vette nyilvántartásba, Rimaszombat önkormányzata pedig 1992. december 22-én fogadta el, s 1993. január 15-ével lett hatályos. Az előterjesztés (Sokolovský 1992) a Rimaszombati Városi Hivatalban található. A képzőművészeti kivitelezés ifj. Ladislav Čisárik műve.
- ⁴⁵ A nagyszombati levéltárban. Novák 1972. 306., 5. sz. jegyzet; Sokolovský 1995. 51/I. ábra.
- ⁴⁶ Sokolovský 1995. 29–30.
- ⁴⁷ Balázs 1998. 51. és köv. lapokon. Rimaszombat birtoklástörténetének a 16. század utolsó decéniumában bekövetkezett változásai, az utóbbiaknak okai és körülményei még feltáratlanok. Zsuzsanna 1606-ban, István 1618-ban hunyt el, ám a család rimaszombati javainak nagyobbik része már ezt megelőzően a Széchy család kezére került. Bornemisza Péter 1578-ban: „*Enningi Töröc Istvánnak... Enningi Töröc Ferenc és ...Guthi Ország (!) Borbála asszony, először ... Töröc Ferencnek, most a néhai ... gróf Ecknek meghagyott özvegye fiának, Hunyad vármegye örök ispánjának*” ajánlotta az ördögi kísérteteket is tartalmazó *Evangelikus postillák és más prédikációk* c. könyvét, amelyet a kor magyar művelődéstörténetében jelentős szerepet játszó német Salm grófi család védelme alatt, Semptén nyomtatott ki. A Basó Mátyástól Murányt visszafoglaló ifj. Salm Miklós, országos főkapitánynak a 2. felesége Széchy Margit volt. Fiuk, Salm Encius (Egino, Eck Graf zu Salm; megh. 1574) evangélikus vallású főúr 1552-től kezdve Pozsony grófja és főispánja, dunántúli főkapitány volt. Török Ferenc halálát követően (1571) guthi Ország Borbála 1573. január elején neki nyújtotta a kezét. Ugyanakkor későbbi adatok, a Török család örökösének számító Nyáryak, majd a Haller, illetve Huszár család rimaszombati birtoklása arra mutat, hogy nem a teljes Ország-rész került a Széchyek kezére.
- ⁴⁸ Dávid 2001. 200–202.
- ⁴⁹ ŠA BB–RS: MRS 4. sz. doboz, 40.
- ⁵⁰ MNL OL: UC 7:11
- ⁵¹ Kollár 1822. 31–32.
- ⁵² MNL OL – UC 9:78 (d) 1700. augusztus 7.
- ⁵³ Baksay 1867. 53–54.
- ⁵⁴ Az italmonopóliumra vonatkozó kiváltságlevelet III. Károly adta ki 1723-ban. (ŠA BB-RS: MRS, jelzés nélkül, 18. századi iratok). Nyilvánvaló, hogy ezzel a joggal régebbtől rendelkezett, ám a kérdéskör további vizsgálatot igényel.
- ⁵⁵ Sokolovský (1995. 30.) ugyan utal Forgách Zsigmond birtokszerzésére, de a pecsétnyomón lévő évszámot azzal nem hozza összefüggésbe.

- ⁵⁶ Zeherje csak a 17. század derekán fogadta el a református hitelveket.
- ⁵⁷ Az 1268. évi kiváltság értelmezéséről: B. Kovács 2011., 2012a. Az eredetileg szintén a kálvini irányt valló Osgyán földesura, Bakos János 1594. november 12-én írta alá a zsinat határozatait (Bodor 1900. 7.).
- ⁵⁸ Sokolovský 1995. 31., 51/II.
- ⁵⁹ Arhivele Nationale ale Romaniei, Serviciul Judetean Mures, fond: Colegiul Reformat, seria: Documente Scolare (AB), doc. nr 371, fila 7. Az eltérés az előbbtől alig látható. Korábban magam is úgy véltem (In: László 2014. 63.), hogy a lenyomatot ugyanazzal a pecsétnyomóval készítették, amelyet Leon Sokolovský (1995) a II. szám alatt közölt.
- ⁶⁰ GMM: H 12 631. Sokolovský 1995. 31–32., 51. jegyzet.
- ⁶¹ A „Z” fonémát Sokolovský (1995. 51) minusculusként, azaz kisbetűként említi, ami nem felel meg a valóságnak.
- ⁶² Arhivele Nationale ale Romaniei, Serviciul Judetean Mures, fond: Colegiul Reformat, seria: Documente Scolare (AB), doc. nr 371, fila 10 v. László 2014. 63. A pecséttel kapcsolatos észrevételek B. Kovács Istvántól valók.
- ⁶³ Rimaszombati Református Egyházköztség. Jelzet nélküli irat.
- ⁶⁴ Otruba 1978. 107., 36. jegyzet, 23b ábra. Forráshely: ŠOBA BB MHD Fons I., fasc. 6., No. 175. Sokolovský (1995. 45, 52. és 55. jegyzet) megjegyzi, hogy az Otruba által megadott mérettel (21 x 17 mm) szemben ő egy 1831. évi lenyomat alapján adja meg ezt a méretet.
- ⁶⁵ B. Kovács 2010. 59.
- ⁶⁶ GMM: H 3263. Sokolovský (1995. 32–33) ugyan párhuzamos használatról beszél, gyakorlati alkalmazására azonban nem hoz példát.
- ⁶⁷ Mihalik 1919. 52, 53.
- ⁶⁸ A képet Zsupos Zoltán szívességéből közölhetem.
- ⁶⁹ Sokolovský (1995. 33., 58. jegyzet) nem találta a városi levéltárban egyetlen lenyomatot sem 1848/49-ből.
- ⁷⁰ Református Tudományos Gyűjtemények. Jelzet nélkül.
- ⁷¹ GMM: H 12 508. Közölve: Sokolovský 1995. 52/VI.
- ⁷² GMM: H 13 076. Közölve: Sokolovský 1995. 52/VII.
- ⁷³ Az okirat a Ferenczy István életét és művészetét bemutató kiállításon szerepelt. A kiállítás a Gömör-Kishonti Múzeumban volt 2012-ben.
- ⁷⁴ GMM: H 12 603, illetve H 13 057. Az utóbbi közölve: Sokolovský 1995. 34., 62. jegyzet, 52/IX.
- ⁷⁵ GMM: H 13 026
- ⁷⁶ GMM: H 13 004. Közölve: Sokolovský 1995. 34., 63. jegyzet, 52/VIII.
- ⁷⁷ GMM: H 13 025. Közölve: Sokolovský 1995. 34., 67. jegyzet, 53/XII.
- ⁷⁸ GMM: H 13 017
- ⁷⁹ GMM: H 13 024
- ⁸⁰ GMM: H 12 609
- ⁸¹ GMM: H 12 584
- ⁸² GMM: H 12 576
- ⁸³ Református Tudományos Gyűjtemények. Jelzet nélkül.
- ⁸⁴ Református Tudományos Gyűjtemények. Jelzet nélkül.
- ⁸⁵ Közölve: Sokolovský 1995. 53/XIII. (Hivatkozása szerint a pecsétnyomó is megvan a Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteményeiben, ez azonban nincs így – Kerényi Éva közlése.) Tóth 1999. 211 (380. sz.).
- ⁸⁶ Sokolovský (1995. 36., 54/XIV.) a 73-as számú jegyzetben azt közli, hogy a kérdéses pecsétnyomó a rimaszombati levéltár gyűjteményében található. A levéltár munkatársainak tájékoztatása szerint nincs ott.
- ⁸⁷ ŠA BB–RS: MRS, 1920. évi iratok, 156/20. Közölve: Sokolovský 1995. 37., 78. jegyzet, 54/XV.
- ⁸⁸ ŠA BB–RS: MRS, Zápisky mestského zastupiteľstva (A városi képviselőtestület jegyzőkönyvei), 1928. Közölve: Sokolovský 1995. 38., 79. jegyzet, 54/XVI.
- ⁸⁹ Ugyanott, 1929. Közölve: Sokolovský 1995. 38., 80. jegyzet, 54/XVII.
- ⁹⁰ Református Tudományos Gyűjtemények. Jelzet nélkül.
- ⁹¹ ŠA BB–RS: MRS, Župné mesto Rimavská Sobota (Rimaszombat megyei város) 197/39. Közölve: Sokolovský 1995. 39., 82. jegyzet, 55/XVIII.
- ⁹² ŠA BB–RS: MRS. Sokolovský (1995. 39., 84. jegyzet, 55/XIX.) nyomán.
- ⁹³ Több példa is található. Református Tudományos Gyűjtemények. Jelzet nélkül. (A szerző felvétele.)
- ⁹⁴ ŠA BB–RS: MRS. Sokolovský (1995. 40–41., 88–90. jegyzet, 55/XX.) nyomán
- ⁹⁵ Sokolovský 1995. 41., 91. jegyzet, 55/XXI.
- ⁹⁶ Sokolovský (1992). Ugyanő később (1995. 37) úgy fogalmazott, hogy az Országos Községi Törzskönyvbizottság tekintélye következtében a címert, illetve pecsétet érintő határozata a városi szimbolika egyéb területein is megnyilvánult.
- ⁹⁷ A Vasárnapi Ujság (1867) melléklete.
- ⁹⁸ A szerző archívumából.
- ⁹⁹ Uj főispán. Gömör-Kishont XXVII/19., 1906. május 13.
- ¹⁰⁰ Széll 1941. A könyv címlapján.
- ¹⁰¹ Mikszáth mek.oszk.hu/00900/00906/00906.rtf
- ¹⁰² GMM: HU 365
- ¹⁰³ Baka István özvegye, Miklavicz Erzsébet végrendeletében (B. Kovács 2016/1. Sajtó alatt.)
- ¹⁰⁴ GMM. A kérdéses tárgyak a polgári Rimaszombatot bemutató kiállításon voltak láthatók.
- ¹⁰⁵ Az idézett részlet az Üdvözlő hangok Rimaszombathoz öt pohárköszöntésben c. alkalmi versből való, amely különnyomatként jelent meg 1884. szeptember 21-i keltezéssel.
- ¹⁰⁶ Gömöri Hírlap 1889.
- ¹⁰⁷ Gömör 1922. július 30.
- ¹⁰⁸ GMM: H 3679
- ¹⁰⁹ Jókai díszpolgári oklevele. Gömör-Kishont, XIV/18., 1893. május 4.¹⁰⁸ Gömör 1922. július 30.
- ¹¹⁰ Gömör-Kishont XVIII/6. 1897. február 11.
- ¹¹¹ Gömör-Kishont XXI/6. 1900. február 8.
- ¹¹² A polgárság ünnepe. Gömör-Kishont XXIV/23., 1903. június 4.
- ¹¹³ Számos fényképpel: Hacs 2011.
- ¹¹⁴ Rábely 2005.
- ¹¹⁵ Ünnepeles rendkívüli városi közgyűlés. Gömör, LIX/33.
- ¹¹⁶ Danis Tamás szíves közlése.
- ¹¹⁷ Emléklapok

IRODALOM ÉS FORRÁSOK

Aláč, Ján – Bodorová, Oľga – Pulišová, Ludmila

2012: Kolo, kolo mlynské... Z histórie mlynárstva a mlynov v regióne Gemer-Malohont. Rimavská Sobota

Altenburger Gusztáv – Rumbold Bernát – Tagányi Károly

1880–1881: Magyarország címertára. I–VII. füzet. Budapest

Baksay István

1867: Rimaszombat. In: Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása (szerk. Hunfalvy Pál). Pest, 48–61.

Balázs József

1998: Egyházak és iskolák Diósgyőrben. Tanulmányok Diósgyőr Történetéhez 3. Miskolc

Borsa Iván – Ila Bálint

1993: Az Abaffy család levéltára (1247–1515), A Dancs család levéltára (1232–1525), a Hanvay család levéltára (1216–1525). Budapest

LÁSSÁTOK, FELEIM!

Dávid Zoltán

2001: Az 1598. évi házösszeírás. Budapest

Dienes Dénes

2001: Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 16–17. század. Budapest

Engel Pál

2003: Salgai Miklós. Levéltári Közlemények 63. 15–26. Szintén: In: Honor, vár, ispanság. Válogatott tanulmányok. (Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő.) Budapest, 409–425.

Findura Imre

1876: Rima-Szombat története. Rimaszombat

1894: Rima-Szombat szabadalmas város története. Rimaszombat

1897: Rimaszombat. Címző A Pallas Nagy Lexikonában. XIV. kötet, 577. Budapest

Hacsi Attila

2011: Régi idők focija Batyiban : Fejezetek a rimaszombati futball történetéből. Gömörország XII/4. 3–17.

Hunfalvy János (szerk.)

1867: Gömör és Kishont vármegye. Rimaszombat

Kollár, Samuel

1822: De origine, situ, privilegiis, dominum cultura, moribus, industria, occupationibus, consuetudinibus et institutis oppidi Rima - Szombath. De situ terrae Kis-Hontanae. Solennia. Budae

1997: Rimaszombat mezőváros múltja és jelenkora. Gömör-Kishonti Téka 3. Rimaszombat

Kollmann Örs László

2001: Rimaszombat középkori története. In: Tanulmányok a középkorról. (Analecta Mediaevalia I.) szerk. Neumann Tibor. Budapest-Piliscsaba, 113–153.

B. Kovács István

2010a: Rimaszombat. Vároštörténeti barangolások 1. Rimaszombat

2010b: A rimaszombati „kiegyezés” – mint a reformkor nyitánya. Gömörország XI/4. 58–67.

2011: Rimaszombat alapítása és legkorábbi kiváltságai. Legendák és tények – új értelmezésben. Gömörország XII/1. 3–23.

2012a: Egy emléktábla hordalékai és hozadékai. Gömörország XIII/4. 86–90.

2012b: Súčasný erb mesta nie je pôvodný „Luxemburský“. www.gemerland.sk/?p=28224

2012c: Reakcia na článok: Odpoveď Leonovi Sokolovskému. www.gemerland.sk/?p=29052

2012d: O tom, kto sa mylí. www.gemerland.sk/?p=29176

2014: Reformátusok a 17–18. századi Rimaszombatban. Gömörország XV/3. 2–42.

Kovács László, Dr.

1939: Falu vagy város? IV. Gömör, LIX. évf., 15. szám (április 9.)

Kőszeghy Elemér

1936: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Budapest

László Márton

2014: Rimaszombattal kapcsolatos iratok a Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatalában. Gömörország XV/II. 57–63.

Lind, Karl

1885: Städte-Wappen von Österreich-Ungarn nebst den Landeswappen und Landesfarben. Wien

Mályusz Elemér – Borsa Iván

1994: Zsigmondkori oklevéltár IV. /1413–1414/. Budapest

Mihalik Sándor

1919: A rimaszombati ötvöscéh. Budapest

Novák, Jozef

1967: Slovenské mestské a obecné erby. Pomocné vedy historické a archívnictvo 1. Bratislava

1972: Mestské a obecné erby. Bratislava

Novák, Jozef – Kartaus, Peter – Vrtef, Ladislav

1991: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike. Bratislava

Otruba, Štefan

1978: Malohontské obecné pečate. Slovenská archivistika XIII/1. 101–108.

Podhradczky József

1827: Mikor számláltattak a Szabad Királyi Városok közé Debreczen, Korpona, Szeged, és Trencsén Városok? Tudományos Gyűjtemény XI/12. 79–97.

Ströhl, Hugo, Gerhard

1904: Städtewappen von Österreich-Ungarn. Vienna (Revised edition of the book by Karl Lind from 1885)

Sokolovský, Leon

1982: Kokava (a iné malohontské obce) v stredovekých prameňoch. Obzor Gemera XIII/4. 248–255.

1995: Erb Rimavskej Soboty. Zborník FF UK Historica XLI. Bratislava, 19–57.

2012a: Názor: Historické a heraldické omyly PhDr. Istvána B. Kovácsa.

www.gemerland.sk/?p=28949

2012b: Ešte raz k omylom PhDr. Istvána B. Kovácsa. www.gemerland.sk/?p=29176

Szell Sándor

1941: Városaink neve, címere és lobogója. Történeti és heraldikai tanulmány. Budapest

Tóth Árpád (szerk.)

1999: A történelmi Magyarország városainak és községeinek címeres pecsétgyűjteménye az Országos Községi Törzskönyv Bizottság kutatásai alapján (1898–1913). KSH

x.y.z.

1872: Jegyzetek városunk hivatalos pecsétjéről. Gömöri Lapok, IV/46 (november 17.)

Porosz cserkészek átvonulása városunkon. Gömör 1922. július 30.

Emléklapok 1846–1921. Nyomatott id. Rábely Miklós Fia Könyvnyomdájában, Rimaszombat (é.n. /1921/)

Békési Gábor

Regős Sándor (1917–2002) költészete*

„Van-e miskolci irodalom?” – tette fel a kérdést **Porkoláb Tibor** immár két évtizeddel ezelőtt.¹ Lehetséges-e objektíven válaszolni, ha a kérdés mindkét logikai halmazának (nevezetesen a „miskolci” és az „irodalom”) kritériumrendszere is kérdéses? Megismerhető-e voltaképpen a miskolci irodalom? Egyáltalán szükségünk van-e (legalább nekünk, miskolciaknak) a miskolci irodalomra? Megteszünk-e minden tőlünk telhetőt, hogy a „bujkáló”² miskolci irodalom is megmutathassa magát – a múltját és jelenét – a nagyközönség előtt, és nem viseltetünk-e vele szemben már ismeretlenül is negatív előítélettel? Amíg mindezt nem tisztázzuk magunkban őszintén, addig bizonyosan nem is lesz miskolci irodalom.

A **Csorba Zoltán** által összegyűjtött, „identitásproblémákkal” küszködő miskolci literátorok vegyes társasága önmagában valóban nem jelent irodalmat, még kevésbé irodalmi életet. Minden hibájával együtt is csupán **Lévay József** és **Sassy Csaba** jelentenék a miskolci irodalmat? Meglátásom szerint, sajnos, tudomásul kell vennünk, hogy a miskolci irodalom rejtőzködő, fel-felbukkanó bűvópatak. Egy különös, látszólag meg-megszakadó hagyomány, ami rendkívül nehezen körülhatárolható és leírható – nem véletlen, hogy olyan hatalmas és buktatókkal teli vállalkozás jó miskolci irodalomtörténetet írni.³ Ismeretlensége kihívás a felfedezésére, miközben – hasonlóan a mélytengeri élőlények kutatásához – a felszínre hozott furcsa egyedek szinte azonnal elpusztulnak a kezünkben. Véleményemet alátámasztandó dolgozatomban egy olyan miskolci – de Bódva-völgyi kötődésekkel is rendelkező – költőt szeretnék bemutatni, akinek létezéséről sem én magam, sem az értő közönség korábban szinte semmilyen információval nem rendelkezett. Bódva-völgyi kötődése onnan ered, hogy a második világháborút megelőző években a Szepsi–Mecenzéf vasúti vonal egyik állomásán, a ferenctelepi vagy másképp pocskaji állomáson szolgált, amint ezt versei is igazolják. Feljegyzéseiből kitűnik, hogy a ferenctelepi állomás utáni lakása Szepsi (Makranc, Csekaj) volt, így feltételezhető, hogy a pocskaji állomásról a szepsi állomásra helyezték át (ahonnt aztán később Kassára került). Egy valóban „csendes, befelé égő”,⁴ mélységesen rejtőzködő, szerényen elhúzódó költőt és versvilágát. Legfigyelemreméltóbb szövegeit az 1950–1960-as években, a 20. század emberpróbálóan nehéz két évtizedében írta, kortársak biztató tekintete nélkül, egyedül a klasszikusok kezét fogva. Szövegei nemcsak hogy megérdemlik a nyilvánosságot, hanem egészen új oldaláról világítják meg Miskolc 20. századi irodalmát.

A hagyaték bekerülése

2006-ban kereste meg **Putnoky Istvánné – Edit néni** – a *Herman Ottó Múzeum Irodalomtörténeti*

Előadás közben • Laki-Lukács Boldizsár felvétele

Gyűjteményét azzal a szándékkal, hogy édesapja, néhai Regős Sándor miskolci költő irodalmi hagyatékát ajándék címen átadná a múzeumunk tulajdonába, lehetővé téve ezzel az anyag kutathatóságát a nagyközönség számára. Engem azért is tett kíváncsivá a számos mappa és kötet tartalma, mivel még nem hallottam Regős Sándorról, és az előzetes kutatásom sem eredményezett túl sok adatot Miskolc szerény költőjéről. „*Bene vixit qui bene latuit.*” (Jól élt aki jól rejtezett.) A példás-pedáns rendben átadott dokumentumok a beletározáson⁵ túl nem igényeltek túl nagy rendezést: valószínűleg a költő maga sorolta, tisztázta kéziratos kötetekbe műveit, anélkül azonban, hogy ezek közül egyetlen szerkesztett munka is napvilágot látott volna az életében. 2007-ben Edit néni magánkiadásban megjelentette a *Szuronyok árnyékában*⁶ című korai, háborús és hadifogság-élményeket feldolgozó füzetnyi kis verseskötet facsimiléjét, majd ugyanebben az évben a *Múzeumi Kávészó* közreműködésével (ahol – milyen kicsi a világ – ifjabb **Regős Sándor**, a költő unokája felszolgálóként dolgozott) egy 1956-os emlékest megvalósítását terveztük, kizárólag Regős-versekből. Sajnos az esemény nem valósulhatott meg, viszont példátlanul ritka esetnek tartom, hogy szerzői estet lehet szerkeszteni 1956 köré csupán egyetlen szerző műveiből: van annyi jó munkája, hogy kitölti a keretet, és egy versek között töltött óra után sem válik unalmassá, sőt inkább újabb és újabb oldalról láttatja az eseményt, a költőt és mi magunkat.

Legutóbb 2012-ben foglalkoztam behatóbban Regős Sándor irodalmi hagyatékával: jelen dolgozatom ennek

* Az Edelenyben tartott irodalmi konferencián hangzott el. Az ott elhangzott többi előadás szövegét folyóiratunk előző számában közöltük.

a korábbi munkának⁷ kibővített, képekkel gazdagabban illusztrált változata.

A hagyaték általános leírása

Maga a hagyaték összességében A4-es papírdossziékban rendezett iratokat (főleg gépiratokat) és A5-ös méretű, részben fűzött – többnyire verses – köteteket tartalmaz. Ezen kívül egy hangfelvétel, néhány fotó és három kitüntetés jelent további adalékot.

A szigorúan vett szépirodalmi anyag – bár vegyesen érkezett – műnemek szerint világosan elkülönített. A legkisebb terjedelmű rész a drámák gyűjteménye: összesen 2 db három felvonásos drámakézirat található az iratanyagban (*Tudok egy jó fogorvost*, dráma 3 felvonásban, gépirat, 47 lap; *Becsületek*, kamaradarab 3 felvonásban, gépirat, 84 lap).

A hagyaték több mint 800 verskéziratot (gépiratot) tartalmaz. A mintegy 100 duplum kiszűrése után is fennmaradó több mint 700 költemény jó néhány kötetet megtöltene. Bár Regős Sándor esetében óvatosan kell bánni a duplumokkal is, mivel legtöbbször nem szimpla másolatokról, hanem szövegvariánsokról van szó: valószínűleg egy idő elteltével újra elővette a régi verset, javított, változtatott rajta az eredeti cím és a vers nagy részének megőrzésével. A köteteken belül a versek egy része ciklusokra oszlik, egyértelmű szerkesztési és művészi kereteket kijelölve egy majdani – soha meg nem kapott – nyomtatott verseskötethez. Csupán napilapok és folyóiratok hasábjairól lehet utólag összegyűjteni a napvilágot látott, mintegy jó két tucatnyi szöveget.

Prózai művei között összesen 101 db. novella-kézirat található, ami a duplumok miatt valójában 77 db eredeti művet takar. Ezek közül nyomtatásban is megjelent 21 db.⁸ Két kisregény eredeti kéziratán kívül (*Százhuszonöt szabadszombat*, regény, gépirat, 1950, 120 lap; *Báb és lepke*, kisregény, gépirat, 51 lap) több verses regény, valamint rádió- és tévéjátékok, önéletrajzi esszék teszik változatossá a gyűjteményt.

Szakirodalmi hivatkozások, egyéb említések

A szerzőre vonatkozóan alig található szakirodalmi említés, hivatkozás, eredeti művei jóformán teljességgel hiányoznak az országos és a helyi könyvtárakból. A *Szuronyok árnyékában* megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, mint kötelempéldány.⁹ Ehhez képest csak a *II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár* tartalmaz többletet, egészen pontosan a *Százhuszonöt szabadszombat* című regény gépiratának egy másolatát.¹⁰ Szinte hihetetlen, de a miskolci *Lévay József Múzeális Könyvtár* digitális helyismereti adatbázisa egyetlen találatot sem jelez Regős Sándorról, pedig versei, novellái olvashatóak a helyi lapokban, folyóiratokban.¹¹ Maga Regős Sándor is kigyűjtötte **Székelyhidi Ágoston** szemlélő kritikáját az *Alföldből*,¹² mivel a hasonló – különösen pozitív – visszajelzéseket sajnos nagyon szűkmar-

kúan osztották a szerzőnek. Nem is csoda, hogy a hiába vágyott önmegmutatás elmaradásával még inkább befelé fordulónak vált a lírája. A kritika azonban épp csak megemlíti Regős Sándor novelláját, a mondanivalója azonban elkanyarodik, a szerzőt valójában nem érdekli az író.

Kárpáti Béla eddig az egyetlen, aki némi személyes ismeretség folytán néhány soros elemző bemutatást közölt – eredetileg a *Napjainkban*,¹³ majd egy hosszú költemény részletével együtt szöveggyűjteményes irodalomtörténetében. Sokáig ez volt a költőről legkönnyebben fellelhető összes információ:

„A csendes, befelé égő Regős Sándor (Miskolc, 1917. szeptember 12. –) előbb vasúti tiszt, később SZTK-tisztviselőként írta kötetekre szaporodó verseit és novelláit. Versben és prózában (talán mert vérmérsékletben is hasonló) **Kosztolányi** és **Babits** stílusán nevelkedett. Tőlük tanulta a világos versmondatok tiszta mélységét, a könnyed verstechnikát – amely ugyan már nem elég hajlékony a modernebb változásokra – és a »kihordott« élmenyek tömör egyszerűségét. Főleg az Észak-Magyarország és a Napjaink közölte verseit – leginkább a hatvanas években. Sorsa támadásaitól a magán-világba – mint idillbe – békülő-menekülő költő szelíd lírája okos filozófiává mélyül, novellái az életet aprólékos gonddal, dokumentáris lényességgel tükrözik. Jelenleg rokkant nyugdíjas.”¹⁴

Egy régi író-olvasó találkozó személyes emlékét, majd egy évtizedekkel későbbi véletlen találkozós történetét idézi fel internetes blogjában **Csabai Lajos**:

„Mostani írásomban e néven szereplő író nem tévesztendő össze az általam is nagyra becsült, több területen is maradandót alkotó riporterrel, közéleti szereplővel. Majdnem e tévedésbe estem én is a végig Miskolcon élő hőssémmel, hiszen a név alapján az országosan ismert személyt vártuk. Helyette egy kissé arisztokratikus megjelenésű, szavainak nem a hangereővel nyomatékot adó, gondolatgazdag helyi író jött el közénk, ki minden hatásadászatot nélkülöző szavaival hamar hatása alá vont minket, irodalombarátokat. Ne felejtsem, ez 1963 körül volt. A hivatalos találkozó után az író maradásra invitált, szűk körben szabadabb a szó jelszóval. Maradtunk vagy tízen, s így szűk körben napvilágra kerültek az irodalom kapcsolódási pontjai való életünkhöz. Sok, addig nem is derengő dolog világosodott meg akkor bennünk. Az órák, mint percek szaladtak el. Ezt a találkozást csak félbehagyni lehetett, ott akkor befejezni nem. Levelet írtam hát neki, kértem, folytassuk az abbamaradt beszélgetést. Első szóra ráállt, barátaim pedig szinte mind eljöttek egy presszóasztalnál összehozott igazi író-olvasó találkozóra. Nem részletezem, szinte az élet minden területére kaptunk tőle akkor hiteles útmutatást. Volt miből adnia. Mint író állt ki az '56-os eszmékért, és szenvedett később hátrányokat emiatt.

Még egy találkozásom volt az íróval, az érzélgőséget nem szeretők nézzék el e pár sort nekem. Közél

Regős (Riba) Sándor 1927-ben

A kaposvári Somssich Pál Gimnázium évkönyve, ahol - még Riba Sándor néven - tanulmányait végezte

A fiatal MÁV-alkalmazott

Feleségével, Edittel

Sajátkezü feljegyzése bizonyítja Bódva-völgyi, ferenctelepi (Počkaj) és szépsi kötődését • Lorenz Luboš felvétele

negyven év telt el a fent leírtak óta. 85 évesen még egyedül közlekedett. Buszra nehézkesen, de fel tudott szállni. Egy alkalommal egy buszon utaztunk. Rossz az arcmemóriám, de nem lehetett nem felismerni jellegzetes vonásait. (Egyébként is tudtam, hol lakik, nem lehetett eltéveszteni.) Egy megállóban szálltunk le. Lesegíttem. Közben megkérdeztem azért: »Ugye, Sándor bácsihoz van szerencsém?« »Igen, de honnan ismer?« »Már régen történt, hogy találkoztunk, egyébként éppen múlt héten olvastam egy versét«. (Igaz is volt ez!) »Versemet? Én már régen nem írtam verset.« »Lehet, de amit régen megírt, az megmarad!« Kissé befelé fordult bölcs arcára ekkor hihetetlen boldogság költözött. – Őt még olvassák? Talán el se hitte. További utunk kétféle vitt. Sokáig néztünk egymásra, féltem, talán még bal eset érheti. Élete hú párjának biztosan elmesélte...

Három hónap múlva meghalt.

Levelét géppel írta, aláírása híven tükrözi az érthetőségre törekvő, nem hivalkodó, az értékeket helyén kezelő, visszahúzó író. (Könyve nem jelenhetett meg, versei, novellái az Észak-magyarország, és a Napjaink folyóiratban voltak olvashatóak.)¹⁵

Önéletrajzok

A hagyatékban Regős Sándortól nem is egy, hanem rögtön két önéletrajz, vagy inkább önéletrajzi esszé található. Ezeket teljes egészében idézem, részben az eddigiekkel, részben az egymással való összehasonlíthatóság kedvéért. Az elsőt 1976-ban, 59 évesen készítette, és inkább a származását, a költői indulását részletezi, meglehetősen a tényekre szorítkozva.

„Curriculum vitae

Sors bona, nihil aliud. Jó szerencse és semmi más.

Panaszkodnom kellene eddigi szerencsémre, de nem tehetem, mert akkor eszembe jut, hogy két világháborút és egy ellenforradalmat vészelttem át karcolás nélkül.

Az írói pályán nem volt eddig valami nagy szerencsém. Ötvenkilenc éves vagyok, és bár sok írásomat publikálhattam szépirodalmi lapokban és újságokban, kötetem eddig nem jelent meg. A lillafüredi író-olvasótalálkozón, melyen **Rákos Sándorral** és **Földes Jánossal** együtt vettem részt, és az Aradi-féle kóreset című novellámból **Ruszkó Mária** előadóművész előadott fel részleteket, a találkozó lezajlása után a könyves asztalok mellett ácsorogtunk feleségemmel és barátaimmal. Hallottuk, hogy az olvasók »valami« könyvet kértek Regős Sándortól. Az eladó – gyakorlatlan, társadalmi munkás – sokáig keresgélt a könyvek között, aztán sajnálattal kijelentette az érdeklődőknek, hogy Regős Sándortól jelenleg nem kapható könyv.

Pedig eleve művész családból származtam. Szép-anyaként somogyi parasztasszony volt, nagy mesélő tehetség. Apám állítása szerint, aki még mint kis gyermek ismerte őt, a fonóban estétől hajnalig mondta

a saját maga gyártotta meséket a hallgatóság nagy gyönyörűségére.

Apai nagynéném, **Riba Margit** /egyébként én is Riba voltam azelőtt, ami horvátul apró szemű halászhálózt jelent, tehát valamelyik ősom a dalmát tengerpartról származhatott be Dél-Somogyba, – de eredeti nevemet a harmincas években magyarosítanom kellett akkor, amikor **Scitovszky** és **Sztranyavszky** miniszter uraknak nem kellett! – szóval ennek a széplelkű nagynénémnek saját kiadásában a kaposvári **Szabó Lipót** nyomdájában nyomva Néha esténként címmel verseskötete jelent meg, melyben nagyon szép háborús versek találhatók.

Unokanővérem pár évvel ezelőtt meghalt, férje a Szarvasi Hírlap főszerkesztője volt, több verseskötete jelent meg ebben az időben.

Unokaöcsém, **Orosz György** a miskolci Déryné Színház főrendezője volt sokáig, jelenleg Debrecenben és Győrben rendez.

Unokabátyám leánya, **Piros Ildikó** a Madách Színház művésznője.

Ennyit a családról.

Az én első novellám huszonnégy éves koromban **Zilahy Lajos** lapjában, a – sajnos – rövid életű **Híd**-ben jelent meg, 1944-ben. Ebben a számban **Németh László**, **Kassák Lajos**, **Nikolaj Ljeszov [Ljeszkov]** prózai írásai találhatók fel, és Zilahy Lajos akkor híres színdarabja, a Szépanyám.

Mást a **Horthy-fasizmus** idején nem publikálhattam. A háború után, a személyi kultusz korában hallgattam.

1953-ban kezdtem el újra publikálni. Ez évben egy novellapályázat első díját nyertem el a Tékozló apa c. írással. A balszerencsém akkor jelentkezett először: a terjedelmes novella a papírhiánnyal küzdő Kilitóban – a Napjaink elődjében – nem jelenhetett meg.

1956-ban viszont rossz időben jelent meg egy vers az Észak-Magyarországban és ezért tizennégy hónapi börtönbüntetést kaptam. Ebből pár hónapot **Bihari Sándorral** együtt töltöttem Vácon.¹⁶

Szabadulásom után kitanultam az épületi- és szobrászati szakmát és öt évig az építőiparban dolgoztam. Hálás vagyok ennek a sorsfordulatnak, mert hosszú ideig igazi munkások között élhettem és ez jó iskolának bizonyult. Legjobb írásaim ebből az időkből valók, mint például a szintén pályadíjat nyert Százhuszonöt szabadszombat, mely már meg is jelent, igaz, hogy csak folytatásokban az Észak-Magyarországban.

A 60-as években rehabilitáltak. Egyre-másra jelentek meg verseim és novelláim a miskolci lapokban.

Mint a »pályázatok specialistája«, 1963-ban az Aradi-féle kóreset című novellámmal újra első díjat nyertem. A novella a Napjainkban jelent meg és az Alföld fűzött hozzá figyelemre méltó recenziót.

1968-ban újra elhallgattam. Hivatali elfoglaltságom nagyon igénybevett – mert, mivel élni is kell vala-

miből, akkor már a Társadalombiztosítási Igazgatóság főelőadója voltam – de még inkább azért hallgattam, mert lakásomat megosztottam férjhez ment lányommal, akik hat évig nem kaptak lakást. Így nálam születte meg két gyermekét, ragyogó unokáimat, **István** és **Botond**ot. De ezt a kiesést sohasem sajnáltam, mert unokáim minden irodalmi sikernél nagyobb örömet szereztek nekem.

1976 augusztusától rokkant-nyugdíjas vagyok.

Ameddig még fulja az időből, szeretnék igazán szép verseket és novellákat írni. Eddigi írásaimat most szűröm át, magas mércével mérve. Bizony, sok novellámat már nem tartom jónak, két színdarabomat sem. Van egy félbe maradt regényem, azt nagyon szeretném befejezni.

Csak erőt és egészséget adjon hozzá az isten.”

Második önéletrajzi szövegét – láthatóan az előbbi alapulvételével – 1994-ben, 77 évesen készítette a minden szavával a halált váró költő. Ez a szöveg jóval több személyes hangvételt tartalmaz, és a legfontosabb többletet: az 1990 után újra feléledő öregkori költészetének élményét. A kötetnélküliséget érezhetően felpanaszolja az életnek, de lévays csendességében ezt is elfogadta, bár talán emiatt mintha a novelláit többre becsülte volna a verseinél.

„Késő bánat

Az embernek egyszer szembe kell néznie a múltjával. Élete legvégén számot kell adnia, összegeznie kell. Tulajdonképpen elpazaroltam az életemet, amit a Mindenható ajándékkul adott nekem.

Ennek a legfőbb okát abban látom, hogy nem születtem erős, határozott egyéniségnek: gyenge és puha természetem volt. A belémszületett (!) tehetség (kitűnő tanuló, versírási tehetség stb.) nem párosult szívóssággal és erős akarattal. És mindig hiányzott a »sors bona nihil aliud«: csak jó szerencse és semmi más.

Hat éves koromban kezdtem írni. A gimnáziumban lapot szerkesztettünk társaimmal, ekkor jelent meg először nyomtatásban versem. Utána folyamatosan, mindig írtam, verseket, novellákat. Olyasmire is futotta erőmből, hogy szellemi ínségmunkás koromban megverseljem az egész városi számvevőséget (jó karikatúrák) nagy sikert arattam vele, mert nevetni lehetett rajta. Talán ekkor kellett volna valami olyan pályát választanom, ami közel áll az irodalomhoz.

De ami biztos, az biztos. Anyám és bátyám unszolására vasutas lettem. Az ő menetségükre: a harmincas években nagy volt Magyarországon az állástalanság, minden fiatal kapva-kapott a legelső lehetőségen. Mégis: ha keményebb vagyok, más úton indulhattam volna el.

Korán megnősültem, mert nagyon szerelmes voltam a feleségembe. Nagy öröm és tiszta élmény volt. Jó és pontos vasutas voltam, néha még élvezetet is találtam a munkámban és jól kijöttem a kollégákkal.

A ferenctelepi magányban – a vasúti munka mellett – újra csak írogattam. Ekkor küldtem be Zilahy Lajos lapjának, a Hídnak egy novellámat, Az elhagyott asszony-t. Egyből leközölték (igaz, hogy honoráriumot nem küldtek érte). **Tamási Aron**, **Nyíró József** stb. mellett Regős Sándor.

Akkor, akkor kellett volna a vasutat otthagyni és elmenni újságírónak, vagy valami hasonlónak. Hiszen még csak huszonhat éves voltam.

Sors bona... A közepén voltunk a második világháborúnak, örülnünk kellett, hogy élünk. Hogyan is élünk? Bombázások, aknavetők közt és végül is elszakítva egymástól.

Külszázagi hányattatásaim közepette teleírtam egy füzetet: a Szuronyok árnyékában-t. Azt gondoltam, ha majd hazakerülök, talán kiadják.

De mi történt? A háború vége után – én is reméltem valamit, én is eufóriában voltam – (olyan divatos most ez a szó, pedig mondhatnánk magyarul is: elragadtatás!) – beküldtem egy novellámat, Az ős parasztleányt a Magyar Csillagnak. Pályázat volt. Az eredményhirdetésben idéztek a novellámból azzal a megjegyzéssel: »helyenként még a narodnyikizmussal is találkozunk«.

Pontosan tudtam, hogy belátható időn belül nem számíthatok írói sikerre. Hacsak. De a köpönyegemet megfordítani nem tudtam.

1956 júniusáig továbbra is jó vasutas voltam. A feleségem is elment dolgozni, mert különben éhen halunk volna. Ennek ellenére rengeteg verset írtam – a fió-

Hadifogságban készített verseskötetének címlapja

komnak. Egy jó barátom szépen be is kötötte a gépelt verseket, most is ott áll a könyveim között.

Akkor valahogy új szelek kezdtek fújdogálni. Megjelent Miskolcon a Kilátó, címlapján az Egyszerű vallo-más versemmel. Aztán a többi, a helyi napilapban is.

Sors bona... Jött a forradalom. Utána másfél évi börtön számomra. Most is biztos vagyok benne, hogy nem a munkástanács alelnöksége, hanem a vasútlomáson egy postáskislány által elszavalt versem, no meg a többi vers miatt. Ha le kellett csukni **Déry Tibort**, **Göncz Árpádot**, **Faludy Györgyöt** meg a többieket, Regős Sándort is le kellett csukni. (»Világítás bilang!«)

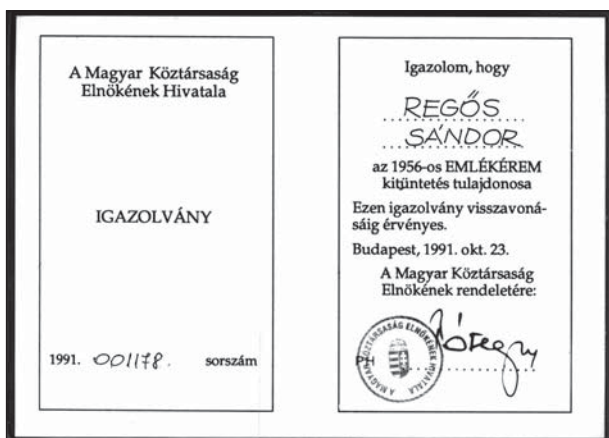
Segédmunka, üvegeesség, nagy nehezen az SZTK-ban gondnokság.

És akkor összezavarodtam, vakvágányra szaladtam. Olcsó, buta kis nők után kezdtem szaladgálni, hozzájuk írtam együgyű kis verseket – néha talán egy-egy jobbat is. Életem szégyenföltja ez az időszak.

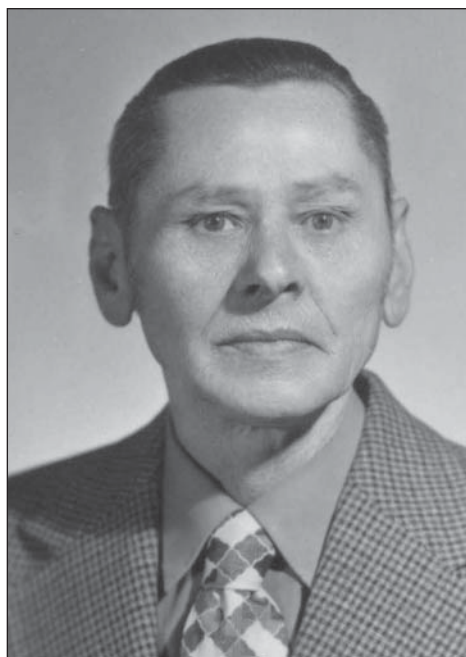
1963-ban amnesztia volt az ENSZ nyomására, de csak jóval később következett be valamiféle enyhülés. Újra nekivettem magamat: több irodalmi pályadíjat nyertem, a Napjaink és az Észak-Magyarország rendszeresen és szívesen közölte írásaimat.

Akkor, akkor kellett volna jobban »menedzselni« magamat országos lapokban is. De ehhez nem voltam elég ügyes. És akkoriban igen nagy volt a tülekedés a konc körül, én nem tudtam tülekedni. Ráadásul a Napjaink főszerkesztője, **Gulyás Mihály** – aki bár tehetségesnek tartott, tehetségesebbnek, mint **Barát Lajos**, és hozta is pár írásomat – mindig irányítgatni akart. Ne ilyeneket írj! »Ezt« írd, »azt« írd és adta volna a témákat, az ideológiának megfelelőket. Elment újra a kedvem mindentől.

(Kifejejtetem: Az Aradi-fele kóreset utáni nagy áldomáskor a Roráriusban ott volt a rádió egyik dramaturgja, a nevét már elfelejtettem, de majd eszembe jut; annak idején sok rádiójátékot rendezett; félrehívott és kérte a novellát azzal, hogy csinál belőle valamit – olyan gyámoltalan voltam, hogy nem kaptam ezen a lehetőségen: hamvába halt az egész.)

Kísérő igazolvány az 1956-os kitüntetéséhez

Az idős költő

Így ment az idő 1969-ig, kis tárcanovellákkal az Északban, egy-két verssel imitt-amott.

Ebben az évben megszületett az első unokám. Ezzel véget ért írói pályafutásom. Az öröm és boldogság mellett, amelyet e kisfiú mellett éreztem, eltörpült minden más öröm, még az írás öröme is. Egyszerűen nem éreztem többé a szükségét az írásnak. Egyellen sort sem írtam többé.

1971-ben megvettük a Dombot: újabb öröm és elfoglaltság. Minek írni? Vannak virágok, nőnek az általunk ültetett fák, jó ásni és kapálni. És leszedni a gyümölcsöket, kiásni a répát.

Sors bona... 1975-ben rám szakadt a depresszió. Megmagyarázhatatlanul. (Én úgy véltem, hoztam valahonnan: nagybátyám, **I. Regős Sándor** középső éveiben, ideggyógyintézetben volt fél évig, aztán rendbe jött, de időnként búskomorság vett erőt rajta.)

Így aztán huszonöt évig újra csak nem írtam egy sort sem. A depresszió elején vadul és minden megfontolás nélkül küldözgetni kezdtem régi írásaimat mindenhova, természetesen hiába, mert még tartott a **Kádár**-korszak és kísérőleveleim is bizonyára zavarosak és gyanúsak voltak. Így depresszióm elmélyült, egészen a zárt osztályig. Aztán vegetálás: havi vérvétel, ideggondozó, lithium, Noveril és Pipolphen; Marofka, az okos. 1993 februárjában kulminált, közel voltam, hogy bekapjak hatvan Eunocint.

Van Isten. Március óta javult az állapotom. Sokat segített a Domb, a mozgás, a levegő: munkaterápia. Persze a depresszióm sem volt mindig egyforma: a tizenkilenc év alatt mindig jártam a Dombra, hol csak ücsörögtem, hol csináltam is valamit.

És 1993 novemberében megtörtént a csoda. Újra írni kezdtem, hetvenhét éves koromban. Úgy árad belőlem a vers és próza, mint amikor a legjobb formámban

voltam, ha nem jobban. Kit dicsérjek? Kinek adjak há-
lát ezért az óriási ajándékért? Csak az Istennek. Csak
ő tudja és senki más a világon, hogy milyen öröm és
boldogság nekem, ha le tudok írni valamit, akármit!

Őszintén vallom, hogy ettől már nem várok sem-
mit, engem csalódás – koromnál fogva – már nem ér-
het, vagy lepereg rólam. Lehet, hogy egyet-kettőt – amit
igazán jónak látok – elküldöm valahova, de a versek
sorsa már nem érdekkel igazán.

Elég, ha nekem és kedveseimnek örömet szerez.

»Vers légy tehát az éjszakát fényvel betöltő csóva, máglya,
légy cél nekem a céltalannak látszó életben, fény a vaknak,
mindennek omegája«

Miskolc, 1994. I. 5.”

Igazgyöngyök

Végezetül szeretném röviden bemutatni Regős Sándor
költészetét, annak is csupán legszebb ékköveit. Terjedel-
mi korlátok miatt prózájának, novelláinak elemzése szét-
feszítené egy ilyen kis dolgozat kereteit, noha érezhetően
ez utóbbiakra is nagy hangsúlyt fektetett (lásd: *Aradi-féle
kóroseset*). A lírai pályakép kiemelkedő, nagy ívű, tömör,
mély mondanivalójú, ún. „jó” verseiből származó idéze-
tekkel alátámasztva kívánom ábrázolni, mely klassziku-
sok vállán állt és tanulta a költészetet a miskolci költő,
milyen költői eszközöket használt, milyen témákkal dol-
gozott, egyáltalán hogyan jellemezhető az általa teremtett
költői világ, hogyan helyezhető el költészete saját korán
belül, illetve összemérhető-e a kortársakkal.

Költő-elődeit elsősorban a hasonlóan halk szavú Kosz-
tolányiban és **Tóth Árpád**ban találta meg. Csendes,
rezignált, ugyanakkor keserű, súlyos emberi gondoktól
feszített urbánus költői világ az övé, még ha nem is a fő-
város ihlette. Az éjszakai álmatlan gondolkodó gyakran
megjelenik témái között.

*Az elmúlt éjjel felriadtam
kábult álmomból hirtelen
és zagyva, bomlott zűrzavarban
száz lidérc ült a szívemen.
Rádöbbsentem, hogy olthatatlan
bennem a vágy a szép után,
s eddig mindig csak magam csaltam:
nem tudok élni ily tunyán. [...]»¹⁷*

Legkorábbi, ferenclepi versei sorában még büszkén
hirdeti a Dévénynél betörő **Ady**val vállalt szellemi rokon-
ságot is, amikor fiatalon helyet követel magának az iro-
dalomban:

*Messze vidékről jöttem én,
Tarsolyomban pár költemény.
S most bekopogok félve;
Jó helyen járok, emberek?*

Szeretik itt a verseket?

Lesz-e már hazám végre? [...]»¹⁸

József Attila bölcsességének hatása letagadhatat-
lan, a párhuzam közöttük több szövegben is tetten érhető.
Az egyik szintén korai Regős Sándor-vers mintha a *Talán
eltűnök hirtelen* visszhangja lenne.

*Elkopog a léptem,
eltűnik az arcom;
ki tudja hogy éltem,
ki tudja hol alszom? [...]»*

Az 1956-os emigrációt egy döbbenetes versben írja ki
magából a költő. A szöveg attól igazán mellbevágó, hogy
megtalálja lelki társát a magyar irodalomban: a „hanvai
lelkész” hasonló témájú költeményét, és nemcsak rátalál
és megidézi, hanem önmagába olvasztja, átlényegíti:

*„Ki messze vagy, kinek hajója már
A zúgó tengeren remélve, küzdve jár,
Vagy a boldog világ előtt horgonyt vetett,
Egy két szót, jó barát, hadd szóljak még veled –”*

*úgy, mint Tompa Mihály száz évvel ezelőtt,
a hanvai lelkész, virágregés előd.*

*Én sem tudom, hol és hogy érnek e szavak,
és azt sem akarom, hogy tán untassalak.
sűrű-sok teendő közt bizonynyal ritka
a csendes, nyugodt perc, s ez csak irka-firka,
haszon nélkül való, érzelmes tiráda
– cseng a telefonod, nyúlj gyorsan utána
– tülköl az autód, vesd el magad benne
– kapcsold be a Tévét – vagy okosabb lenne
sztriptiz bár ma este? válogass barátom!
fanyalgó, kétkedő arcodat is látom:
kissé csodálkozva nézel a levélre
(talán emlékszel a feladó nevére
halványan, majd jobban) – Johnok ott a Jóskák?
igen... Nyiri Jóska... Szolnok... Magyarország...
– ez meg mit akarhat? (enyhe rosszalással
forgatod az írást) – mit törődik mással
a fickó? mert régen a barátja voltam?
hagyjon engem békén, maradjon nyugodtan,
én is tudom, amit Tompa Mihály mesélt:
hogy szívet cserélt az, aki hazát cserélt,
it doesn't matter dear! azaz, hogy is mondjam?
fütyülök mindenre... [...]»¹⁹*

Regős Sándor vitathatatlan mestere a hangulatlírá-
nak. Néhány szóval egész képeket fest az olvasó képzele-
tében.

*Reithoffer lager. Piszkos, szürke ég
és piszkos, szürke, befirkált falak.*

*A lépcsőházban konyhabúz, szemét,
és elsurranó sok sötét alak.
Mocskos kezekben kis kenyérdarab,
beesett arcok, tülzlázás szemek;
katonamundér, gyűrött, rossz kalap,
így élnek szegény „ausländerok”. [...]*²⁰

A legváratlanabb helyeken, mint például a légerversei között olyan hangulati és ritmusjátékokat, költészeti „ujjgyakorlatokat” találunk, amelyek egyszerűsége lefegyverző, miközben a mélyben bonyolult struktúrákat hordoznak.

*Elúszik a felhő
a rét fölött,
bársonyba az erdő
felöltözött.*

*Elúszik a bánat,
tompul a kín,
a láz ha kifárad,
halkul a rím. [...]*²¹

Szintén a steiri szellemi magány terméke az a kedves kis „szilánk” is, amit éppolyan kellemes olvasni, mint amilyen nehéz lehetett megszűlni:

*Smaragdzöldek mind a fák,
lányfoltok a lepkék;
a párák, friss nagyvilág
csupa-csupa festék.*

*Rikút vörös háztetők
s fehér falak lakk-ja,
szinte ragad a mezők
sárgás-kék patakja.*

*Karmin, okker, szépia,
nedveskékre vázolt;
ki kellene írni a
táblát: frissen mázolt!*²²

Később is visszatérő verstéma nála a nyári este, lebegő hangulatával, altató ringatózásával.²³ És az este – legintimebb pillanataiban is, a mikrokozmosz külön világában is – mindig önmagában hordozza nála a halál élményét.

*Elaltatom magamban a rétet,
betakarom páratakaróval.
Összedugom a nyúlcsemetéket,
a mocorgót ijesztem a holddal.
Egy elkészett hangyával vitázom
fésületlen fűszálrengetegről,
de ő tudja azt, hogy merre másszon,
sértődötten bújik ki kezemből.
A tücsköknek kiosztom a kottát,*

*a tétel az Opus ezerkettő.
hálóinges margaréták kontyát
bontogatja babrálva a szellő.*

*Elaltatom magamban az erdőt
nem moccanhat többé egy levél se!
A kis nyírfa kap egy puha kendőt,
és a gomba kucsmát a fejére.
Két csillagot rakok gyertyalángnak
csúcson álló fényőfára fénynek;
erkölcstelen őzek ha köszálnak,
ne menjenek neki a sötétnek.
Éjjeliőr, bagoly, csak meressed
sárga szemed az ezüstös tájra!
Kis csalogány, ha van éppen kedved,
hadd szóljon most a holdfény szonáta!*

*Elaltatlak téged is magamban,
ugye, kedves, hosszú volt a séta!
Jaj, egy fűszál ott maradt hajadban,
réti vánkos kicsi maradéka.
Málna vére blúzodon! Kimossam?
Vesd le gyorsan és fürgén feküdj le,
sóhajts egyet boldogan és hosszan,
és gondoldj a holnap reggelünkre.
Nincs itt hideg? Betakarlak állig –
ó, ó, szegény fáradt kicsi asszony!
– Rendezgetek, forgatok sokáig
néhány rímet – és már én is alszom.*²⁴

Versírói virtuozitását mutatja, mennyire otthon érzi magát az alkalmi versek írásában. Lazán oldja meg akár a megrendelt versírási helyzeteket is, és – a hangulatlírájához hasonlóan – könnyed írói gyakorlatnak tekinti azt.

*Nem tetszik nekem, hogy Béla
legújabbán olyan méla,
csak jön, leül, mint egy néma,
a lányokról sem beszél ma,
csupán sóhajtság a téma,
megtelne vele egy véka.
Fejére esett egy téglá? [...]*²⁵

Amikor éppen nem a költői játék van előtérben, mint a nyomtatásban megjelent *Anyám nevenapján* c. versben, akkor a mesterien szervezett versbeli történet dobenteli meg az olvasót, szembeállítva a felnőtt gyermekeit az újra gyermekké vált öreg édesanyával.²⁶

Úgyszintén hosszasan lehetne idézni a költői ars poeticák sorát: úgy tűnik, az alkotást, a költészet születésének csodáját megformázó szövegekből kifogyhatatlan volt Regős Sándor, a téma egész pályafutása során lenyűgözte.²⁷ Hol játékosan, hol komolyan, hosszan vagy röviden mindig újra versbe írta, ünnepelte magát a büszke költőmágus és gyermekét, a verset.

*Szóözön és színözön,
jéggel, tűzzel öntözöm:
szavak ércét ötvözöm. [...]*

*Csiszolok és faragok,
tisztá sával maratok,
nyugton sosem maradok. [...]*

*Kovács vagyok, műszerész,
finom ujjú ékszerész,
mérnök, tervező, sebész.*

*Lombikomban gőzölög
ezer szó; jelzőt török,
igékből mesét szövök. [...]*

*Titkos mágus! ez vagyok,
bűvös ábrám: dalok,
nem élek és nem halok. [...]²⁸*

Tíz évvel később ilyen bájos-kedvesen jelenik meg a formai virtuozitás tudatos vállalása a költeményei között:

*Egy szonettet Máriának,
Annának öt versszakot,
Edikém, az emlékverset
még ma este megkapod.
Magdalénának egy komoly,
mélyzengésű költeményt,
Lilikének könnyű stanzát,
Julkának verses regényt.
Lírát az új kedvesemnek,
még ha nem is érzi át,
öcsémnek egy felköszöntőt,
anyámnak elégiát.
Allatódalt a fiamnak,
a lányomnak csacska dalt,
sógoromnak fia, hol vagy,
ezt a verset, ezt szavald!
A bátyámnak vidám bordalt,
öreg harcos, üdv neked!
Feleségemnek szigorú
ölelkező rímeket.
Barátomnak halk szavakat,
vagy egy komor balladát,
hősi ódát a hazának,
eposz dübörgő szavát.
Epigrammát jó kutyámra –
– de minek is folytatam?
Mindenkinek jut a dalból,
gazdag vagyok, szórhatom.²⁹*

Itt kell megemlíteni egyik legnagyobb lélegzetű, önmegszólító versét, a *Bűvészmutatványt*. Csak a felütését idézem, de ebből is látszik értéke, ereje, megformáltsága.

Nem véletlen, hogy a szerző maga is megbecsülte és kiemelten kezelte ezt a szövegét.

*Ki sok-sok éve járod
e zavaros világot
s ajkadon zengő ének
terem a balga népnek,
és terem sok-sok álmod,
mint réten vadvirágok
és önemésztő lángok
lelkedben égve égnek;
aki hiszel még abban,
hogy okos szép szavakban
erő van szereszállni,
világot átfőrmálni,
hasznos igévé válni,
s dalod helyt tud majd állni
közönyben és viharban;
ki sok-sok éve tartod
égnek fordítva arcod,
verve az ócska lantot;
kiben még most is égnek
a földöntúli fények,
kiben elszánt harangok
zúgnak orkánnak, szélnek,
ki hajtod, egyre hajtod
törekeny sajkád vésznek,
elhagyva jó barlangod
és felidézve remek
haragját – ki a rangod
nemességét úgy félted,
hogy a vidámabb hangot
szégyenteljesnek érzed,
mert ösztönszerű lényed,
csorbíthatatlan vérted,
csillogó büszke érmed
a szigorú komoly
ság:
K Ö L T Ő !
szólok most hozzád, [...]³⁰*

Regős Sándor bátor, szókimondó politizáló költő. Történelmi sorskérdésekben, 20. századi nemzeti sorsfordulókban keserűen, de nyíltan és őszintén vallott érzéseiről, gondolatairól, egyénileg vállalva a kollektív felelősséget. Súlyos szavakból építkező, nehéz versek jelzik gondolkodása dimenzióit.

*NEM VOLTAM AZONOS AZZAL, aki tegnap
pisztolyt ragadott, karót, vagy husángot,
ököllel érvell s akasztó kötéllel
mérte a jogot és az igazságot;
aki vagy bambán avagy elvakultan
szekerét tolt a senki mihasznáknak,
sem ki megrémült s motyóját ragadva
futott honából neki a világnak.*

*Azzal sem, aki törtételet, harácsol
és holttesteket lépcsőfoknak nézett
hatalom felé és csak a Részt látta,
de egy percre sem látta az Egészet. [...]*

*NEM LESZEK AZONOS AZZAL, aki holnap
e sorokat majd helyreigazítja.³¹*

Mindig megdöbben, hogyan lehetett ilyen súlyos és igaz vádakát őszintén leírni 1957-ben:

*Sokezer embert halálra ítélték.
Tíz-tizenöt év hullott, mint a som,
és mint az eső hulltak öt-hat évek –
– te hol voltál a tárgyalásokon?*

*Végigpofoztak egy országot kézzel
és hazugsággal goromba vadak,
cirkuszt rendeztek bíróval, ügyésszel,
hogy igaz eszmét sárba rántsanak. [...]*

*Ment minden tovább. Senki sem hiányzott.
Itt-ott egy apa, fiú, vagy rokon,
kikre már sír és hét lakat vigyázott.
– Hol voltatok a tárgyalásokon?³²*

Történelmi témájú verseivel állíthatók párhuzamba istenes versei: mint az ószövetségi Jákob, ezekben a szövegekben is az Istenbe kapaszkodó, Istennel küzdő heroikus ember magasztosul fel, és válik tragikus hőssé (*Isten, tovább ne átkozz, / csak nézz rám és csodálkozz³³*). Az imádság formájával a legnagyobb kötöttségeket jelentő szonettet választja.

*Öt percet adj te Isten, te híres,
csak öt percet, de az olyan legyen,
hogy érezem agyamban, szívemen
a létezésed. Nem kell a színes*

*apró boldogság-morzsa, nem vagyok
koldús cseléd, veled is verekszem,
ha te adtad is, enyém a keresztem,
viszem, ne félj, ne félts, nem jajgatok.*

*Öt percet adj. Amíg a gyatra lélek
felel minden szennyét a negyven évnek,
előre néz és fényt lát és az omló*

*veremből kilép. – Csak öt percet, Isten!
Az elég ahhoz, hogy körültekintsen,
lásson s lehessen tehozzád hasonló.³⁴*

Mennyire rugalmasan kezelte a formákat, mutatja, hogy szintén szonettbe álmolta egyik szép szerelmes versét is – szándékosan emlékeztetve **Shakespeare** híres költeményeire.

*Ó mennyire szerettelek, te édes
kevély-mosolyú karcsú barna lány!
Volt olyan perc, amikor talán
érted meghalni lettem volna képes.*

*Aztán elkopott, csendesen véget ért ez.
Tűnődve ejti ki neved a szám.
S ha rólad álmodom egy éjszakán,
a szívem semmit, ó, semmit sem érez.*

*Ki állna hát jót érterem vagy érted?
Sötét jövődben, tudod, hogy mi érhet?
Hallgass! ne esküdj, hogy már nem jöhet*

*új tavasz, új nő: tán holnap megéred.
Nem én doblak el, engem dob a végzet,
mint a játékos fiú a követ.³⁵*

Ugyanez a költő tud olyan önös szerelmes verset is írni, ami **Szabó Lőrinc** *Semmiért egészen* c. híres költeményével rokon:

*Villanó
vállad fehér, mint a hó.
Add kezed,
tétovázni nem lehet.
Szájadon
édes lesz a fájdalom,
mint a méz.
Szemem bogarába nézz!
Ne lázadj!
Letéplek, mert virág vagy.³⁶*

És ugyanez a költő tud olyan puhán ringató-altató szerelmes verset is írni, amelyben virág és rovar, nő és férfi, mese és valóság elválaszthatatlanul egymásba olvad, a szavak hangzásvilága, ritmusa elandalítja a gyermekké változó olvasót.

*Végy engem a tenyeredbe,
olyan jó ott,
néha jobb, mint ölelésed
vagy a csókod;
néha piciny zöld bogárka
vágyom lenni,
kezed hűvös ujjai közt
megpihenni.*

*Hadd bujjak a tenyeredbe,
rossz az élet,
fészekpuha selyemgubóm
melegséged,
mert olyan vagy, aki mellé
én, a bátor
rejtőzködve menekülnék
a világtól.*

Végy engem a tenyeredbe,
hadd lapuljak
pihegve, bús fintort vágva
már a múltnak,
szorítsd rám az ujjaidat
ha dörömböl
szívem, vadul rémüldözve
a jövőtől.

Hadd bújjak a tenyeredbe
- puha párnám -
miért lássam, hogy még annyi
bánat vár rám;
legyen kezéd lepkét őrző
gyermek ökle,
és ha még repülni vágnék,
morzsolj össze!

Hadd bújjak a tenyeredbe
élni halni,
ugye, hogy majd nem fáradsz el
simogatni;
s egyszerre csak, boldogságba
melegedve,
halk dalokat zümmögök a
tenyeredbe.³⁷

Regős Sándor hajlamos a filozófiai mélységű öntanulmányozásra, összegző számvetésre. Legnagyobb, legjobban sikerült versei nagyrészt én-versek, önmagából meríti témájukat. Többnyire litániázó, fokozó versfolyamok ezek, kihasználva azt a lexikális gazdagságot, amivel költőként rendelkezett. Hosszú, súlyos ismétlődéseivel mind magasabb és magasabb szintre húzza magát a vers invenciójától és nyers őszinteségétől egyaránt megdöbbent olvasót.

[...] Már ötven éve termeli a testem
a hőt, a salakot, a mozgási energiát
és dolgozik a motor
pontosan és egyenletesen:
emeli a kart,
emeli a lábat,
húzza az izmot,
rángatja az idegszálakat,
forgatja az agy kerekeit,
és gondolatokat dob ki magából,
praktikus számításokat végez
és érzelmeket raktároz el,
szeretetet és gyűlöletet,
elégedettséget és elégedellenkedést.

Már ötven éve termeli a testem
az energiát a bér munkához,
önmaga fenntartása érdekében,
társüzeme fenntartása érdekében,

fióküzemei fenntartása érdekében,
idegen üzemek fenntartása érdekében,
még ellenséges hadiüzemek fenntartása érdekében is -

már ötven éve termel,
de a termelt energiából,
a kimondhatatlan sok energiából
csak minimális mennyiség futotta,

alig futotta igazi cselekvésre,
igazi gondolatra,
igazi keresésre,
igazi életre,
az életre.³⁸

Talán a legnagyobb hatást az általam csak „világtel-
jesség-akarás verseknek” meghatározott költemények
teszik: az eddig említett tematikák variálódnak bennük
hatalmas érzelmi fokozás kíséretében, egyedivé mégis az
teszi őket, hogy a vidéki magyar városban élő költő kép-
zeletben kiszakad szűk világából, és a szavak erejével be-
szárgulja az emberi világ minden zugát. Gigászi montázst
fest nagy mozdulatokkal, egy-egy újabb vonást hanyag
eleganciával helyezve el a festményen. Ez a teljesség, élni
akarás pedig élesen feszül neki annak a hiányérzetnek,
ami hétköznapjaival szürke ködfellegként fojtogatja.

- Remek, palota kellene!
nehéz borok és víg zene,
szárnyas ajtók és szőnyegek,
könyvtár-szobában könyvhegyek,
kristályüvegek, sok ezüst,
illatos cigarettafüst,
szobrok, festmények, ékszerek,
mindig tisztaság és meleg,
hintaszék, amely ringva ring,
minden nap fürdő, tiszta ing,
pecsenyeillat délben és
utána hosszú pihenés,
mindenütt nagy-nagy ablakok,
melyeken át a nap ragyog. - [...]

- Távoli sziget kellene!
trópusok azur-kék ege.
Pálma és fényes láthatár;
szikrázó tollú száz madár.
Korallzátonyos mély öböl,
melyen a holdfény tündököl,
és messziről, mint bús zene,
őserdők sok-hangu nesze.
Virág és lepke, mind mesés,
habos, dübörgő vizesés,
puffogó dobra irt dalok,
órjási fényes csillagok.
Háncsruha, gyöngyök, színesek
napfény és béke és meleg - [...]³⁹

LÁSSÁTOK, FELEIM!

Egy testtel ezer életet élni: heroikus és felemelő gondolat, Regős Sándor világában mégis szkepticizmussal telítődik – olyanná válik, mint maga a század, amit megélt.

*Nekem nem szabad megpihenni,
nem maradhatok sose téllen.
Egy élet kevés, életemmel
ezer életem éldegélem:*

*vagyok éhező eszkimó is,
akinek nem jut kövér foka,
sarki éjszakák dermedt arcú,
mély hóban vánszorgó lakója;*

*vagyok indián, rezervátum
dacos fia, megtépett sólyom,
nagy ketrecemben, erdőn, réten
csillagos éggel takarózom;*

*vagyok néger is gyapjas hajjal,
korbács alatt vérzik a hátam,
csak a szemem fehérre villog,
éneke sír az éjszakában;*

*vagyok fekete szemöldökkel
sivataglakó Algír mellett,
ki asszonyain túladdott, mert
nem ismer már csak honszerelmet;*

*yrbatero az Amazonnak
mocsárgózós liános partján,
meztelen hús a szűnyogoknak,
aztán fehér csont bokrok alján;*

*vagyok dokkmunkás Genovában,
robot vámpírja gyorsan szív ki;
hajóslegény, akit a nap tűz,
s víz a hátán a Missisipi;*

*salétrommunkás Chile bércén,
fáragó hideg Kanadában,
gyapotot szedő Egyiptomban,
tevehajcsár a Szaharában;*

*vagyok szökött rab, utcaseprő,
lábadó matróz és kilobbant
öreg bohóc, még utcalány is,
szolga, kocsis és hadirokkant;*

*munkanélküli, leigázott,
agyonhajszolt, névtelen, senki;
mindaz vagyok, aki alul van
és még van és még nem vezett ki;*

*soha nem vagyok király, herceg,
soha nincs villám, karcsu yachtom,*

*soha nem vagyok milliárdos,
rulettet játszó Monte Carlón;*

*mert nekem nem szabad pihenni,
gazdagnak lenni, élni téllen.
Egy élet kevés. Életemmel
ezer életem éldegélem.⁴⁰*

A legerőteljesebb mégis az a „litánia”, ami a közvetlen, mindenki által megtapasztalt való életből, annak monoton ürességéből meríti sodró-lüktető témáját.

Öt órákor csörög a vekker

*gyorsan elzárni csukott szemmel
az álmokra még visszaneézni
elrebbentek minden a régi
kábán kedvetlen imbolyogva
öltözködni vizet lavórba
teát csészébe valahonnan
egy hang noszogat gyorsan gyorsan
a szív üres a fej is kábult
de a láb fürgén tovaszáguld
villamoslépcsőn lógva lengve
rohan a kijelölt helyekre
ahol a robot ritmusára
ülve hajolva csúsza állva
töri önmagát nem nagy célért
mint munkaerő munkabéréért*

öt órákor csörög a vekker

*pár óráig voltam csak ember
kóbor felhőket megcsodáló
színházba térő vacsorázó
elvonuló egy kert ölére
a rohanástól messze földre
magányos padon üldögélő
lepkéknek libegését néző
egészen más kíváncsi szemmel*

öt órákor csörög a vekker [...]⁴¹

Helyesen látta meg Kárpáti Béla Regős Sándor legnagyobb verskitörését (bár a szöveg nála 1954-re keltezett), de ő is és a szöveggyűjteményét átvevő Csabai Lajos is csak részletet idéz a *Hajnali vita a szívemmel* c. költeményből. Ez a mű megérdemli, hogy egészében és hibátlanul megjelenjen. A hagyatékban két változata is olvasható,⁴² ezért az általam megállapított főszöveg alatt jegyzetben adom meg a variáns eltéréseit.

*Ugrál,
mint mikor jó pár éve, régen⁴³
felmeszelt arra, hogy a faluvégen
lányok kuncognak játékos-ledéren*

a kútnál.
 dobban
 egy óriásit – szinte recsegnek
 vékony bordáim – azután a csendnek
 fülben lüktető hőkölt ütemére
 még harsogóbban
 ver és kalimpál,
 bolondul hintál.⁴⁴
 löki a vért szorongó és kiszáradt
 torkomig, aztán visszaárad
 minden kis csepp, halottra sápad⁴⁵
 az arcom és a homlokom.
 Gondolkodom
 erőltlenül, hanyatt az ágyon
 – hajnali három –
 angina pectoris, roham ez most?
 vagy a halálom?

Szívem, szívem.
 Ó, most már elhiszem,
 hogy vagy! és egyre több vagy,
 mindenneknél⁴⁶ nagyobb vagy,
 – de akár jó vagy rossz vagy.⁴⁷
 mégsem vagy semmisen.
 Te húsdarab,
 ki felvertél nyugodt álmomból bambán,⁴⁸
 mint vekkeróra, vagy mint a kósza halvány
 kísértet –
 te lusta rab,
 aki magányos börtönöddel
 beteltél végre s most ökölled
 vered falát: azt akarod,
 hogy féljek?
 Nagy⁴⁹ irgaloméért esdel,
 mert már fáradni kezdel
 és eltikkadtan vágysz a
 nyugalmas hús magányra,
 a csendre és a rendre,
 alvásra éjjelente,
 szép mérsékletre nappal,
 mert már tele vagy bajjal,⁵⁰
 jajjal, zajjal, panasszal
 és billentyű zavarral?

– ugye, hogy nagyon meghajszoltalak?
 zilált tavaszok és izzó nyarak
 hosszú során át, gyatra éjszakák
 fülledt csendjében⁵¹, vad kártyacsaták
 izgalmi közt, versenyeken,
 alvás nélkül jött reggeleken,
 és alkonyokon,
 szerelemre éhes asszonyokon,
 szeszélyeken,
 hátborzongató veszélyeken
 gyötörtelek,
 vigyázatlanul, lassan öltelek

nikotinnal és feketével,
 bánatok hosszú seregével,
 csapodár asszony nevetéssel,
 harccal⁵² és csókkal,
 rossz altatókkal,
 ostoba izgalommal,
 de soha irgalommal
 nem néztelek
 és nem kíméltelek.

Most visszavágsz?
 Nyilalva⁵³ és szorongva fájsz,
 ugrándozol?
 hogy már pokol
 ez a sötét, derengő hajnal
 és aggodalmas arccal
 gondolok végre rád is:
 mi kell? kolostor
 csendje? vagy ostor;
 a digitális?

Szívem, szívem,
 sajnállak én⁵⁴
 – bár későn⁵⁵, azt hiszem –
 de mit tegyek
 most már veled?

– és mondd csak, mondd csak!⁵⁶
 élhettem volna másként?
 sunyi, óvatos, reszkető nyavalyásként,
 ki kockázatost mindjárt félbehagy?
 Szívem, te szív, te költő szíve vagy,
 akinek mindig verni kell a nagydobot,
 érpattanásig és a megveszésig
 gyűlölni minden kényúrt, zsarnokot,
 kinek zubogva, forrva avagy némán
 szét kell fröcskölni nem csak az én vénám,
 de minden ember kék ütőerébe
 a szabadságnak vágját és a vérbe
 fagyasztó bosszút a hitványak ellen,
 akik népeket és tiszta igazságot⁵⁷
 lábbal tipornak.

Szívem, ugye látod,
 hiába csábít⁵⁸ ezernyi kísértés,
 számunkra nincsen más út, nincs kitérés,
 csak az elégs, kiégés, kivégzés...
 Merf⁵⁹ ne emésszem magamat a síró
 ártatlanért, kit felkötött a bíró,
 üldözöttekért, akik még mindig sokan vannak
 és a penészes börtönben rohadnak,⁶⁰
 ne vegyem észre az árváknak könnyét,
 a bajnak, gondnak, bánatnak özönjét,
 azt a temérdek szenvedést a földön?
 – szívem!
 ne vegyem úgy a szívemre?
 ki törődjön

*akkor vele? van még akinek fájjon
ilyen sötét, keserves éjszakákon?*

*Ne⁶¹ lelkesedjek egy szál kicsiny virágért,
mint a gyermek, sikoltva, gógicsélve?
hagyjon hidegen csillag, szivárványfénye?
meakulpázzak könnyelmű kis hibámért?
Ne epedezzek villámló női szemnek
tekintetéért? forduljak el, ha rám néz?
Öntsem ki a bort, mely édes, mint a nádméz?
és ne keressem a füstfellegeknek
arabeszkejei közt a tovatűnő szépet?*

*– hiába ijesztgetsz, úgyse félek!
élek, míg élek,
de mint az élet szertelen bolondos rajongója,
és nem kéméllek.
Nem ápollak csenddel és renddel,
diétás ételekkel,
óvatos értelemmel:
nekem a béke elkésett! nem kell!
tovább! robogva!*

*Cigaretta! naponta negyvenet!
bort és feketét! új szerelmeket!
színt, mozgást, veszélyt, vad izgalmakat!
bánatot, vészes riadalmakat,
félelmet, gyönyört, harcot összekavarva!
új színt: feketét a rímbe, a dalba –
és ha nem bírod,
robbanj ezer darabra
egy viharos, mély, bomlottan⁶² epedő este!*

*Fehér papírjaimat rubintpirosra fesse
ezer szilánkod
te áldott
te hitvány
szegény
beteg
szívem.*

57. 1. 30.

Az 1990-es években újra verset író Regős Sándor maga is kételkedve fogadja az ihlet késői látogatását. Újszerűt alkotni, a korábbi költészetét meghaladni azonban már nem képes. Verseit eluralja a halálra készülődő, fáradt, magányos ember önvallomása.

*Egy kis nyugalom kellene. Elernyedés.
Egy kis üresség. Csak egy kevés.
Néhány óra csak. Csak egy határ.
Csak a semmiség. Mint a halál.⁶³*

A köreivel bibelődő **Archimedesben**⁶⁴, a Szodomából menekülő **Lót** képében⁶⁵ találja meg önmaga metafo-

ráit. A természet kiüresedett, a szerelem már csak a másik ember elviselése⁶⁶, de a verset utolsó erejével is a magasba emeli:

*Vers, légy tehát
az éjszakát
fénnyel betöltő csóva, máglya!
légy cél nekem, a céltalannak
látszó életben, fény a vaknak,
mindennek omegája!⁶⁷*

JEGYZETEK

¹ Porkoláb 1996.

² Lócsei 1937.; Demeter 1937.

³ Lásd: Új Holnap, (47. évf.), 2002/4. szám, 81–131.; <http://galeria.olh.hu/holnap/uj/archivum.html>

⁴ Kárpáti 1989. 72.

⁵ Leltári számai: HOM IGy, 2006.01–05.

⁶ Regős 2007. 58.

⁷ Békési 2012.

⁸ Regős Sándor eddig fellelt, nyomtatásban megjelent novellái, cikkei időrendben: A kislányom kérdezett, novella, Magyar Jövő, 1936. VIII. 14.; Az Aradi-féle kóreset, Napjaink, 1962. december 1.; Hadizsákmány, novella, Napjaink, 1963. május 1.; Bárányfelhős kikelet, novella, Napjaink, 1964. február; Apa, novella, ÉM., 1964. március 22.; Őszinte történet, novella, Napjaink, 1964. augusztus; Dr. Napsugár, novella, Napjaink, 1964. szeptember; Gyulladásos terület, novella, Napjaink, 1965. február; Áruház, novella, h. n., 1965. IX., 4. szám; Szabálytalan dicséret, novella, Napjaink, 1965. április; A huszonnyolcadik, novella, ÉM., 1966. február 13.; Erő, novella, ÉM., 1966. VI., 7. szám; Meghökentő kiállítás, cikk, Napjaink, 1969. október; Az énekesnő férje, novella, h. n.; Babuci, novella, h. n.; Csatavesztés, novella, h. n.; Csendélet, novella, h. n.; Egy mai lány, novella, h. n.; Fiatalság: okosság, novella, h. n.; Majdnem rózsák között, novella, h. n.; Telefon, novella, h. n.

⁹ Leltári számai: OSzK: 12168/2007; MTAK: MC 164.065.

¹⁰ Regős 1963. 120. Jelzet: Helyism. R50, Ltsz.: 441833.

¹¹ Regős Sándor eddig fellelt, nyomtatásban megjelent versei időrendben Csak annyi a bűnöm..., Riba Sándor verse, Vágó Béla zenéje, kottával, Magyar Zenealbum, Bp., 1937.; Anyám nevenapján, h.n.; Kiáltás, Új utakon, Miskolc, 1945. július 25.; Anyám születésnapján, Új utakon, Miskolc, 1945. augusztus 11.; Egyszerű vallomás, Kilátó, 1956. október 20.; Éjszakai rémület, Észak-Magyarország, 1957. január 6.; Okos vers, Észak-Magyarország, 1957. január 13.; Cigándi délután, Észak-Magyarország, 1957. január 27.; Nyilatkozat, h.n., 1957. március 2. [letartóztatása előtt 2 héttel]; Titok, Diósgyőri Munkás, 1961. augusztus 8.; Találkozás, Napjaink, 1962. szeptember; Ballada a kaposvári állomás kapusáról, Somogy, 1975. 4. szám; Emlékezés egy katonavonatra, Magyar Vasutas, 1976. április 2.; Ne hagyd a tüzet kialudni, Közalkalmazott, 1976. június 2.; Emlék, Észak-Magyarország, 1976. október 31.; Éjszakai járkáló, Napjaink, 1976. november; Mosolyodról, Mezőkövesdi Újság, 1994. január 27.; Május, Mezőkövesdi Újság, 1994. május 5.; Rend, Napjaink XVII. évf., 10–11. szám.

¹² Székelyhidi 1963/1–2. 171.

¹³ Kárpáti 1978. 36.

¹⁴ Kárpáti 1989. 72.

¹⁵ Csabai Lajos blogja (Irodalmi találkozásaim 6.): <http://blog.xfree>.

- hu/myblog.tvn?SID=&pid=4260&n=csabailajos&blog_cim=Irodalmi találkozásaim 6.
- ¹⁶ Nyilatkozat c. verse (1957. február 27., In: Versek 1956–1958, 39. vers) miatt szenvedett 14 hónapnyi börtönbüntetést 1957 és 1959 között. Egy ideig együtt raboskodott Bihari Sándor költővel is. Tököli (Levelezőlap, 1957. július 7., In: Vegyes versek, 15. vers) és váci (Üzenet, 1958. február 21., In: Vegyes versek, 16. vers) keltezésű verse a börtönben született.
- ¹⁷ Éjszakai látomás, 1946. július 17. In: Összegyűjtött versek 1945–1955, 28. vers
- ¹⁸ Igricek unokája, 1941. február 11. In: Ferenctelepi versek, Szélcsend, 6. vers
- ¹⁹ Újabb levél egy kibujdosott barátom után, 1956. július, In: Vegyes versek, 8. vers
- ²⁰ A Reithoffer lágerben, 1945. február 21. In: Szuronyok árnyékában, 7. vers
- ²¹ Esti ének, Steyr, 1945. március 21. In: Szuronyok árnyékában, 4. vers
- ²² Szilánk, Steyr, 1945. április 24. In: Szuronyok árnyékában, 37. vers
- ²³ Este, 1960. június 25. In: Versek 1960–1962, 48. vers
- ²⁴ Esti rendezgetés, 1965. június 9. In: Versek 1962–1966, 44. vers
- ²⁵ Valamelyik Béla napra, 1959., In: Vegyes versek, 19. vers
- ²⁶ Anyám nevenapján, [1944.], Ferenctelepi versek, Anyukám, 11. vers
- ²⁷ Pl. Három kivánság, 1960. szeptember 22. In: Versek 1960–1962, 55. vers
- ²⁸ A költő éneke, Steyr, 1945. március 22. In: Szuronyok árnyékában, 5. vers
- ²⁹ Pazarlás, 1955. október 27. In: Összegyűjtött versek 1945–1955, 230. vers. S hogy mennyire nem felvett póz csupán a vers, bizonyítja, hogy egy másik alkalommal Ovidiust idézi meg szépen zengő, könnyen folyó magyar hexameterekkel. (Ovidius: Egyszerű óhaj, é.n., In: Vegyes versek, 16. vers)
- ³⁰ Bűvészmutatvány, 1947. április 10. In: Összegyűjtött versek 1945–1955, 255. vers
- ³¹ Nyilatkozat, 1957. február 27. In: Versek 1956–1958, 39. vers
- ³² Számonkérés, 1957. február, In: Vegyes versek, 11. vers
- ³³ Számvetés, 1953. július 28. In: Összegyűjtött versek 1945–1955, 155. vers
- ³⁴ Ima, 1958. november 29. In: Versek 1956–1958, 56. vers
- ³⁵ Szonett, 1946. június 14. In: Összegyűjtött versek 1945–1955, 20. vers
- ³⁶ [Cím nélkül], 1953. szeptember 15. In: Összegyűjtött versek 1945–1955, 169. vers
- ³⁷ Könyörgés, 1962. május 25. In: Versek 1960–1962, 66. vers
- ³⁸ Prózai számvetés, 1967. június 7. In: Versek 1962–1966, 40. vers
- ³⁹ Az örök elégedetlen, 1953. december 28. In: Összegyűjtött versek 1945–1955, 198. vers
- ⁴⁰ Ezer étellel, 1960. május 2. In: Versek 1960–1962, 12. vers
- ⁴¹ Szürke szimfónia, 1962. In: Versek 1962–1966, 3. vers
- ⁴² In: Versek 1956–1958, 2. vers; Régi jó versek dosszié, 39. vers. 2 pld.
- ⁴³ mint mikor hajdanában régen
- ⁴⁴ bolondul hintál / reszketve vibrál:
- ⁴⁵ minden kis csepp. Halottra sápad
- ⁴⁶ mindenkinél
- ⁴⁷ de akár rossz, vagy jó vagy
- ⁴⁸ balgán
- ⁴⁹ Vagy
- ⁵⁰ zajjal / bajjal jajjal
- ⁵¹ mélyében
- ⁵² kéjjel
- ⁵³ hasitva
- ⁵⁴ én is sajnállak
- ⁵⁵ bár azt későn
- ⁵⁶ És – mondd csak, mondd –
- ⁵⁷ a népet és az igazságot [...] tiporják.
- ⁵⁸ kábit
- ⁵⁹ És
- ⁶⁰ az üldözöttért, legyilkoltért, százért, / a züllött, bolond, szegény félvilágért? / és ne kiáltsak rá a bünösökre / emberség hitét ne tépázzák tönkre,
- ⁶¹ S ne
- ⁶² bomlott
- ⁶³ Csak, 1994. július 3. In: 1990 után, 60. vers
- ⁶⁴ Új Archimedes (Noli turbare circulos meos!), 1994. október 28. In: 1990 után, 77. vers
- ⁶⁵ Lót, 1995. március 8. In: 1990 után, 94. vers
- ⁶⁶ Szeretet nélkül, 1994. július 13. In: 1990 után, 64. vers
- ⁶⁷ Fohász, 1993. december 30. In: 1990 után, 26. vers

FELHASZNÁLT IRODALOM

Békési Gábor

2012: Regős Sándor (1917–2002) költészete. A Herman Ottó Múzeum Év-könyve LI. 199–214. Miskolc

Csorba Zoltán

1942: Miskolc és Borsod az irodalomban. Miskolc

Demeter Géza

1937: Hol bujkálnak a miskolci írók? Miskolc

Kárpáti Béla (szerk.)

1978: Miskolci kistükör. Napjaink, XVII/7. (július)

Kárpáti Béla

1989: Miskolci irodalom – irodalom Miskolcon. Miskolc

Lócsi Elemér

1937: Hol bujkálnak a miskolci írók? Miskolc, jan. 25.

Porkoláb Tibor

1996: Van-e miskolci irodalom? Új Holnap, 27–37.

Regős Sándor

1963: Százhuszonöt szabadszombat. Gépirat

2007: Szuronyok árnyékában [Steyr 1945]. Versek, Bibor Kiadó, Miskolc

Székelyhidi Ágoston

1963: Folyóiratok olvasása közben. Alföld, 1–2, 171.

Gaál Lajos – Puntigán József

Nógrád természeti öröksége 14.

Fülek várának dombja Nógrád azon természeti alakzatai közé sorolható, amelyekhez a város és a régió leggazdagabb és legmozgalmasabb történelmi eseményei kötődnek. A Cseres-hegység kicsúcsosodó vulkáni képződményei meredek falaikkal általában kedvező feltételeket nyújtottak erődök, védővárak létesítéséhez az egyes történelmi és történelem előtti korokban. A nehezen hozzáférhető bazaltcsúcsokon a tatárjárást követően egymás után születtek várak, mint *Salgó*, *Somoskő*, *Baglyaskő*, *Ajnácskő*, *Várgede*, a sőregi *Dánoskő* és természetesen *Fülek*. Más vulkáni csúcsokon még a tatárjárás előtt, de jóval korábban is létesítettek erődöket vagy földvárakat. Erről tanúskodik a legutóbbi számunkban ismertetett *Hargics* is, ahol még jól látható a csúcs körül mélyített sánc vagy a *Pogányvár* kelta erődítménye a máig fellelhető falmaradványokkal. A *Szár-kőn*, *Zaboda-kőn*, *Matracson* és más bazaltcsúcson napjainkban is találhatunk bronzkori cserepeket, amelyek a kijéteki kultúra népének ittlétét bizonyítják.

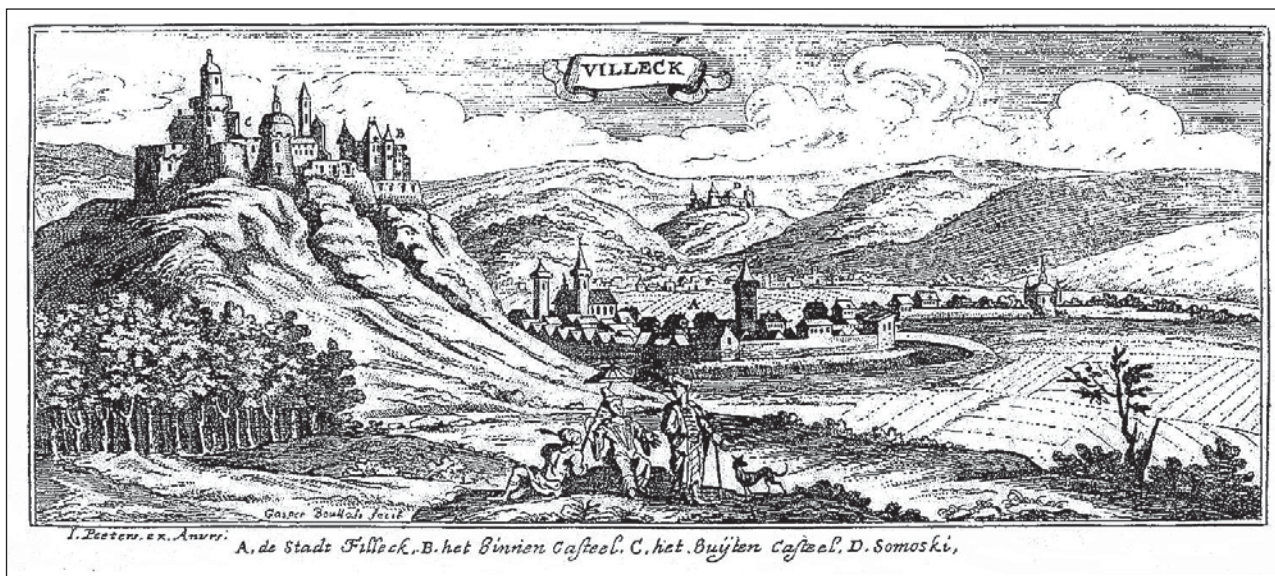
A természeti értékek és a történelem ilyen formájú összefonódásának egyik legjellegzetesebb példája a füleki várhegy. A várfalak túlnyomó részét helyi anyagból, vulkáni tufából építették az egykori kráter falainak maradványára, amely az északi oldalon meredeken emelkedik ki a *Bénapatak* árteréből.

Ez a kedvező földrajzi fekvésű hely az Ipoly menti kereskedelmi utak közvetlen közelében fekszik, ahol a Bénapatak az Ipolyba ömlése előtti területe ősidők óta letelepedésre alkalmas, széles árteret képez, kiváló termőfölddel. A mintegy 65 m magasságba kiemelkedő sziklafal rétegzett tufás szerkezete egyértelműen elárulja az egykori tűzhányó jellegét és a kitérősek hevedességét. Korára viszont kevesebb adatot szolgáltat, mert a túlnyomórészt apró szemcséjű és aránylag mállott vulkáni tufa nem tartalmaz kemény, üde bazaltot vagy telért, amely alapján radioaktív elemek segít-

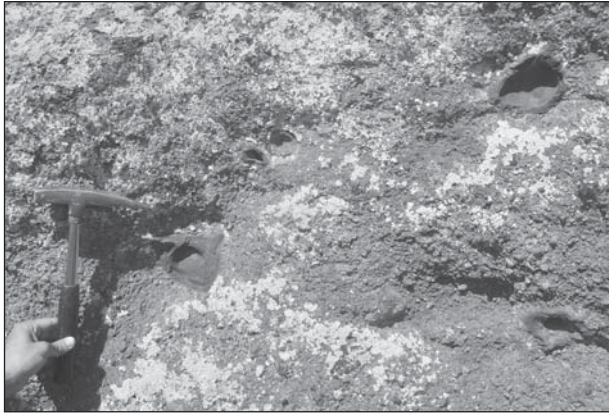
ségével meg lehetne határozni a létrejöttének idejét. Egyedüli fogózkodó a vulkáni kráter magassági helyzete, amely nagyjából megfelel az idősebb negyedidőszak, vagyis a pleisztocén középső teraszainak magasságával. Ezek a pleisztocén harmadik, a kb. 400-500 ezer évvel ezelőtt lejátszódott nagy eljegesedési időszakában jöttek létre. A füleki tűzhányó működése is erre az időszakra tehető, ami azt jelenti, hogy a Cseres-hegység legutolsó és egyben legfiatalabb tűzhányójával van dolgunk. A bazaltos vulkánosság a térségben 5,4 millió évvel ezelőtt kezdődött (ennyi idő a hegység legkorábbi tűzhányója, a *Hargics*) és egészen a füleki vulkán kialvadásáig tartott. Eközben néhány tucat kisebb tűzhányó több hullámban számos krátert, törmelékűpot, lávaárat és lávatarakot hozott létre.

A Cseres-hegység tűzhányóinak túlnyomó része szerkezetileg nagyon hasonlított a füleki vulkánhoz. Kráteraik feneke mélyen a környező térszín alá nyúlt le, akár 100 m mélyre is, miáltal a föltörekvő magma vízzel érintkezve igen heves kitérőseket okozott. A néhányszor ismétlődő kitérés azonban nem tudott felhalmozni tetemesebb mennyiségű törmelékűpotet, ezért a kráter körül kialakult törmelékűpot rendszerint csak néhány tíz méterrel magasodott a környező felszín fölé. A mélybe nyúló kráterben viszont felgyülemlt a víz, kerek tavacska alakot alkotva benne. Az ilyen típusú krátereket a szaknyelv maaroknak nevezi. Jelenleg nagyobb számban a németországi Eifel-hegységben található. A füleki tűzhányó esetében – fiatal korának köszönhetően – viszonylag ép állapotban maradtak meg az amúgy laza és mállékony törmelékűpot maradványai. Hasonlót az idősebb maarok esetében már hiába keresnénk, a *Hargicsról*, *Ajnácskőről* vagy a sőregi *Bagolyvárról* a teljes mértékben lepusztította az erózió.

Fülek várát a tűzhányó tufagyűrűjének befelé (azaz a városra néző) lejtő falmaradványára építették, ami azt

Fülek vára a török időkben. Háttérben Somoskő (Korabeli metszet)

Vulkáni bombák a várfal tufájában • Gaál Lajos felvétele

jelenti, hogy a vízzel telt kráter valahol a jelenlegi városközpont helyén lehetett. A rétegek ugyanis 15-20°-os szögben, félkör alakban dőlnek nyugati irányban, vagyis a város felé. Ebből arra is lehet következtetni, hogy a *Vörös-kő* hasonló tufás kőzete nem a várhegy kráteréhez tartozott, hanem önálló tűzhányóként működött. A maar típusú tűzhányókra jellemző, hogy egyazon szerkezeti törés mentén egymás mellett több kráter is létrejött. Mint ahogy a maar típusú kráterek általában, a füleki sem volt nagyobb terjedelmű, átmérője nagyjából 150 m körül lehetett.

Ahogy haladunk felfelé a várban, úgy tárulnak elénk a tufagyűrű belső falának rétegei. Ha figyelmesen szemléljük, sok mindent elárulnak a tűzhányó működéséről. Csaknem teljes egészében apró, borsó vagy mogyoró nagyságú törmelékből tevődnek össze. Ezek az ún. lapillik (latinul: kövecske). A vulkáni kitörés idejében ezek a felrepített kövecskék úgy hullottak az égből, mint a jégeső. Közöttük itt-ott nagyobb, ököl nagyságú kerek vagy ovális darabokat, félgömböket, ún. vulkáni bombákat is találunk. Eredetileg felszakított homokkődarabok voltak, amelyeket a vulkáni kitörés magasra repített, felületük a levegőben pörögve legömbölyödött és átégetődött, majd belsejük idővel kimállott. Úgy néznek ki, mint amikor a kemény tojás sárgáját

kivesszük. Kemény, vörösesbarna héjukban a homokszemcsék teljesen összesültek.

A középső várudvar jól feltárt falán, de a vár legmagasabb részein is észrevehetőek különböző csuszamlási nyomok, amelyek a vulkáni kitörések idején még laza lapilli tufarétegekben esőzések vagy szeizmikus rengések következményeképpen jöttek létre. A megkeményedett lapilli tufa jól faragható, ezért megfelelő nyersanyagként használták ki a várépítők is.

A füleki vár első írásos említése, egy Székesfehérvárról a római pápának küldött, 1242. február 2-i keltezésű levélben található. *Filek* először IV. Béla király 1246. január 10-én keltezett oklevelében szerepel, annak kapcsán, hogy a várat és tartozékait elkobozta a **Kacsics** nemzetségbeli, garázdálkodásairól hírhedt **Fulkus** lovagtól és a **Pok** nemzetségbeli **Móricz**nak adta.

A várat 1283-tól számos személy, illetve család (**Hartwig** lovag, **trencsényi Csák Máté**, **Fónyi Balázs**, **Isván** – Gömör megye főispánja, majd a **Bebek** család stb. birtokolta. **Erzsébet** királynő 1440 novemberében **Brandys** **Ján Jiskrát** bízta meg a vár védelmével, 1453-ban **Zsigmond** király a **Perényi** családnak adta bérbe, 1523-tól pedig **Bebek Ferenc** tulajdonában volt.

Magyarország első, 1528-ban készített térképén Füleket *Filekwar* alakban tüntették fel. A vár jelentősége a mohácsi csata után nőtt meg. Bebek Ferenc 1551-ben megerősítette. A törökök támadásainak azonban így sem tudott sokáig ellenállni, akik 1554. június 16-án elfoglalták. A füleki szandzsákhöz 12 náhija (járás) tartozott. A bégek innen irányították a környékbeli hadjárataikat és az adók beszedését is. Később fokozatosan foglalták el a környező várakat, Ajnácsköt (1566), Várgedét (1571) és Somosköt (1576).

A császári hadsereg – közel egyhónapos ostrom után – 1593. november 27-én foglalta vissza a várat. A török hadsereg elvonult, de a városban maradt 300 török civil lakos, akik később beolvadtak a helyi lakosságha. A bécsi béke eredményeként Fülek visszakertült a császárhoz. **II. Ferdi-**

A várhegy tufarétegei • Gaál Lajos felvétele

Fülek vára ma • Puntigán József felvétele

nánd király 1623-ban **Bosnyák Tamást** nevezte ki a vár kapitányának, akinek 1635-ben bekövetkezett halála után **Zsófia** leányának férje, **Wesselényi Ferenc** lett a vár főparancsnoka. Az időközben megözvegyült Wesselényi 1644-ben innen indult meghódítani a **Széchy Mária** szívet és bevenni Murány várát. Az 1637–1638-as országgyűlés Füleket országos jelentőségű helynek mondta ki. A 17. század derekán itt tartotta közgyűléseit a törökök által elfoglalt Pest vármegye, majd Heves, Szolnok, Csongrád és Gömör vármegye is innen intézte a megyei ügyeit. Fülek ekkor szabad város volt.

Evlíja Cselebi (1611–1683) örök utazó *Sijahatmane* (1655) c. munkájában így írta le a várat:

„Ez egy erős vár, ég felé szökő magas sziklára építve, dzsámival, cseréptetős hét tornyával. Egyetlen kapuja van és kétszáz zsindeletetős háza [...] Az alsó város: A belváros dombjának keleti oldalán, a hegy lábánál, a lapályon 700 kisebb-nagyobb téglaház áll. Ezen házak felét az iszlám katonák foglalták el, a másik felét pedig a hatvani vár martalócai. A külső várost is mély vízesárok veszi körül. 20 főtornya van, 3 kapuja, 10 temploma és 2 300 üres egyéb épülete.”

1650 és 1664 között a vár kapitánya **Wesselényi Ádám**, 1657-től (I.) **Koháry István** lett, aki 1664-ben a törökkel vívott csatában Léva mellett elesett. 1667-ben fia, (II.) **Koháry István** lett a vár kapitánya, aki 1672-ben megerősítette a várat. A gróf **Thököly Imre** vezette török-kuruc hadsereg 1678-ban még sikertelenül ostromolta Füleket. 1682. szeptemberében – korabeli adatok szerint – mintegy 60 000 katona sorakozott fel az ostromhoz. A vár védői (számuk a város lakosságával érte el a 4 ezret), szeptember 10-én megadták magukat. Thököly felrobbantatta az elfoglalt várat, a várost pedig a földdel tetette egyenlővé.

A *Vallási és Közoktatási Minisztérium* 1889-ben történelmi jelentőségű emlékhelynek nyilvánította a füleki várat. A részleges helyreállítás 1893-ban kezdődött. A losonci

Bartholomeidesz Gyula vezetése alatt tíz év alatt konzerválták a falait. A legjobb állapotban megmaradt részét, a *Bebek-bástyát* 1906-ban javították ki, 1925-ben pedig tetőzettel látták el.

Az első, jelentős régészeti feltárásokat 1944-ben, **Kalmár János** irányította.

A Bebek-bástya legutóbbi rekonstrukciója 1972-ben történt, **Krúdy Gábornak**, a *Losonci Járási Múemlékvédelmi Hivatal* igazgatójának az irányításával. Ennek során alakították ki az erkély-szerű kilátót.

A füleki várhegy a *Cseres-hegység Tájvédelmi Körzet* része, a *Novohrad-Nógrádi Geopark* egyik jól kiépített bemutatóhelye. Az eredeti bemutató táblákat még 2000-ben létesítette Fülek városa a tájvédelmi körzet szakembereivel közösen, majd később a *Novohrad-Nógrádi Geopark* újjította fel. A *Füleki Vármúzeummal* közösen kiépített egy látogatási útvonalat, amely a várfalak legfelsőbb részeire vezet fel a látogatót. A bemutatóhely és a Bebek-toronyban található kiállítás naponta látogatható.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Jugovics Lajos

1944: Adatok a nógrád-gömöri bazalterület ismeretéhez. Magyar Királyi Földtani Intézet évi jelentése, Függelék 4, 6. Budapest, 277–328.

Konečný Vlastimil (szerk.)

2004: Guidebook to the Southern Slovakia Alkali Basalt Volcanic Field. ŠGÚDŠ Bratislava, 1–142.

Prakfalvi Péter, Gaál Lajos, Horváth Gergely

2007: Földtani felépítés, szerkezeti viszonyok, földtani értékek. In (Kiss G. et al., szerk.): A Karancs-Medves és a Cseres-hegység Tájvédelmi Körzet. Eger, 1–382.

Puntigán József

2013: Fülek. Madách-Posonium, Pozsony,

Vass Dionýz, Elečko Michal (szerk.)

1992: Vysvetlivky ku geologickej mape Lučenskej kotliny a Cerovej vrchoviny 1:50 000. Geologický ústav Dionýza Štúra, Bratislava, 1–196.

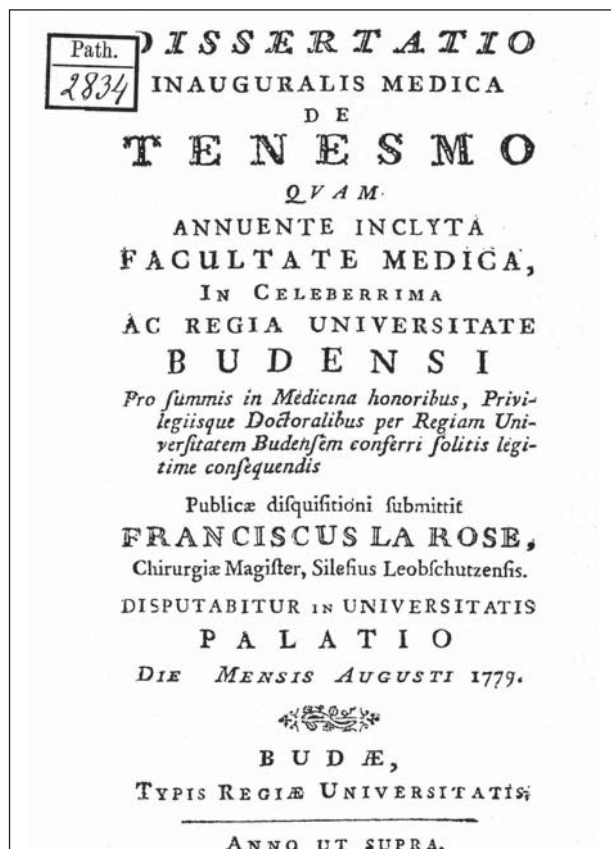
Kiss László

Palócföld orvosai 32.

Negyedszázad Hont megye fizikusi posztján: La Rose Ferenc (1738-1805)

Orvostörténelmi pályám kezdetén egy kétszáz évvel korábban megjelent, a magyar orvostörténetírás megteremtőjének tartott **Weszprémi István** könyvének egyik adatát merészeltem korrigálni.¹ Weszprémi ugyanis úgy vélte, hogy 1787-ben Hont vármegye tisztiorvosa **Madács Péter** volt.² Dolgozatomban azt bizonyítottam, hogy 1788-ban és 1789-ben **Franciscus La Rose** volt Hont vármegye főorvosa. Madács csak a kishonti kerület orvosa lehetett. „Hogy mikor került Hont egészségügyének élére, s meddig volt főorvosa a megyének – ezek a kérdések ma még válaszra válnak. Életéről, sajnos, pillanatnyilag több adat nem áll a rendelkezésünkre” – mentegetőztem írásom befejező soraiban.

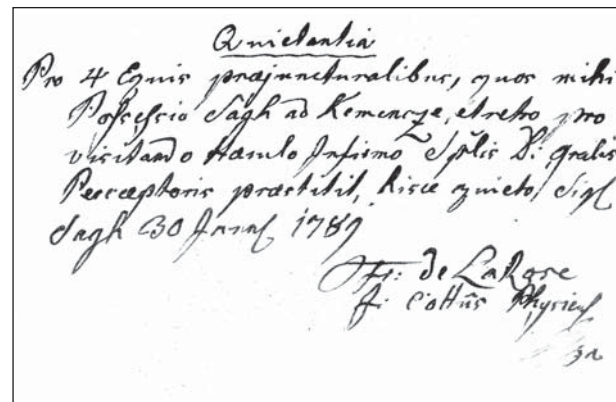
Nos, az azóta eltelt közel harminc év alatt végzett kutatásaimnak köszönhetően ma már körvonalazható e fura nevű doktor életútja, Hont megyei működése. Azt 1987-ben is tudtam, hogy az akkor már porosz fennhatóság alatt álló Szilézia Leobschütz³ nevű városából származik.⁴ E származási hely szerepel a magyar orvosi karon felavatottak neveit évenkénti bontásban közlő *millenniumi emlékkönyv*-ben⁵. Az Emlékkönyv szerzője, **Högyes** szerint az 1778/79. tanévben mindössze ketten végeztek a Nagyszombatban alapított, de ekkor már Budára áthelyezett orvosi karon: „*Benkő Sámuel, Erdély – La Rose Ferencz (alias Marie La Rosa), Leobschütz Szilézia*”.

Benkő Sámuel (1743–1825) később Borsod vármegye főorvosa lett és a jeles orvostörténelmez trío őt tekinti az orvosi helyiratok, az orvosmeteorológia és a rendszeres kórboncolás magyarországi úttörőjének.⁶ Mivel La Rose nem folytatott „*kiemelkedő orvosírói tevékenységet*”, mint Benkő, csak disszertációt írt, az említett trío nem foglalkozott további sorsával. A figyelmes Olvasónak feltűnhet, hogy Benkő 35 éves korában fejezi be tanulmányait. Ennek az az oka, hogy budai medikusévei előtt már német és németalföldi (holland) egyetemeken tanult és Leidenben bölcsészdoktorátust is szerzett.⁷ Még inkább feltűnhet La Rose kora, aki 41 (!) éves fejjel – **Dörnyei** szerint ugyanis 1738-ban született – írta meg a tanulmányai befejező értekezését „*a sűrű székelési ingerről*”⁸ Korábban ő is tanulhatott valahol máshol is, hiszen Budára már a sebész-mesterként – *Chirurgiæ Magister* – érkezhetett. Értekezése címlapja is bizonyítja sziléziai származását, ezért kétkedéssel fogadjuk Kapronczay azon állítását, miszerint La Rose Toledóban született.⁹

Nem találtunk magyarázatot sem arra, hogy a református Benkő miért választotta a katolikus pesti egyetemet, sem arra, hogy a távoli Szilézia lakója, La Rose – vallása ismeretlen – miért nem a közelebbi, „nemzetközi” hírű, patinás prágai egyetemen akart tanulni. A nyelv nem okozhatott neki gondot, hiszen akkoriban a tudomány és oktatás nyelve a latin volt. E nyelven íródtak a disszertációk is és később, megyei orvosként e nyelven írta jelentéseit, sőt még a „megyei fizikusnak” járó *forspont*¹⁰ (előfogat) igénybeviteléről szóló „*vonatásbéli nyugtatás*” (*Quietancia*) is.

Az említett igazolás az egykori vármegyei levéltár anyagából került elő, egy ipolysági padlásról. A vármegyeházában (ma Ipolyság városháza) őrzött levéltárat ugyanis a II. világháború során a „felszabadító” *Vörös Hadsereg* katonái feldúlták, értékes dokumentumait elégették vagy szétszórták. A néhány megmenekült megyei *protokollum* (jegyzőkönyv) ma a besztecebányai levéltárban található. Sajnos, a XVIII/XIX. század fordulójáról

alig maradt kutatható irat, levél. Így csak feltételezzük, hogy La Rose 1781-ben, a Pestre távozó **Stípsics Károly Ferdinánd** – róla szolt sorozatunk 5. része¹¹ – utódként lett Hont vármegye orvosa, „fizikusa”. Egy biztos, hogy 1782 nyarán már ő látta el e funkciót. Erre utal egy, Dörnyei Sándor budapesti bibliográfus és orvostörténész által az *Országos Széchényi Könyvtárban* megtalált német nyelvű levélke. Maga a tartalom nem lényeges, La Rose a pesti *Invalidusok Háza* gyógyszerészét, **Joseph Natorp**ot értesíti a tőle rendelt gyógyszerek árának megterítéséről. Fontosabb az aláírás és keltezés: „*Ipoly Sagh 4 Juny 1782 Frant. La Rose Medicinae Doctor, et Collus Hontensis Physicus ordinarius*”, azaz Hont vármegye rendes főorvosa.

E kis levél – másolatának megküldését ez úton is köszönöm dr. Dörnyeinek – egyértelműen bizonyítja, hogy a híres/hírhető honti „emberevő cigányok” pere idején, 1782-ben, már La Rose volt a megyei orvos.¹² A per részletei iránt érdeklődők figyelmébe ajánlom a **Puskás-Végh** szerzőpáros e témáról kiadott monográfiáját, illetve **Koczó Renátának** a *Honti Füzetek* c. sorozat 4. darabjaként megjelent kis kötetét. A már említett levéltári anyag elvesztését azért is sajnáljuk, mert éppen az idő tájt rendelte el **II. József** császár, hogy a megyei (fő)orvosok rendszeresen és német nyelven tegyenek jelentést megyéjük egészségügyi személyzetéről, az éppen uralkodó járványokról, sőt az érdekesebb természeti jelenségekről (pl. földrengés) is. Ezen jelentések másolatai a helyi (tehát pl. a Hont megyei) levéltárakban maradtak, az eredetieket viszont az *Országos Levéltár* őrzi Budapesten. Itt talált rá egy, 1788-ban, La Rose által írt jelentésre **Krász Lilla**. Doktori mestermunkájában közli is a jelentés fotokópiáját.¹³

Ha e jelentések megmaradtak volna, kideríthető lenne belőlük, miért próbálkozott a megye már az 1780-as években új orvost szerezni. A „*Pensionált Kapitány*” **Kállai Ferencet**, a kiváló erdélyi orvos és nyelvész, **Gyarmathi Sámuel** (1751–1830) első életrajzíróját idézem: „*Ekkor tájban Hont-Vármegye ifjabb Ráday Gedeon Administrátorsága alatt Orvosnak hívta-meg Gyarmathit, de ő a meg-hívást nem fogadta-el, mert a Vármegye Orvossának, ki kenyér nélkül maradt volna, felnőtt leányai voltak*”¹⁴. A már említett Puskás-Végh kötetből kideríthető, hogy Ráday Gedeon az „emberevők pere” okozta botrány miatt leváltott honti főispán helyébe 1785-ben lett „adminisztrátor”, azaz főispáni helyettes.¹⁵ Az ekkor már 47 éves La Rose-nak lehettek felnőtt lányai – sajnos, sem feleségéről, sem gyermekeiről nem találtunk egyéb adatot. Utólag is értékeljük Gyarmathi nemes, kollegiális gesztusát, ugyanakkor eljátszogathatunk a gondolattal: mit jelentett volna Hont vármegye és Ipolyság közléte számára a kitűnően képzett, magyar anyanyelvű, magyarul író Gyarmathi Sámuel.

Egyébként doktorunk Hont megyei, ipolysági működésének lehet(ne) egy másik irodalomtörténeti vonzata is. 1789-ben jelent meg a nagy magyar nyelvújító, író és

levelező **Kazinczy Ferenc** *Bácsmegey öszveszedett levelei* c. kis kötete. A mű főhőse szeptember 2-ától 19-éig Ipolyságról keltezi leveleit. Leveléből kiderül, hogy azért sietett az Ipoly parti városkába, mert „*egy stafétát kaptam, hogy bátyám veszedelmes beteg*”. Ötödikére meg is hal „*testvére atyámnak*” – gutaütést kapott –, és a temetést követő gyászos hangulattól Bácsmegey egy továbbutazással kíván megszabadulni. S mivel „*a doctor is ugyan javallja ezt a szándékol*”, október 5-én már Esztergomban keltezi újabb levelét.¹⁶

Nem tudjuk, mi ösztönözte Kazinczyt Ipolyság szerepeltetésére, és azt sem, tudott-e arról, hogy La Rose a megye „doctora”; ám ha a történetnek van valós alapja, akkor a Bácsmegey/Kazinczy által említett orvos La Rose lehetett.¹⁷

Mint említettem, nem tudjuk, volt-e oka esetleg a vármegyének 1785 táján La Rose „lecserelésére”. 1799-ben viszont már jogosan neheztel munkaadója. A szerencsés véletlen folytán megmaradt, 1799. évből származó megyei jegyzőkönyv 1669. számú bejegyzését idézem:

„*Köz gondolkodásnak Tárgyául vétetődven az is, hogy a mostan helyben levő La Rose rend szerint való Orvos meg élemedett idejére nézve egyébként egész megyét illető egészségbeli állapotjára [...] kötelességének gyakran eleget nem tehet olly annyira, hogy nem csak a Megyét esztendőnként több ízben meg kívántató látogatásait, hanem kiváló képen a távolabb fekvő járásokban akkor is midőn kívántatik szükségképen való által menetelit beleges állapotja miat el mulasztani kénytelenítetik.*”

Mai nyelven és érthetőbben fogalmazva: a 61 éves és beteg orvos nem képes a fárasztó utazásokkal járó „fizikusi” feladatait teljes mértékben ellátni. Ezért a megyegyűlés a következő határozatot hozza: a bái és selmec(bánya)i járasok ellátását továbbra is La Rose-ra bízva, ám a bozói és ipolymelléki járasok számára, ipolynyéki székhellyel egy új orvosi állomást létesít. A „*második orvos nevezetel*” viselő, azaz megyei másodorvos fizetése 250 forint lesz – ám ezt az összeget az „első orvos”, azaz La Rose 600 forintos fizetéséből vonják majd le. Ezek után kerül Hont megyébe másodorvosnak, 1799-ben, a Vas megyéből származó **Kiss János** (? – 1825), aki az 1796/97-es tanévben Pesten szerzett orvosi oklevelet.¹⁸ Ez idő tájt még érvényben volt II. Józsefnek a disszertációkat eltörlő rendelete, így Kiss után nem maradt fenn értekezés.

A napóleoni háborúk ideje ez – minden drágul. Ezért nem meglepő az 1804. évi jegyzőkönyv 1882. számú bejegyzése:

„*La Rose Ord. Physicus Úr az nekie segítségül rendelt Orvosnak fizetésének egy részit [...] oda engedven, azon esedezik, hogy ezen drága időkbe az részire hátra maradt 350 fbul nem élhetven, kéri fizetése meg jobbítottasson.*”

A megyei rendjei azt válaszolják az „esedezőnek”, hogy nem áll módjuknak a fizetésemelés, de az esedező felküldik a Helytartótanácsához... Talán e keményszívű-

ség is közre játszott abban, hogy már az 1805-ös megyei protokollumba, 292. szám alatt, bekerült az alábbi mondat:

„Az eddig számos Esztendők óta a Tekintetes Rendek meg nyugovásával hivatalát viselő La Rose Ferentz” meghalt. Utóda, még ugyanabban az évben egy újabb, német anyanyelvű orvos, **Lübeck János Károly** lett (róla szóló sorozatunk 25. része, illetve a sorozatot újra közreadó könyvem utolsó fejezete).¹⁹

A „számos esztendő” alatt egy negyedszázad értendő! Olyan 25 év, amely próbára tette volna egy fiatalabb orvos erejét is. A napóleoni háborúk, s ezek keretén belül az 1797. évi nemesi felkelés (insurrekció) egészségügyi biztosítása, az 1790-től újra a megyéhez csatolt és csak nehézkesen, Nógrád megyén keresztül megközelíthető Kishonti Kerület,²⁰ majd az 1800-as évek elején beinduló himlő elleni védőoltás – mind új kihívást jelentett az „élemedett” korú La Rose számára. S mivel kora és betegsége ellenére is hivatalát a megyei rendek (a nemesség) „meg nyugovásával”, azaz azok meglegedésére haláláig ellátta, emléke tiszteletet érdemel az utókortól.

Nem tudjuk, mi lett a Gyarmathival kapcsolatban említett lányával – kihez mentek férjhez, volt-e gyermekük? Mi lett a sorsa özvegyének? Sajnos, Gyürky Antal kétkötetes „helytörténete” csak 1820-tól indul, így abban nem találtunk fogódzót.

JEGYZETEK

¹ Kiss 1987. 1689.

² Weszprémi 1970 (1787). 593.

³ Mai neve Glubczyce (Lengyelország). 1742-ig Leobschütz, illetve Szilézia a Habsburg-monarchia része volt.

⁴ Kiss 2005. 48.

⁵ Hógyes 1896. 225.

⁶ Antall – R. Harkó – Vida 1971. 128.

⁷ Dörnyei 1998. 86

⁸ Dörnyei 2001. 7.

⁹ Kapronczay 1990. 1650.

¹⁰ A német Vorskpann szó magyarországi változata (lovak kocsi elé fogása). Jobbágysági kötelezettség: az adózó nép köteles lovait, szekerét állami és vármegyei szolgálatra – pl. az orvos, szolgabíró fuvarozására – átengedni.

¹¹ Kiss 2009.

¹² Kiss 2008. 13.

¹³ Krász 2003. 172, 226.

¹⁴ Kállai 1832. 195–196.

¹⁵ Puskás-Végh 1998. 115.

¹⁶ Kazinczy 1982 (1789). ?

¹⁷ Kiss 2005. 21.

¹⁸ Hógyes 1896. 228.

¹⁹ Kiss 2015. 155–160.

²⁰ Kiss 1987. 1688.

IRODALOM

Antall, József – R. Harkó Ibolya – Vida Tivadar

1971: Az orvosi kar fejlődése Budán és Pesten, 1777–1806. Comm. Hist. Artis Med. (Orvostörténeti Közlemények) 57–59. kötet, Budapest, 119–139.

Dörnyei Sándor

1998: Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849. Első kötet. Abeles – Kuthy. Borda Antikvárium, Budapest

2001: Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849. Második kötet. La Rose – Zuckerkandel. Borda Antikvárium, Budapest

Gyürky Antal

1875/1882: Ötvennégy év Hontvármegye történetéből 1820–1874. I.–II. kötet, Vác

Hógyes Endre

1896: Emlékkönyv a budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest

Kapronczay Károly

1990: A magyar-spanyol orvosi kapcsolatok multjából. Orvosi Hetilap, 131. évf., 30. szám, 1649–1650.

Kazinczy Ferenc

1982 (1789): Bácsmegey öszveszedett levelei In: Érzelmes Históriak. Magyar Hírmondó sorozat. Magvető Kiadó, Budapest

Kállai Ferenc

1832: Orvos Gyarmathi Sámuel Élete leírása. Nemzeti Társalkodó, 13. szám, 193–202.

Kiss László

1987: Ki volt Hont vármegye főorvosa 200 évvel ezelőtt, avagy tévedett-e Weszprémi? Orvosi Hetilap, 128. évf., 1688–1689.

2005: Dr. La Rose Ferenc (1738–1805) emlékezete. Honti Lapok, 9. szám (szeptember)

2005: Sliezčan František de La Rose (1738–1805). Jesenicko, 6. szám, 48–50.

2008: Újabb, 1782-i adat La Rose honti működéséhez. Honti Lapok. 4. szám (április)

2009: Medikusa, professzora és rektora is volt alma materének: Stipsics Ferdinánd Károly (1754–1820). Gömörország, 1. szám, 34–36.

2015: A jó palócok és tót atyafiak orvosai. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest

Koczó Renáta

2000: Az 1782. évi Hont megyei cigányper. Honti Füzetek 4. Vámosmikola

Krász Lilla

2003: A baba történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon. Osiris Kiadó. Budapest

Puskás Péter – Végh József

1998: Előítélet és vérpad (Az „emberevő” cigányok pere). Mikszáth Kiadó

Weszprémi István

1970 (1787): Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza IV. Latin eredetiből fordította: Vida Tivadar. Medicina Könyvkiadó, Budapest

Danis Tamás

Évszázadok emléke. 140 éve restaurálták a jánosi bencés apátsági templomot

Engedtesen meg egy rövidke, rendhagyó előszó az írás elé, annak okán, hogy Szerzője immár nincs közöttünk.

A legutóbbi lapszámban Danis Tamás bácsi portréja két helyen is megtalálható. Felkérésemre készített emlékezést Jáki Sándor, Teodóz atya gömöri látogatásáról, s ott látható azokkal is, akik a rimaszombati cserkészek számára megítélt *Fábry János Díjat* átvették.

Tamás bácsi a kezdetektől munkatársa folyóiratunknak. Írásai sokoldalúságot, mély elkötelezettséget tükröznek. Nem tudósoknak írt, minden írásában Tanár maradt, nemzedékek nevelője.

Ritkán tapasztalhattam meg olyan őszinte örömet, mint amikor átadhattam neki az addigi írásaiból készült válogatást, amely *Visszapillantások* címen, a Gömör-Kishonti Téka 13. köteteként, 2006-ban jelent meg.

Tamás bácsi azon kevés ember közé tartozott városunkban (ha ugyan nem ő volt az egyetlen), akinek életében talán még ellenfele sem volt, nem hogy ellensége! Apaágon ratkói származású családjá és református felesége okán számára a nemzeti és felekezeti türelmesség egyszerre volt természetes szükséglet és napi gyakorlat. Élettapasztalata, bölcsessége az egész közösségre kisugárzott. Legendás személyisége hiányozni fog.

Utolsó, közlésre átadott írásával búcsúzunk Tőle. A számára (is) példát jelentő Rómer Ferenc Flórist, s az Átala mindenkor szeretető figyelemmel övezett jánosi apátsági templomot ajánlja nekünk, mégpedig annak apropóján, hogy 140 éve nyerte el a templom mai arculatát.

(B. Kovács István)

A Kárpát-medence régészeti kutatásának úttörője, **Rómer Ferenc**, szerzetesi nevén **Flóris** Pozsonyban, 1815. április 12-én született. A magyar, illetve a szlovák nyelv elsajátítása érdekében szülei, cseregyerekként, előbb Tatán, majd Trencsénben járaták iskolába. 15 éves korában lépett be a bencés rendbe. Teológiai tanulmányait Pannonhalmán végezte. 1838-ban Tihanyban lett segédlelkész. Itt – s már korábban, Pannonhalmán is – kedvező lehetősége nyílt a régi oklevelek tanulmányozására. Előkészítette a *Pisky-kódex* megjelentetését, s 1839-ben felszentelték, illetve bölcsészdoktorrá avatták. A győri bencés főgimnázium tanáraként tanítványaival bejárta a Bakony és a Balatonfelvidék tájait. Elmélyedt a növény- és állatvilág szépségében. Három év múlva már a pozsonyi felsőfokú oktatási intézmény professzora. Nyomdafestéket láttak első tudományos írásai. **József főherceg** nevelésével bízták meg.

Tevékenysége, elismertsége a közélet részesévé tette. Megérintette a forradalom szele. Jelentkezett a honvédségbe. A *Pressburger Zeitung*ban felhívást intézett tanítványaihoz, hogy kövessék a példáját. A tiszti rangot visszautasította. Csak mint utász közlegény kívánta szolgálni a szabadságharcot. Részt vett a váci csatában, majd a budai vár ostromában. Végighaladt a ranglétrán, végül századosi rangfokozatban kinevezték a honvédtiszti akadémia tanárává.

A szabadságharc bukása után 8 évi várfogságra ítélték. Ebből 5 évet Bécsben, Olmützben, Brünnben és Jozefstadtnban raboskodott. Miután 1854-ben közkegyelem révén szabaddá helyezték, visszatért rendjébe és Bakonybélben, majd ismét Győrött tanított. Kutatásainak eredményét a tudományos lapok közölték. Múzeumot alapított. A *Vasárnapi Ujság*ban arra kérte falusi paptársait, a tanítókat, jegyzőket, hogy a harangok feliratairól szénporos papiros-

sal másolatot készítsenek. Mentsék meg a történelmi idők hagyatékát, emlékeit.

Rómer Flóris hírnevének növekedését jelzi, hogy 1862-ben a pesti főgimnázium igazgatójává nevezték ki. A pesti egyetemen az archeológia egyetemi tanára (1868), rá egy évre a *Magyar Nemzeti Múzeum Régisegtárának*

Rómer Ferenc Flóris mellszobra a pozsonyi Óváros háza udvarán
Danis István felvétele

igazgatója. Az 1868-ban induló *Archeológiai Értesítő* első szerkesztője. Alapító tagja a *Magyar Történelmi Társulat*-nak. Részt vett a párizsi ósrégészeti és embertani kongresszuson, egyik elindítója volt a budapesti római kori ásatásoknak. Mindennek okán az utókor a „magyar régészet atyja”-ként tiszteli. A *Magyar Tudományos Akadémia* levelező, majd 1871-ben rendes tagjává választották. Felmentették szerzetesi köteleke alól és a beszercebányai egyházmegye áldozópapja lett.

Rómer így idézte fel a jánosi templommal kapcsolatos emlékeit:

„1868. augusztus 22-én fordultam meg egy régészeti kirándulás alkalmával legelőször b. **Nyáry Jenő** barátommal Jánosiban, melynek régi templomáról már előbb sokat hallottam. **Borbély László** reform. földbirtokos vendégszerető házához szálltunk, és én annyi időt vettem magamnak, hogy e tiszteletet gerjesztő romot egészen fölmértem és vázoltam.”

A szomorú látvány megdöbbentette, s egyben cselekvésre készítette.

„A tapasztalt szíves fogadtatás fejében ígértem, hogy mint a m. tud. akadémia régészeti bizottsága előadójának gondom lesz reá, hogy Jánosi ezen veszendő emlékére minél előbb és minél sikeresebb figyelem fordítottassék. A mennyire tőlem függött, elkötvettem mindent, hogy az elallatott ügyet fölleszszem, és a hazai műemlékek ideiglenes bizottságában is ismételve szót emeltem, sőt annak daczára, hogy mint műbecs nélküli, kisszerű omladék arra lett egyik szakfőrtől ítélve, hogy összedülésre kárhoztassék, – mégis szerencsés voltam kieszközölni annyit, hogy a leginkább elkerülhetetlen foltozásra némi csekély összeg kivetessék!

E közben ő Felseje kegyességéből. ezen apátsági czimet nyertem. Az emlék állapota és a szent Benedek-rendhez való hálás érzetem sugallották azon, talán eredményt szülő eszmét, miszerint a templom kijavításának megkezdése elvileg kimondatván, az országos bizottság által magamat miniszteri biztosul ajánlatván, ezen pangó ügyet rövidebb és sikeresebb módon kívánt eredményre vinni segítem.”

[...]

„A terv kiviteléhez a sok oldalról igénybe vett vallási alap, valamint az országos régészeti bizottság járult egy-egy ezer forinttal. Ezen öröndetes hirt azon perezen vettem, melyben e sorokig jutottam. Személyes barátim márszép összeggel örvendeztetek meg és a honi műveltség támogatói, úgy hiszem, nem fognak cserben hagyni, mert ezen összegekkel be fogjuk ugyan földni a templomot és tornyainak romjait, de a tornyok mint e templom földiszéinek kiépítéséhez és a belső, bármily egyszerű fölszereléshez nagyobb összeg lesz szükséges. Ezt az országos alapoktól várni már azért sem lehet, mivel a jánosi-i templomnak sok elhagyott társa van; azért bizalomteljesen fordulunk nemes Gömörmegye hazafias közönségéhez és az országban ismert lelkes műbarátokhoz. Hálával fogjuk följegyezni ugy azok-

Badányi: Jézus megkeresztelése

nak neveit, kik nagyobb összegekkel járulandnak e jó cselekedethez, mint azokét, kik jó szívvvel egy követ, egy cseppet, egy szöget hoznak ez ósrégi műemlék tatarozásához, és annak a nemzethez, főleg a megyéhez illő befejezéséhez. Bár ne találkoznék egy is, ki vallási vagy hazafias szándékból hozván filléreit, ne mondhasa, ha majdan e megye egyik díszének keresztjeit messziről ragyogni látandja: ime ezen műben én is közreműködtem, ezt mi gömöriek emeltük magunknak és utódainknak!”

Az adakozók széles körét bizonyítja az újjáépített templom hajójának kazettás mennyezetén látható szervezetek, földbirtokosok neve, illetve családi címere. Maga Rómer Flóris minden rendelkezésére álló anyagi eszközt a templom felújítására fordított.

Rómer felkérte kora legkiválóbb műemlék restaurátorait, **Schulek Frigyes** és **Stornó Ferenc**et, hogy készítsék el a templom helyreállításának tervét. A szentély félkörívét az Árpád-házi szentek, **István, Imre, László** és **Erzsébet**, továbbá **Szent Benedek, Szent Adalbert, Szent Flórián** és **Szent Ferenc** falfestményei díszítik. Rómer Flóris ajándéka a templom áldoztató kelyhe (cibórium), a szentségtartó (monstrancia) és a kehely. Tőle származik egy kései barokk stílusú értékes festmény.

A JÁNOSI-TEMPLOM, a milyen most.

Rómer (1875) nyomán

A JÁNOSI-TEMPLOM, a milyen lesz.

Rómer (1875) nyomán

Az apátsági templom napjainkban, az elképzelt képet részleges felújítás után • Csirke József felvétele

Ezt a *Jézus megkeresztelése* c. olajképet (60x80 cm) díszítő elemekben gazdag, aranyozott keret övezi. A festmény alatt a következő ajánlás olvasható: „*A jánosi apátnak, Rómer Flóris Ferencz tisztelt barátjának ajánlja ezen képet tisztelő barátja: Badányi*”. A képen **Keresztelő Szent János** pásztorbotjának zászlaján a felirat: „*Dei agnus ecce*” (Imre, az Isten báránya). A Szentlelket ábrázoló galambból áradó sugárba írt sorok: „*Sic est Filius meus*

Az apáti mellkereszt, pásztorbot és süveg • Csirke József felvétele

disertus” (Ez az én szeretett fiam) Az értékes műalkotást 2013-ban **Koreň Alexander** restaurálta.

A kórus falán feltárt passiójelenet a templom sok évszázados dicső múltját idézi.

A ma is működő orgonát 1880-ban Pécssett, **Angster József** orgonagyárában készítették.

Az ívbordás bejárat feletti kötáblán az Áldozati Bárány és a győzelmű zászló körvonalai a feltámadásra emlékeztetnek. Az épület keleti oromzatát és nyugati bejáratának homlokzatát, a kulturális minisztérium hozzájárulásával, **Mézes Árpád** műépítész irányítása mellett, 2010-ben restaurálták. A tetőzetet 2006-ban vörös cseréppel újrafedték.

Rómer Flóris tudományos tevékenysége és történelmi értékmentő tettei kiemelkedő jelentőségűek. Földi maradványait a nagyváradi székesegyház altemplomában helyezték örök nyugalomra (1889).

Jánosi a feledi plébánia filiája. Az anyaegyházban őrzik a hajdani jánosi benedekrendi apát méltóságát kifejező süveget, pásztorbotot és mellkeresztet.

Napjainkban az ősi falak között a feledi plébános hente kedden és pénteken, valamint vasárnaponként 9 óra-80-90 hívó számára mutat be szentmisét.

Látogassuk, óvjuk történelmünk eme becses műemlékét, s kövessük megújítójának szellemét!

FELHASZNÁLT IRODALOM

Rómer Flóris Ferencz

1875: Az árpád-korszaki jánosi-i templom. Vasárnapi Ujság XXII/13. 197-199.

Emlékek Benik András hagyatékából*

Életrészlet

Születtem 1915. január 1-én, Tornalján, szegény munkáscsaládból. Édesapám az első világháborúban meghalt 1915. július 18-án, mikor én fél éves voltam. Édesanyám 1918-ban visszatért Levártra a szüleihez. Levárton kijártam 6 elemi osztályt, Sajógömörön 2 polgárit, majd 1938-ig dolgoztam odahaza mint földműves és napszámos. Édesanyámnak 2 hektár földje volt. 1938. január 1-étől állandóan az erdészethél vagyok alkalmazva. **Szentiványi József** bejei erdőgazdaságában erdőlegény és kisegítő erdőőr voltam 3 évig és 2 hónapig. Dr. **Hizsnyai-Heinzelman Béla** licei erdőgazdaságában gyakornok voltam 8 hónapig. A magyar állami erdészethél voltam 1 év és 11 hónapig, mint kisegítő erdőőr Deresk községben és irodai beosztott a *Jolsvai Magyar Királyi Erdőhivatal*nál. E közben katonai szolgálatot végeztem Rozsnyón 7 hónapig, s 3 hónapos katonai írnoki tanfolyamot is végeztem. 1943. október 1-én újra behívtak katonai szolgálatra Balassagyarmatra, a határőrséghez. Rárópusztán irodai szolgálatot végeztem. 1945. április 4-én Pozsony mellett, Záhorská Bystricán orosz fogságba estem. Charkovban és Poltaván voltam fogságban. Orosz fogságból visszatértem 1948. november 12-én, s utána, amint egészségi állapotom megengedte (mert nagyon le voltam gyengülve hazatérésemkor) rögtön jelentkeztem szolgálatra. 1949. július 1-étől állandó erdei munkás voltam a tornaljai erdészeti üzemek licei védkerületében, Dolinkán. 1950. május 14-én Rozsnyón vadászati vizsgát, október 4-én Kassán erdőőri szakvizsgát tettem. 1950. november 15-től 1952. január 1-ig erdész voltam Zseleznén. (Ezután Tornalján dolgozott, különböző beosztásokban.)

A feleségemet Margitnak hívták, aki Sumjácról származott. Házasságunkból 4 gyermek született, sajnos, 2 kislányom még kiskorában meghalt. A két gyermekem, **Bandika** és **Marika**, akiket szeretetben neveltünk fel a feleségemmel, sok örömet hozott a mindennapjainkba.

Mese az erdőről

Zöldmohás sziklamederben
csacsogva fut a patak,
Gyöngyvirágos partja mentén
zúgó fenyők állanak.
Ember erre el nem téved,
a békés csend egyre nő,
Csak az árnyak tétovázni,
égre int a hegytető.

Virradatkor virágkelyhen
harmatot iszik a Nap,
Szivárványos derengésben
virágálmok illannak.
A vadrózsa táncot róva,
vizbe szórja illatát,
S patak tükrére hajolva
tündér fonja a haját.

Tiltva innen az elmúlás.
Újulatot szül az Ó.
Futó szarvas csontagancsán
csillog a fény, mint a hó.
Hunor-Magor meseszárnyon
ősi múlt jövőbe száll,
Rege himes meseszárnyon
csöndes kis erdészlak áll.

Hogyha alkony ver tanyát itt,
s a Hold is feldereng,
Fátylát lobogtatja az éj,

s madárdal zengedez.
Csillagfényes éjszakában
sebes madár család húz...
Boldog itt az ember élte,
mert Isten a kalauz.

(Jolsva, 1943. augusztus hó 25-én.)

* A bemutatott anyagot Blazsekné Benik Mária szívességéből közölhetjük.

Verseskönyv, nótáskönyv, emlékkersek. Legénykori emlékül... Elkezdtém írni 1936. január 1-én délután, szerdán, újévkor; Lévártpuszta. Benik Andor asztalos-segéd tulajdona Lévárt, 1936. 1. 1.

Elmegyek, elmegyek messzire,
Nem leszek senkinek terhére,
Nem sírok, nem ríjok, nem is könnyezek,
Lesz még tavasz, lesz még nyár,
De én már nem leszek.

*

Székács galamb ritkán repül magasan,
Székács búza ritkán terem gazonon,
Tizenhárom szemet ad a szalmája,
Ha aratod, jól megfend ám a kaszát!

*

Hetes huszár ha lefekszik az ágyra,
Szép morva lány pozorba* áll hozzája.
Szép morva lány, hozd ide a pipámat,
Két hónapja van a hetes huszárnak.

(1936. február 2.)

*

Édes kedves feleségem!
Mi baj, angyalom?
Mit keres itt ez a szép ló
Az udvaromon?
Ide-oda néz az asszony:
Hol van itten ló?
A tehenem kötötte oda
Most a szolgáló!
A tehenen ezüst nyerget,
Óh, ki látott már,
Mióta csak a magas ég,
A nagyvilág áll?!

Édes kedves feleségem!
Mi baj, angyalom?
Mit keres itt ez a köpeny
A fogasomon?
Ide-oda néz az asszony:
Hol van itten köpönyeg?
Ágyterítóm penészedett,
Oda azt tettem!
Ágyterítón rézgombokat,
Óh, ki látott már,
Mióta csak a magas ég,
A nagyvilág áll?!

Édes kedves feleségem!
Mi baj, angyalom?

Mit keres itt ez a csizma
Az asztalomon?
Ide-oda néz az asszony:
Hol van itten csizma?
Tejestrátóm most mostam el,
Azt tettem oda!
Tejestrátón rézsarkantyút,
Óh, ki látott már,
Mióta csak a magas ég,
A nagyvilág áll?!

Édes kedves feleségem!
Mi baj, angyalom?
Mit keres itt a katona
Az én ágyamon?
Ide-oda néz az asszony:
Hol van itt katona?
A szolgálóm nagyon beteg,
Az feküdt oda!
Szolgálónak vörös bajúszta,
Óh, ki látott már,
Mióta csak a magas ég,
A nagyvilág áll?!

Édes kedves feleségem!
Mi baj, angyalom?
Mi az éjjel még bált csapunk
Én azt jól tudom!
Ide-oda néz az asszony:
Hol van itt cigány?
Bált pedig a cigány nélkül,
Óh, ki látott már,
Mióta csak a magas ég,
A nagyvilág áll?!

*

A lévárti temetőbe van egy sír,
Egy kismadár éjjel-nappal azon sír.
Jajszavával az egeket hasítja,
Könnyeivel a sziklákat lágyítja.

*

Egyszer mentem el a szécsi vásárra,
Felültem egy öreg számár hátára,
Ketten voltunk, mind a ketten szamarak,
Az a bolond, aki máma nem mulat.

*

Tyu, tyu, tyu, tyu, tyutyukáim,
Sárgalábú állatkáim,
Oly nagyon szeretlek,
Búzával etetlek.

(1938. június 16, Úrnepja)

LÁSSÁTKOK, FELEIM!

Elmegyek, elmegyek,
El is van vágyásom,
Lévárt falujába
Nincsen maradásom.

Akkor lesz, mikor lesz
Visszajövetelem,
Majd ha egy szál búza
Száz keresztet terem.

Az pedig sosem lesz,
Hogy annyit teremjen,
Igy hát, kedves kisangyalom,
Ne várj vissza engem!

*

A két karom vasra verve,
Köpönyegem rá van vetve,
Köpönyegem a sátorom,
Sirathatsz már, kisangyalom.

A nagy ágyúk szépen szólnak,
Apró fegyverek ropognak,
Fejem fölött kard megfordul,
Piros vérem földre csordul.

Doktor uram, arra kérem,
Kösse be a vérző sebem!
Kösse be a sebeimet,
Mentse meg az életemet!

Ne félj, ne félj, magyar gyerek,
Nem halálos a te sebed!
Ki fogsz te abból gyógyulni,
Magyar huszár fogol lenni.

*

Öregapám, öreganyám
úri rangot játszik,
Nem vagyok én olyan szegény,
Amilyennek látszik.

Öregapám az erdőbe
Birka után mászkál,
Öreganyám a faluba
Bodakot kolektál*

* A „bodak” a kovásztalan, vízzel gyúrt, elnyújtott és kemencében sült tészta neve, szegények étele. A „kollektál” kifejezés alkalmasint a „kéregetés, koldulás” jelentésű „koledálás” kifejezés félrehallása lehet. Az utolsó sor jelentése tehát: kéreget

Id. Benik András (1885–1915)

Kövesdi Károly

Mire le hullanak a levelek

Nagyapám emlékének

Mire le hullanak a levelek,
le hullanak a lábak, kezek,
virítanak a srapsnelsebek,
és kiomlanak a lágy belek.
Kifordul üregéből a szemgolyó.
Ugye, így gondoltad, Vilmos apó?

Csak peregnek, potyognak a levelek,
részvények zizegnek, bankárkezek
turkálnak, ropog a bankó.
Lyukas papírbakancs ábrándozik,
macskakövön kopog a mankó.

Majd hazajönnek a katonák,
és hallgatják az unokák
a vakogást, a makogást;
tátott szájjal a tátott szájat,
nézik a térdre lecsöppenő nyálat,
a légütötte, rángó fejet,
a hősokeket, az örülteket.

S alig fut el egy emberöltő,
már újra zúg a hurkatöltő,
a bakahúsrá mindig éhes
várja az embertöltelékét.

Mert az a dolga, hogy daráljon,
golyónak, hogy célba találjon,
hogya kiloccsantsa agyvelődöt,
s elnémítsa a kérdezőket.

Majd lepreckelnek a papok,
és ad a király trafikot,
célzóvizet, ha a hugyod
lefolyik a lábszáradon.
És mondd a leckét zsibbadásig:
hogya volt az első, volt a másik,
és álmodik a harmadik.

Hull a levél, kavics zörög,
a bokrok közt Moloch röhög.

Ugyan már! Csak egy kopott emlék,
súgják a mohos obeliszek.
S a fáról pergő levelekre
unottan ürít egy szelindek.

Csönd, úszó ökörnyál, hervadt akác.
S mint egy verdeső lepkeszárny,
a sírásó kezében suhog a lapát.

Lövészárók-keringő

A bajonett, a bajonett
kecses mint egy marionett,
és lompos, mint egy menüett,
karcsú és fénylő, kenyeret
nem szel, se krumplit, se szalonnát,
csak beleket ont, de azt jócskán.

A bajonett, a bajonett
egy okos fejben született.
Van rajta fürge vércsatorna,
s a puskacsőre felcsatolva
hajrá!, avanti!, ront előre,
rettegést váltva nyers erőre.

A bajonett, a bajonett
a legjobb barátoddá lett.
Ő tudja mindig, mi a dörgés,

ha körülötted halálhörgés
dermeszti meg lélegzeted
s a gatyádban a székletered.

A bajonett, a bajonett
megalvadt vértől erezett
hegy-vízrajz-térkép, mutatja
hol élt apád, apád atyja,
hol volt hazád, hol élt babád,
hol lesz szolgálja az unokád.

A bajonett, a bajonett...
A valóságból mese lett.
Szél dudorász a ruszki télben,
és rozsdá ring a Piavében.
Ne bánkódj, pajtás, anya szülte
az élőt is, a holtat is.

Mester Györgyi Novellák

Bearanyozva

A megszokott kép, ahogy naponta látom. Behunyt szemmel is érzékelem, mint követik egymást a megállók. Pár nappal ezelőtt, ébredés után még sötét éjszaka rémisztgetett, szürkületben botorkáltam ki a buszmegállóhoz. Hazafelé se volt más a helyzet, jócskán alkonyodott már, mikor a jármű dőcögve, szuszogva felkapaszkodott az unásig ismert, erdős részek közt hosszan elnyúlóan kacskaringózó, hegyi aszfalton.

Ma reggel azonban valami megváltozott. Mire a jármű rátért a – változatosság kedvéért lejtős – kanyargós útra, egy prózai, hétköznapi dolognak köszönhetően, egészen kivilágosodott. Átállítottuk az órákat, a téli időszámításnak megfelelően.

A táj azonban mégsem azért vonta magára a figyelmet, mert ismét világosan körvonalazódtak az elsuhanó házak, s láthatóvá vált minden kis szelete a mozgó világnak, hanem valami másért. Az elmúlt napokban, amíg a reggeli sötétség okán nem láttam a kinti világot, beköszöntött az igazi őszi.

Aki szereti a természetet, csupán azért nem mondhatja, hogy ez a legszebb évszak, mivel mindegyik szép. Önmagáért szép. A mindent zöldbe borító tavasz, a ragyogóan tarka, színpompás nyár, és – ugorjunk egyet – a kristálycsillogású, jégleheletű tél. Szándékosan hagytam ki a felsorolásból az őszt, mert annak kénytelen vagyok mégis hosszabb tirádát szentelni.

Amint azt ezen a reggelen is megtapasztalhattam, egy csapásra gazdaggá lett a táj, aranyba borult a világ. A legmeghatározóbb színe az ősztnek valóban az arany. De mit is beszéljek? A nemesfém csupán gyenge utánpótlás annak, amilyen pompázatos színekkel az őszt képes elkápráztatni. Csak sárgából többfelét vonultat fel a lombok színkavalkádja! Napsárgát, a hajnal pírjával beoltva, óaranyat, azután a barnának és a vörösnek minden árnyalatát felkente palettájáról ez a rafinált öreg festőművész, a Természet.

Tobzódznak a színek, a mogyoróbarna, az őz s a kávé sötétjétől, az égőpirosra, s a rőtörösvörösön át, vissza, egészen az eredeti alapszínig, a zöldig. És ami a legcsodálatosabb, hogy nem csak a lombkorona öltött tarka ruhát, de jobban szemügyre véve, egy-egy tenyeres levélen belül is váltakoznak a színek, sőt, olykor egyes levélkéik is megosztva színeződtek. Mintha alkotójuk csak próbálgatta volna, melyik közülük a legszebb, ezért ebből, meg abból a festékből is felkent egy ecsetvonásnyit.

Nem tudom levenni szemem az elsuhanó tájról. Mikor történt mindez? Tán éjszaka, titokban dolgozott a nagy Természet mester?

A fákon még ezernyi levél, de ugyanannyi borítja lábuknál már a földet is. Jó lenne belegyalogolni, feldobni egy maréknyi aranyat, és aláállni, mint a mesében a szegény lány, aki jutalmul kapta az aranyesőt.

A jármű szelet vet, s amerre elhalad, a forgószelet megpörgeti, levegőbe emeli a pihekönnyűvé vált, száraz faleveleket.

Az aranytallérok lebegnek, majd visszahullanak a földre, vastagítva a taposni vágyott, puha avartakarót.

Szép vagy, őszi! A békés, mesébe illő táj látványa annyira elandalított, már majdnem azt kívántam, bár maradna örökre így minden, változatlanul.

De hová is lenne akkor a ragyogóan fehér, téli világ? Mivé lennének, ha tavasszal nem bontanának rügyet a fák, a bokrok, s nyáron elmaradna a tökéletes kibontakozás, a gazdag, pompás, virággal felcícomázott, gyümölcscsel dúsírtott táj?

Szép vagy őszi, gyönyörű. Mégis, pár hónap múltán örömmel vegyes szomorúsággal búcsúzom majd tőled. És jöhet a következő felvonás, amikor is a nagy öreg, a Természet ismét elvárászol egy újabb remekével, melynek címe „Téli táj”.

Párna csata

Kilépett a tornácra, és felnézett az égre. Kezét a szeme elé kellett kapnia, olyan vakítóan ragyogott a nap az őszi ég kékjéből. Novemberi délelőtt volt, a nap mégis hétágra sütött.

Pillantása az égről lejjebb ereszkedett, kényszerűen követte a hatalmas diófáról hintázva, libegve alászálló, szárazon zizegő, megsárgult leveleket. A fa szinte lombtalan volt, teljesen levetkőztette az őszt, így az ágak között bújócskázó lenge szellőnek már semmi dolga nem akadt. Mivel nem volt mit leszakítani az ágakról, meg is unta a játékot, és továbbállt.

Ősz van megint – futott át az agyán. A sokadik őszt, számára épp a nyolcvanadik. A száraz, töpörödött levelekről az öregség, az ősztől az elmúlás jutott az eszébe. Sokat gondolt rá az utóbbi időben, megtehette, egyedül élt, hosszú évek óta özvegyen. Gyerekük nem volt, hát a testvére gyermekeit kicsit a magáénak tekintette. Míg az elmúláson mélézött, ősztönösen elindult a kamra felé, hogy magot szórjon az éhesen káráló baromfi elé. Hiába no, az évtizedek során megszokta ezeket a reggeli teendőket. Úgy tette a dolgát, hogy szinte tudomást sem vett róla. A hátsó udvaron, jöttére, a csibék meg néhány kacsát azonnal odasereglettek. Csak a nagy, cifrán tarka öreg kakas nem vegyült az eleségen torzsalkodó szárnyasokkal. Dölyfösen, udvari rangja biztos tudatában lassan lépegetett felé. Amikor a közelébe ért, csőrével váratlanul odavágott a hosszú szoknya takarásában lapuló bokájához. Hess innen, te cudar! – szólt rá mérgesen. Fránya kakasa! Ez volt az utolsó, hogy megcsíptél! Aztán csak magában folytatta: odaadlak az Erzsinek, úgyis annyiszor kért már, adjak neki egy kakast, mert nem tojnak eleget a tyúkjai.

Erzsi, az öccse legnagyobb lánya volt. Három faluval odébb lakott, és gyakran átjárt hozzá. Na, nem segíteni, inkább passzióból. Csak gondolt egyet, és átkerekedett. Azt azonban sohasem felejtette el, hogy egy nagy, üres, füleszatyrot a kormányra akasszon, amit aztán hazafelé már csak a csomagtartóra tudott rákötni, mert megpakolta alaposan. Azzal tömte meg, ami itt nála, éppen termett. Ha alma, almával, ha szilva, akkor azzal rakta tele púposan. De

vitte a frissen puolt csirkét, néha egy-egy kacsát is, pedig neki is volt saját gazdasága. Folyton arra hivatkozott, hogy ezt a csibét szívesebben eszi a férje, mert ízletesebb, sárga a bőre, puha a húsa. Valamivel mindig meg tudta magyarázni, pedig – sejtése szerint –, valószínűleg a piacra vitte. Lelki szemei előtt feltűnt Erzsi irigy, sóvár arca, amikor valamiért be kellett menniük a tisztaszobába, és a szoba közepén terpeszkedő nagy, régóta üres családi ágyon a feltornyozott párnákat és dunyhákat meglátta. Pedig már le is takarta az egész ágynemű halmot, Erzsi azonban még a terítőnek is alánezett, nőtte a nagy- és kispárnák, dunyhák száma a legutóbbi látogatása óta. Látszott rajta, legszívesebben a biciklire kötné az egészet, és hazavinné.

Igaz, ami igaz, régebben libát is tömött, rendszeresen vitte a piacra a vágott jószágot, a finom, puha pehelytollból pedig kisebb-nagyobb párnákat, dunyhákat varratott. A hófehér kongré alatt tolltól duzzadó párnák látványa valóban jólesett a szemnek. Szinte megkívánta az ember, elgyengült, elálmosodott tőle, és leheverni vágyott a lágyan puha, hatyútisztaságú halomra.

Ekkor eszébe jutott a másik lány, az öccse középső lánya, a Teréz. Na, az is egy jó firma. Kiskosárral jön, aztán tőle kér egy nagyobb szatyrot, hogy mégse maradjon már itt az a sok leszedett paprika, paradicsom. Mondván, kár lenne érte, itt csak ráromolna, ő meg elviszi magával, majd jó sűrű paradicsomlét főz belőle, meg pritamint is csinál. Ő ezeket az újmódi dolgokat már nem is ismeri, a nevét is csak nagy sokára tanulta meg. De azért a szőlőt is megszedi, pedig azt még ő is szívesen elcsipegeti. Szereti, mert azt legalább nem kell harapni, rágni az ő meggyengült fogaival. Viszi a krumplit is, és persze ő nem tér ki előle, ha rákérdez, vihetne-e egy csibét is a gyerekeknek. Tudja, a kicsi nagyon szereti a rántott csirkét.

Milyen furcsa, csak most jött rá, hogy a középső lány, a Teréz is folyton megvizitálja a tisztaszobát, amikor idejön. Egyszer sem hagyná ki. Tapogatja a párnákat, talán még suttomban meg is számolja, nem lett-e kevesebb belőlük, mint a múltkor volt. A Teréz ráadásul a szoba bútorait is agyondicséri. Úgy csodáskodik, mintha életében először látná a nagy diófaszekrényt, a kézi faragású cseresznyefa komódot, és persze, sose hagyja ki, hogy meg ne gusztálja a háromrészes, szárnyas nagy állótükröt, melynek lábtartó részén ő apró nippet, régi emléktárgyat őriz. A minap is rákérdezett, ugye nagyon vigyáz arra a szivárványos színű üveghalra, el ne törjön valahogy, az manapság már régiségnek, igazi értéknek számít. Talán a városban már utána is nézett, mit adna érte az öreg antikvárius.

Csak most tudatosult benne, hogy szerető, őt gyakran látogató unokahúgai számolnak a vagyonnal, már most hagyatékként kezelik személyes tárgyait, élete munkájának a gyümölcsöt. Pedig még ő is itt van, még nem halt meg. Szinte eltemetik, élve.

Ekkor megjelent előtte öccse harmadik, legkisebb lányának az arca. Anna huszonéves, kedves, szőszke lány. Gyakran meglátogatja, és nem is rohan el azonnal, ottmarad egy-két napig. Tudja, sokszor szabadságot is kivesz, csak hogy nála

maradhasson. Ilyenkor beszélgetnek, és együtt dolgoznak a kertben. Segít kapálni, leszedi a magasabb ágakról a gyümölcsöt. Olyan gyorsan szaladgál föl-le a létrán, mint egy fürge mókus. És közben még danol is. Őt is kérleli, énekeljen neki azokból a régi nótákból, amit még lánykorából ismer. Estéknént mesélteti, és látja arcán az őszinte érdeklődést.

Anna sohasem kíváncsi a tisztaszobára. Mit nézegessen ott – mondja –, hiszen fejből le tudná rajzolni a berendezést. Hideg is az a szoba, főleg bejárkalniuk. Ha nagy néha benyit, azt csak szükségből teszi, levesz a szekrény tetejéről egy-egy befőttest vagy almát, hogy neki ne kelljen székre állnia.

Anna a másik szobát szereti, ahol ő alszik. Beleül az öreg fotelba, magához öleli az erdőrezletet ábrázoló, gobelin hímzésű kispárnát, és úgy mondja: mami – mert maminak szólítja, amióta a nagyanyja meghalt –, ez őrizi a te összes emlékedet. Ezt ölelted kisgyerekként, belesírtad a bánatodat, neki suttogtad el a későbbi boldogságodat, vele osztotad meg szerelmes titkaidat, sok-sok éjszakán át. Most meg, tudom, délutánoként, amikor már elfáradtál a sok kerti munkától, a derekad alá rakod. Ez te vagy. Ez örökre megőriz számomra téged. Majd tisztán tartom, és vigyázok rá, ígérem. Nagyon szeretem ezt a kispárnát...

És félti is. Ez félti őt, ami a két nagyobb lánynak soha, eszébe se jutna. A múltkor is, amikor meglátta a nagy zsákkal, amit éppen a konyha felé cipelt, szinte kétségbe esett. Te ezt mindig egyedül vonszolod be, nincs aki segítsen? – kérdezte. Ő akkor nevetve megnyugtatta, hogy a zsáknak nincs is igazi súlya, hiszen csak kukoricacsutka van benne, ami könnyű, és a sparhert begyűjtéséhez kell, hogy kéznél legyen.

A kétségbeesett, kedves leányarcot felidézve még akkor is mosolygott, amikor már egy cseppet sem kellemes foglalatosságot végzett, az éhesen rőfögő, erőszakosan tolokodó kocát próbálta odébb lódtítani, hogy hozzáférjen a vályúhoz, és beléonthesse a friss moslékot...

Még őt ősz telt el...azután megvolt a temetés. Az elárvult házat most csak azért nyitották ki, hogy számba vegyék, mi maradt az elhunyt után. Az örökösök közül a két idősebb lány – mert apjuk lemondott a javukra a jussáról –, úgy nyomult be a tisztaszobába, mint akiknek régi vágyuk teljesült. Most már senki nem nézi, mit vesznek kézbe, bármit megtapogathatnak, kinyithatnak, s végre lekerül a párnahalomról is a takaró. A bútorokat csak futólag veszik szemügyre, hiszen azokhoz évtizedek óta senki nem nyúlt. Na, de a párnák, az egészen más! Azok száma évről-évre nőtt. Most tizenegy nagypárna tornyosul a négy dunyha fölött, és mellettük, az ágy végében, még öt kisebb lapul, összepréselődve. Azokra nem is nagyon figyelnek, az igazi érték a habtisza kongréval fedett, puha, fehér pihével töltött tizenegy nagypárna.

Valahogy sohasem gondoltak rá, de most eszükbe jutott, hogy valójában hárman vannak örökösök, de a tizenegy hárommal nem osztható arányosan. Pedig ezek a párnák érnek annyit, mint azok a televízióban agyonreklámozottak, vagy talán még azoknál is többet.

Szerintem, Annát nem érdeklik ezek a párnák – szólalt meg az egyik lány. Igazad lehet – kontrázott a másik –, nem

ferne be belőlük egy sem abba a picike városi albérletébe. Nem is kellene várunk rá az osztozkodás miatt, miért nem ért ide időben?! Hiszen szoltunk, hogy most mérjük fel a hagyatékot.

A dilemmájuk azonban nem oldódott meg. A probléma továbbra is fennállt: hogyan osszák kétfelé a tizenegy párnát?!

Nekem kell a több, mert két gyerekem van, ráadásul lányok. Neked csak egy fiad van. Annak, ha egyszer megnősül, hoz majd ágyneműt a házhoz a felesége.

Már az is baj, hogy nekem fiam van?! Ez nem elég nyomós érv ahhoz, hogy én kevesebbet kapjak a közös örökségből! Nekem épp úgy nagynéném volt az öregasszony, mint neked – replikázott a másik.

Na, én kezdek pakolni. Ne húzzuk az időt, a csűrben is szét kell nézni, termény is maradhatott, sőt a padlásra is fel kell mennünk. Ott régiségszámba menő gazdasági eszközöket találhatunk, rokkát meg guzsalyt, vagy minek is hívják ezeket az ósdi, régi vacakokat... és mintha a másik véleménye nem is számítana, a maga részéről lezártak tekintette a vitát. A padlóra lökte a takarót, és elkezdte rakosgatni a párnákat. Eltökélte, a tizenegyből nyolcat a saját részére tart meg, ennyi ugyanis egyenlő arányban elosztható a két lánya között.

A másik először csak nézte, elkerekedő szemekkel, miként számolja ki nővére a magának szánt nyolc párnát a tizenegyből. Amikor aztán a párnák átkerültek a nővére saját tényleg kijelölt ágyrészére, mérgét nem tudta tovább palástolni, feltámadt dühét már képtelen volt visszafojtani.

Na, azért ebbe még nekem is lesz némi beleszólásom! – kiáltotta, és indulatosan kezdte visszarakosgatni a párnákat.

Nem addig van az! – ordította a testvére. Ami igazság, az igazság! Kitépte a párnát a nővére kezéből, és elkezdte a legérzékenyebb pontján, szépen felépített, frissen fodrászolt kontyán ütlegelni. A szétrepedt párnából szállongó tollfelhőben egyre csak azt hajtogatta sítva, mint akinek teljesen elment az esze: az számít, kinek több a gyereke! Csak az számít! Az öregasszony is így akarta volna! De ő már nincs itt! – mondta a másik, és még folytatta volna, ekkor azonban nyílt az ajtó.

Ki nincs itt? – kérdezte a belépő harmadik örökös. Még jó, hogy nincs itt mami, és nem látja, mit csináltok, hogy marakodtok a koncon.

Na, már csak te hiányoztál! – jegyezte meg pikírtén, de kissé lecsillapulva a nővére. Te hányat akarsz magadnak? – kérdezte.

Ezekből a híres párnákból? Egyet se. Nekem csak az az avitt, dohos szagú, kicsit elszíneződött, kicsit kopott és nagyon öreg párna kell, amit mami az utóbbi években, a dereka alá, támasztéknak használt. A többi a tiétek, vívjatok meg érte. Jó csatározást – mondta, azzal kiment.

A hálószobában magához vette a kis díszpárnát, egyébként a gazdaságban körül se nézett. Mit is akart volna elvinni? Aki itt a számára fontos volt, az már elment, ami pedig még fontos lehetett számára, az már az övé volt...

Hazament, és az öreg párnát az ágyára tette. Középre, a díszhelyre. Az első időben, amikor csak ránézett, egészen ellágyult. A nagymamáját nem is ismerte igazán, apja nővérét szerette nagyanyjaként. Szerette, és nagyon megviselte, amikor elment.

Hónapokkal később, egyik látogatóba érkezett barátnője megjegyezte, megérti, hogy ragaszkodik a párnához, hiszen kedves emlék, de ha használni akarja, díszül tartja az ágyán, ideje lenne kimosni a huzatot. Megértette a célzást, igazat is adott neki, hiszen az a párna akkor is ugyanolyan szeretetteljes marad, ha kimossa. Meg aztán meg is ígérte, hogy vigyáz rá és tisztán tartja. Megőrzi az a szeretett lény emlékét úgy is.

Óvatosan fejtette le a huzatot, nehogy megsértse, elszakítsa az anyagot, amikor váratlanul, egy boríték pottyant ki a párnából. Kíváncsian vette kézbe. A levél mellett – mely neki szolt, és arról biztosította, hogy fogadott „nagymamája” mennyire szerette –, ott lapult egy nevére kiállított betétkönyv, több százezer forintról.

Nemhiába járt annyit a mami a piacra azzal a sok tömött libával, zöldséggel, gyümölcscsel. Amit féltetett, azt nem a nagypárnákba rejtette, hanem ebbe a kicsibe, amiről tudta, hogy egyedül neki lesz fontos...

Az igazi ajándék

Őt karácsony telt el a születésem óta, bár én ebből leginkább csak az utolsó hármát érzekeltem, az azt megelőző időszakból csupán halvány emlékképeim maradtak. Arra azonban határozottan emlékszem, hogy minden évben állítottunk egy szép, sudár fenyőfát, csillogó díszekkel felékítve, volt mákos és diós beigli, és mindig lapult valami meglepetés is számomra a fa alatt: leginkább képeskönyv, egy kisebb vagy nagyobb mackó, édesség, esetleg labda. Baba egyáltalában nem került a fa alá. Hogy miért nem kaptam babát, annak nem igazán tudtam az okát. Csak később derült ki, hogy édesanyám sem nagyon babázott gyermekkorában, ő a hasznosabb, komolyabb játékokat kedvelte.

Ugyanakkor – bármilyen kicsi is voltam – látnom kellett, hogy a hozzánk látogató leánypajtásaim, szinte mindig magukkal hozták kedvenc játékukat, többnyire egy-egy puccos ruhába öltöztetett hajasbabát, és ha én mentem vendégségbe, büszkén dicsekedtek a babáikkal, amelyek olykor nem csak a szemüket tudták nyitni és lehunyni, de néha sírtak, gügyögtek, és etetni, tisztába tenni is lehetett őket.

Édesapám ügyes kezű ember volt, ezért karácsonyi ajándékaim gyakran kiegészültek házi készítésű, fából faragott játékokkal. Így lett pici sámlim, apró székem, gurítható talicskám, és ötéves koromban egy valódi, csecsemőre méretezett bölcsőt is kaptam. A bölcsőben a soros ajándékmackó pihent, amit jobb híján, a baba helyett szeretgettem. Dörminek neveztem el, és emlékezetem szerint, csak főiskolás koromban váltam meg tőle, amikor is szomorú szívvel elajándékoztam a szomszédék kislányának, remélve, hogy hozzám hasonlóan fogja szeretni, és vigyáz majd rá.

Gyermekkori emlékeimhez visszatérve, ötéves voltam, amikor első kamasz lázadásom lezajlott azon az ominózus karácsonyon.

Én miért nem kapok soha igazi ajándékot? – szegeztem a kérdést szüleimnek. Meghökkenve néztek rám. Hát nem örülsz az ajándék mackónak, a szép kis bölcsőnek, a gyönyörű képekkel telerajzolt mesekönyveknek? Hát mit szeretnél, mi neked az igazi ajándék? – kérdezte édesanyám. Az igazi ajándék számomra egy hajasbaba lenne. Olyan szösze hajú, mint a Nellyé, kék szemű, mint az Elisaé, lehetne etetni, és persze sírhatna és pisloghatna is a szemével, mint a Cathy babája – soroltam az elvárásaimat. Anyám apámra nézett, a tekintetük találkozott, és szinte egyszerre mosolyodtak el. Apám törte meg a csendet. Hát, meglátjuk kislányom, miként szerezhetnének neked örömet a jövő karácsonyra, egy igazi ajándékkal.

Elmúlt a tél, azután kitavaszkodott, majd nyár lett, végül az ősz is beköszöntött. Beírtam az iskolába, de azért csak gyerek voltam még, s ahogy újra közeledett a tél, és vele a karácsony, eszembe jutott, mit ígértek a szüleim. Reménykedtem, hogy nem feledkeztek meg az ígéretükről, és annyi szűk esztendő után, végre én is kapok karácsonyra egy igazi ajándékot.

Édesanyám nyár óta gyengélkedett. Kissé meg is hízott, de azért ugyanolyan szeretettel gondoskodott rólam, mint korábban, csak az arcán jelent meg valami újszerű, sejtelmes titokzatosság.

A téli iskolai szünet minden napján én csak a Szentestét vártam. Ilyen izgatott várakozás közepette, nem nagyon értem rá a miértek okát kutatni. Nekem elég volt apám megnyugtató szava. Ne aggódj, kicsim – mondta. A mamánál ez csak múltó rosszullet, nem lesz semmi baj.

Teltek a napok. Anyát be kellett vinni a kórházba, de apa megígérte, Szentestére együtt lesz a család.

Alig győztem kivárni a nagy napot, amikor apa azzal lepett meg, nálunk az idén lehet, hogy előbb lesz Szenteste, mint más családoknál. Az okát nem árulta el, de mivel úgyis olyannyira izgultam a remélt ajándék miatt, nem is bántam. Sőt, egyenesen örültem neki! Azt hittem, mindez csakis az én kedvemért történik. Meg is érdemlem, hiszen olyan sok éven át türelmesen vártam, hogy végre és is kapjak egy igazi karácsonyi ajándékot!

Még négy nap volt hátra a mindenki Szentestéjéig, de nálunk már felállították a karácsonyfát. Tagadni se lehetett volna, hogy nem a Jézuska hozta, mivel láttam, amikor apa az autó tetején szállította haza a piacról, és a fa díszítésében én is segédkeztem, hiszen már iskolás voltam, és nem afféle kisgyerek.

Furcsa volt azonban számomra, hogy anya, aki eközben a kórházban pihent, már négy napja nem adott esti pusztit. Szerencsére, helyette ott volt nagymama és apa. Ők, miközben anyát próbálták helyettesíteni, nem győzték ismételtetni, hogy ne nyugtalankodjak, anya utóbb majd kamatostul pótolja a jóéjt pusztikat. Hogy ez mit jelent, azt pontosan nem tudtam, de reméltem, hogy csak több lehet, mint amit esténként szoktam kapni.

Négy napja, amióta csak felállítottuk a hallban a karácsonyfát, mindig korán keltem, és a reggeletemet a fánál kezd-

tem. Alaposan körbejártam, nincs-e alatta, mellette, valamiféle változás, hiszen lehet, hogy ezen a karácsonyon mégis csak megérkezik az én várva várt, igazi ajándékom.

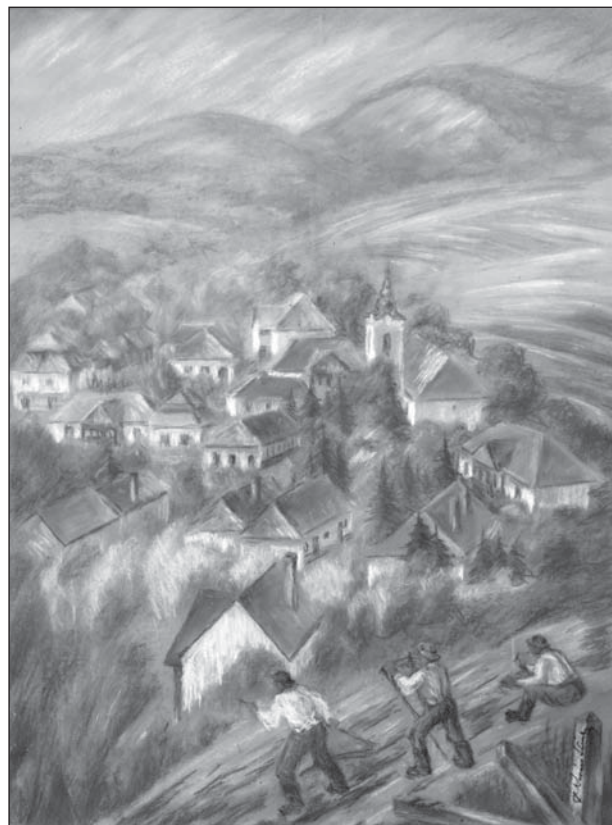
Azon az emlékezetes, nagy napon, valahogy mégis elaludtam. Apa ébresztett fel: héttalvó – mondta –, ki az ágyból! Talán ma elmarad a szokásos reggeli vizit a karácsonyfa körül?!

Papucs nélkül, mezítláb rohantam le a hallba. Ami első pillantásra a szemembe ötlött, a már jól ismert, faragott bölcső volt. Ez nem lehet – gondoltam magamban –, ezt nem tehetik meg velem, hogy új mackót fektetnek a tavalyi bölcsőbe!

Ekkor a beállott csendben, valamiféle halk, egyenletes szuszogás hatolt a fülembe. Meglepett, hiszen macskánk nem volt, kutyát sem tartottunk, a hallban meg rajtunk kívül nem volt senki. Míg a furcsa nesz okát találgattam, váratlanul harsány oázás hangzott fel. Odaugrottam, és az igazi ajándék utáni hatalmas vágytól dobogó szívvel, felhajtottam a bölcsőt takaró vékony batisztkendőt... Egy baba feküdt a bölcsőben. Szösze hajú, nagy, csodálkozó kék szemekkel, s ahogy meglátott, mintha elmosolyodott volna.

Az enyém? – kérdeztem. Igen, mondta a szobába belépő édesanyám. A mienk is persze, de egyedül a te kistestvérkéd, akit dajkálhatsz, etethetsz, itathatsz, taníthatod majd járni és beszélni.

Boldog voltam. Olyan boldog, amilyen csak az lehet, akinek nagysokára valóra válik a legszebb álma, és karácsonyra igazi ajándékot kap, egy élő hajas babát...

É. Kovács László: Gömörszőlős

É. Kovács László Magyar Örökség Díjas

Tisztelt Elnök Úr, Tisztelt Bizottsági Tagtársaim,
Szeretett Gyülekezet, Hölgyeim és Uraim!

Laudációmat térben és időben távol kell kezdenem.

Az angliai Devon megyében, a kisbirtokos Ayshford Wood családban 1874-ben megszületett egy kislány, aki a keresztségben a Florence nevet kapta. Senki sem sejtette, milyen kalandos élete lesz... 1910-ben került Magyarországra, ahol 2 évre rá férjhez ment. Miután férje, Vásony Sándor 1924-ben elhunyt, egyedül maradt György nevű fiával. Súlyos döntés elé került: maradjon, vagy térjen vissza Angliába? A békeszerződésnek csúfolt trianoni diktátum következtében a feldarabolt ország maradéka ezer sebből vérzett. Mintha Petőfi sűgött volna neki: „*ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezennel én, / Mert elhagyott, mert a legelhagyottabb / Minden népek közt a föld kerekén*”. S ő, aki valóban nem született magyarnak, döntött: marad a megnyomorított országban, amelyet immár hazájának tekintett. További életét a magyarság szolgálatára ajánlotta fel. Ahogy ő maga fogalmazott: „*Amint a borostyán fulja át a falat, a fatörzset és a sziklát, szívem, lelkem úgy szeret, úgy fönődik hozzád, drága Magyarország.*” A Putnoky család vendégeként került 1933-ban a maradék Gömörbe, a Száz-völgybe. Itt szervezte meg a *Búzavirág Falugárdát*, amely a cserkészethez hasonlóan a szegény sorsú gyermekek felkarolását tűzte ki céljául. Teleki Pál miniszterelnök 1940-ben angol nyelvű levélben mondott neki köszönetet. Budapest ostromakor önkéntes ápolónői szolgálatot vállalt. Miután combnyaktörést szenvedett, élete végig ágyba kényszerült. Előbb kirabolták, majd a kommunista hatalomátvételt követően ágyastól rakták ki a lakásából.

Minderről azért szóltam, mert a Vásony Sándorné Ayshford Wood Florence által felkaroltak között volt Gömörszőlősön (eredeti nevén: Poszobán) az az akkor 11 éves kislány is, akit ma, 92 évesen köszönhetünk itt. Mi lett volna belőle, ha nincs az útmutató, a példaadó? Nem tudom. Azt viszont tudom, mit vallott erről maga a díjazandó: „*Vásonyné rendületlenül szilárd közösségi magatartása sokszor megért hátravettségemben követendő, megerősítő példává vált. Ha másokért, a közért nem elismerés, hála és köszönet reményében cselekszünk, akkor nem érhet csalódás.*”

Mindabban, amit a díjazandó Gömörszőlősön teremtetett, a néhai angol lédytól kapott indítás is benne van... Ahogy benne van a *Bakony-Balatonfelvidéki Református Népfőiskolának*, a *Sárospataki Népfőiskolának* és *Szabadművelődési Akadémiának*, s az utóbbi szellemi atyjának, Újszászi Kálmánnak és munkatársainak a szellemisége is. Mindezek eredményeképpen mélyült el az érdeklődése a magyar falu, annak hagyományai, sorskérdései iránt.

Miután hazatérhetett a két és fél éves szovjet hadifogságból, egész életét, minden erejét, tehetségét, tudását

szűkebb páttriája javára fordította. Még felsorolni is hosszú, mi mindent vállalt és végzett. Vezetésével alakult meg 1959-ben a *Tompa Mihály Emlékbizottság*. Kezdeményezésére és irányításával 1963-ban a keleméri lelkészlakban a pap és költő életművét bemutató állandó kiállítást szerveztek. A volt iskola épületében kapott helyet a *Tompa Mihály Emlékkönyvtár*, a *Vásony Sándorné emlékkiállítás*, valamint a *Kisgaléria*. Szülőfaluja népeletének tárgyi emlékeit a volt gazdasági épületben berendezett *Néprajzi Gyűjtemény*, illetve a gazdálkodás és erdölés emlékeit bemutató szabadtéri gyűjtemény őrzi. Ugyancsak neki köszönhető a *Babus Benjamin Faműves Gyűjtemény* kialakítása, illetve a helyi református templomban lévő állandó fotókiállítás, amely *Festett kazettás mennyezetek és berendezési tárgyak B-A-Z. megyében* címet viseli. A gyűjteménygyűjtés 2004-ben elnyerte az *Év Múzeuma* kitüntető címet.

É. Kovács László képzőművész is, rajzai, pasztelljei hitelesen és gyönyörűen örökítik meg a tájat és embereit. Aligha meglepő, hogy kezdeményezésére, 1989-ben, Máger Ágnes festőművész szakmai irányításával művésztelep, alkotótábor is alakult Gömörszőlősön.

A helyi népeletet számos közleményben mutatta be. Összegyűjtötte és közölte a Tompa Mihályról szóló néphagyományt. S amikor kellett, 1990-ben vállalta a polgármesteri szolgálatot is. Nélküle aligha lett volna, lenne ok a fenntartható falu programjának a megvalósítására, amelynek a miskolci székhelyű *Ökológiai Intézet* keretén belül a *Fenntartható Falu Alapítvány* a szakmai gondozója. Ott volt a maradék-Gömör putnoki múzeumának a megteremtésénél, annak első igazgatója volt.

Mindebben társa volt néhai élete párja, született Babus Éva, valamint leányuk, Judit. Babus Éva a szövőszéket választotta kifejezési eszközként. A gömri, kalotaszegi és más motívumokat újrateremtő munkásságáért elnyerte a *Népművészet Mestere* címet. Judit lányuk nem csak a szövőszékbe ült és ül bele, de fest is, de a néprajz szakot is elvégezte, sőt a polgármesteri szolgálatot is végzi. Személyében biztosított a folytatás is.

Példás ember É. Kovács László. Talán nem távoli, s nem erőltetett a párhuzam a kalotaszegi, sztánai Varjúvár és a gömri, gömörszőlősi Kakasvár, illetve gazdáik, Kós Károly és É. Kovács László között. Az elkötelezett, sokoldalú szolgálat, a vállalat indokolja ennek a felvetését.

É. Kovács László példát mutat számunkra emberségből. Boldog vagyok, hogy szólhattam róla.

Az Úr áldása volt, legyen és maradjon továbbra is Rajta és az Övéin, az Ő szolgálatán, szolgálatukon.*

B. Kovács István

* Elhangzott Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében, 2015. szeptember 19-én.

Az első sorban (a kép felől nézve) balról az ötödik. A balján Vásony Sándor (www.magyarorokseg.hu)

A díjat Poprády Géza, a Bírálóbizottság tagja, a Magyar Örökség és Európa Egyesület alelnöke adta át (www.magyarorokseg.hu)

Isten ajándéka Gömörnek

Kedves Gyászoló Család, Tisztelt Gyászoló Gyülekezet!

Hagyományok megszentelte szokás úgy szólni halottainkhoz, mintha ők még hallanák szavainkat. Most is enyhítené szomorúságunkat, ha tudnánk, hogy drága halottunk figyel ránk. Ha elmondhatnánk neki, milyen megrendülést keltett halála. Ha ő is szólhatna még hozzánk Dsida Jenő soraival:

„Az én dalom egy halk imádság
- rebegik lázas, haló ajkak -,
egy-egy utolsó kondulása
szívemnek, e repedt harangnak.”

Megrendülten állunk e ravatalnál. A gyász, és az emlékezet az együtt töltött időkre hozott ide minket. Búcsúzni jöttünk, leróni tiszteletünket. A harang megrepedt, eggyel kevesebben maradtunk a Földön.

Dr. Danis Tamás - Doktor Úr, Tanár Úr, Tamás Bácsi - ki hogyan tisztelte, vagy szólította, Teremtője hívására, három hónappal 90. születésnapja előtt eltávozott a földi létből.

Az 1925-ben Feleden született diák Budapesten érettségizett 1945-ben. Az államhatáron átjutó, tanulni vágyó fiatalság képviselője, a híres *Rákóczi Kollégium* növendéke, tökéletes megszemélyesítője volt nemzedékének. Mikor 1950-ban megszerezte a jogi doktorátust, falubelijével, későbbi feleségével úgy döntöttek, hogy visszajönnek az akkori Csehszlovákiába. Hitték, hogy a felvidéki magyar társadalom feltámasztását csak tehetséges, öntudatos emberekre lehet bízni. Ezért vállalták a közéleti munkát, a tanítást, folyóiratok és tankönyvek szerkesztését, fordítását, az irodalmi élet szervezését.

Hazatértük után, 1954-ben egyik alapítója volt a *Rímaszombati Közgazdasági Középiskolának*. Büszkén vállalta az iskola elődjének, a néhai, Széman Endre nevét viselő *Leánynevelő Kereskedelmi Szaktanintézetnek* a hagyományait. Ennek az iskolának volt csaknem 40 évig tekintélyes, meghatározó szellemiségű tanára. Közben történelem-földrajz szakos tanári oklevelet is szerzett. Ahogy a *Visszapillantások* című könyvében írja: „Mindig közel éreztem magamat az ifjúsághoz, hiszen 15 osztályban voltam osztályfőnök. Családom hagyományai szerint a békés megoldást kerestem és a másik helyzetébe képzeltem magamat. Jó szerencsével sikerült az élet buklatói során a szélsőségeket elkerülnöm.” Több ezer diákja bizonyíthatja becsületességét, igazságérzetét, rendet követelő, szigorú oktatói munkájának eredményét. A szakmai ismereteken kívül át tudta adni nekik a nyelvünkben, kultúránkban, történelmünkben rejlő hatalmas kincseket - és emberségre nevelte őket.

Danis Tamás több évtizedig nemcsak a Csemadok helyi alapszervezetében, de járási és országos szinten is tevékenykedett, hozzájárult a közművelődés szervezésé-

hez. Munkájának elismeréseként 2001-ben megkapta *Rímaszombat Város Díját*, 2011-ben pedig a *Pedagógusi Életpálya Díjat*, illetve a *Csemadok Életmű Díját*. Tevékenységéről talán csak az összmagyar társadalom nem vett kellő tudomást.

Helytörténészként a járás neves személyiségeinek életével, munkásságával foglalkozott. Számos hetilapban és folyóiratban publikált. Írásai a *Gömöri Hírlapban*, *Gömörországban*, *Reményben* és *Olajágban* jelentek meg. Évtizedekig honismereti táborozásokat szervezett, megismertette a hozzánk érkezőket a várossal, Gömörrel. Kiemelten foglalkozott szülőfalujával. Ismert volt aktív cserkészeti tevékenysége.

Nemcsak kedves, mindenkivel barátságos személyisége miatt volt nélkülözhetetlen tagja közösségünknek, hanem hite miatt is. Nyugdíjas éveiben a kiskertészet és a publikálás mellett ez volt éltető ereje. Mint templomjáró ember, 2008-ban alapító tagja és névadója az 1945-ben megszűnt *Katolikus Olvasókör* folytatásaként megalakult *Katolikus Körnek*, annak a kezdettől tiszteletbeli elnöke. Kijárt neki a tisztelet, nemcsak a koránál fogva. Jelenléte mindig tiszteletet parancsolt. Számunkra ő volt a megfontolt ember példaképe. Gyakran igényeltük a tanácsát, útmutatását havilapunk szerkesztésénél is. Környezetünkben kevés emberre volt jellemző úgy a türelem, a békesség, a felebaráti szeretet, a tolerancia, mint őreá. Tolerancia etnikai és felekezeti téren is. Az ő értelmezésében a keresztyén és keresztyén fogalmak nem távolságot, hanem közelséget jelentenek.

A Boldog Meszlényi Zoltán nevét viselő katolikus ének-karnak csaknem három évtized óta volt meghatározó tagja.

Tamás bácsi!

EMBER-ként ismert mindenki, így, csupa nagybetűvel. Isten ajándéka voltál Gömörnek. Mindig ott voltál, ahol nemzetünk ügyének segíteni lehetett. Ez volt a helyes út. Elmondhatod ezt onnan, a felhők mögül is, mert te ezt igenis vállaltad. Nem sokan mondhatják el ugyanezt magukról. Hiszem, hogy az égi megmérettetésnél ezt is figyelembe veszi az Úr. Mi, akik ideiglenes túlélőkként még itt maradtunk, példádól erőt, biztatást, útmutatást kell, hogy merítsünk.

Személyesen is szeretném neked megköszönni a bizalmat, azt hogy ismerhettelek, hogy atyai barátként álltál mellettem, segítettél, tanácsokkal láttál el.

Tudjuk, hogy életünk e bolygón a szívünknek dobbanásával – ennek a harangnak kondulásával kezdődik és

végződik. Az Isten saját szent lelkének egy picinyke részét a te szívedbe is beleteremtette, úgy ahogyan azt minden ember esetében teszi. Lelkünk köt össze bennünket vele és földi létünkkel, ebben találhatunk meg mindent, amit a Teremtő nekünk feladatul adott földi életünk idejére. A vasárnapi szentmisére igyekeztél, mikor sokat próbált szíved utolsó kondult, kapuja kinyílt, s azon a belé teremtett örök életű lélek visszatért Teremtőjéhez, hogy megpihenhessen nála. Földi pályád ezzel bevégeztetett.

Búcsúzunk! Indulj drága halott, vár az üres sír, ahol megpihenhet tested szeretett feleséged mellett. Itt, az örök csend honában, őseid között, szülőfalud temetőjének hantjai alatt.

Tamás bácsi, Isten veled!

Pelle Tibor

Ravatalánál a cserkészek álltak díszőrséget

Kedves Gyászoló Család, Végtisztességtévő Gyülekezet!

Megrendült szívvel teszek eleget annak a szomorú kötelezettségnek, hogy a *Tompa Mihály Öregcserkész Klub* nevében, és saját nevemben is búcsút vegyek szeretett tagunktól és jóbarátunktól, Tamástól, vagy ahogyan hívni szoktuk, Tamás Bácsitól.

Fájdalommal tolmácsolom klubunk minden tagjának búcsúszavait.

Nehéz érzés tudomásul venni, hogy akivel még pár nappal ezelőtt beszélünk, arról vasárnap délben már múlt időben kell szólnunk, hogy aki egyik nap még életünk élő részese volt, az a másik naptól kezdve már csak emlék.

Koporsójára most letesszük a tisztelet virágait. Mi, öregcserkészek, elismeréssel gondolunk vissza értékes előadásaira, amelyeket aztán a Gömörországban, s más lapokban is közölt. Boldogan mesélt a múlttól, jelenről, mivel tudta,

hogy a tagtársainak ezzel örömet szerez. Ezért is illeti meg Őt olyan tisztelet, ami nem jár ki mindenkinek.

Tisztelet jár Neki, mint pedagógusnak is. Szeretettel gondolunk vissza nevelőmunkájára, amit a fiatal cserkészek között végzett.

A tisztelet és elismerés mellett a szeretet szava is szóljon – Hozzá, az igazi jóbaráthoz! Szerettük őt, mert láttuk, tudtuk, tapasztaltuk, milyen nagyon tud szeretni bennünket. A mi kis klubunkban meleg hangulat vette Őt körül, derűs humorral, kedélyesen, barátsággal tudott alkalmazkodni mindenkire.

Dr. Danis Tamás decemberben töltötte volna be a 90. életévét...

Kedves jóbarátunk emlékét őrizni fogjuk.

Szeretett cserkésztestvérünk, nyugodjál békében!

Jávorszky Tibor

Csontváry Budapesten

A Honvéd Főparancsnokság 2014-ben átadott, budavári felújított épületében júliusban nyílt meg a *Csontváry géniusza. A magányos cédrus* c. kiállítás, amely úgy tartalmában, mint terjedelmében az életművét bemutató eddigi legteljesebb kiállítás. Teljesíti azt a feladatát, melyet az előkészítői szántak a számára: „... művészetét régóta nem mutatták be reprezentatív, önálló kiállításon. Nemzedékek nőttek fel úgy, hogy ez az élmény nem adatott meg nekik. A kiállítás erre vállalkozik!“. A tárlat a festő közel száz művét mutatja be a közönségnek, beleértve a legnagyobb és legismertebb műveit (*A magányos cédrus*, *Baalbek*, a *Mária kútja Názáretben*, *A taorminai görög színház romjai*, *A Nagy Tarpatak a Tátrában*, mindkét *Ónarckép* stb.), a korai műveit, illetve azokat a tervtöredékeket, melyeket a maga valóságában már nem vitt vászonra.

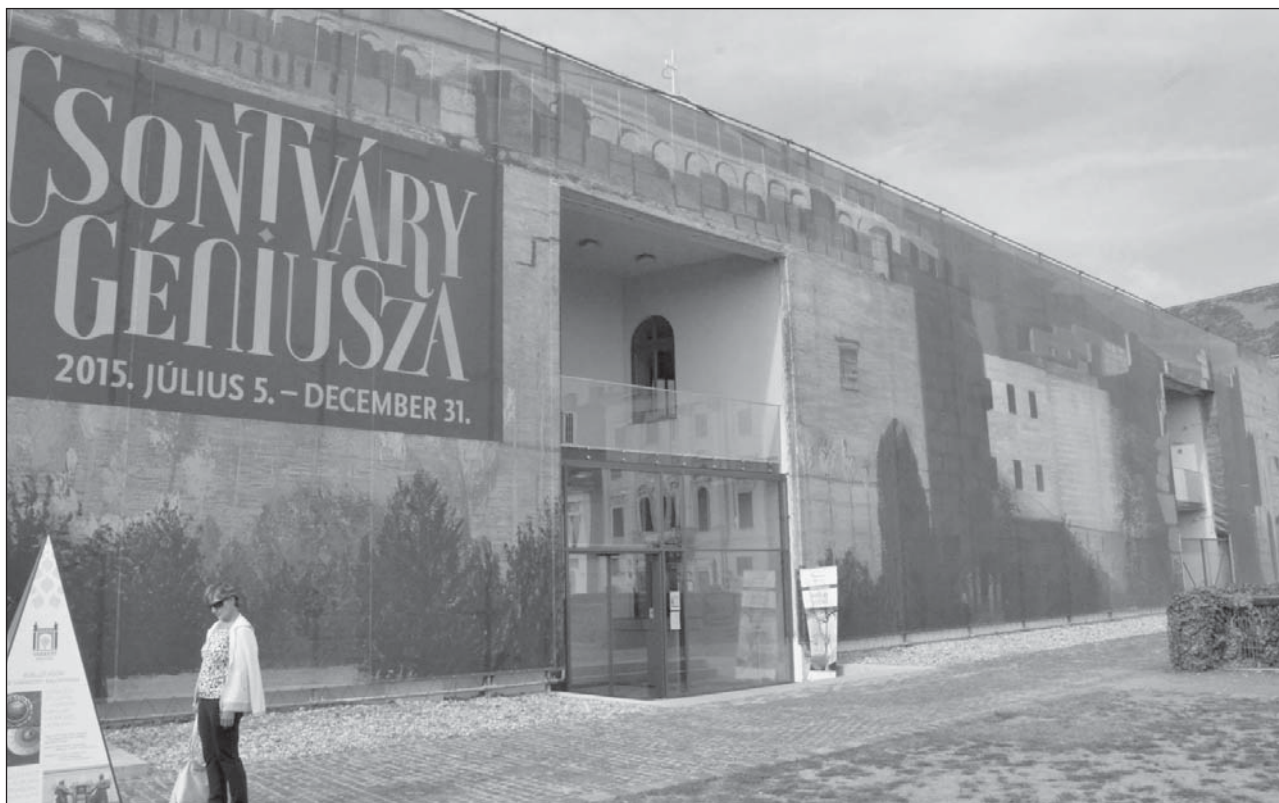
A kiállításon Csontváry életművének valamivel több, mint 130 ismert alkotása közül 72 kapott helyet. Ez kimagaslóan nagy szám, főleg akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az ismert alkotásaiból mintegy 30 ún. lappangó kép, melyekről tudni lehet, hogy voltak, talán vannak is, csak éppen azt nem, hogy jelenleg hol található. Az utóbbiak üres keretekkel, olykor fényképekkel egy önálló teremben kaptak helyet, nem titkoltan azzal a szándékkal, hátha előkerül valamelyikük...

A kiállítás összeállítóinak kiemelt célja volt az is, hogy legalább kísérletet tegyenek a Csontváry életútját és művészetét kísérő, mindmáig nyitott kérdések értelmezésére. Abban, hogy Csontváry a magyar képzőművészet kiemel-

kedő jelentőségű (zseniális) képviselője, egyetért az alkotásait ismerő laikus rajongó és az elfogult művészettörténész. Abban viszont, hogy az életmű melyik stílusirányzatot képviseli, hogy túlszárnyalja-e Rafaellót, hogy mennyi ebben a tudatos zsenialitás, és mennyi a pszichózis eredménye, hogy a sokak által az alkotásaihoz kapcsolt ezoterikus elemek a festő sajátjai-e vagy az utódai találták ki, már sokkal nagyobbak az eltérések.

Mondhatnánk, hogy a külön festő legalább műveiben egy időre hazatért, hiszen az életét, alkotó éveit Budapest (fehérvári úti műterme), a nagyvilág (Közéleket, Dalmácia, Mosztár, Görögország, Olaszország, Egyiptom, Bosznia-Hercegovina stb.) és Gács (gyógyszertára) között ingázva élte le. Az életműve nagyobbik részének ma otthont adó Pécs igazából nem szerepel azon települések listáján, melyekhez az életében kötődött.

A „Csontváry” kiállítások kezdete még a festő életéhez kötődnek, amikor elhivatottsága és festői nagysága tudatában saját rendezésében mutatta be kiállításait, melyek azonban nem hozták meg számára az általa várt elismerést, nem keltették fel sem a közönség, sem a szakma érdeklődését, s inkább csak gúnyoros megjegyzéseket váltottak ki. A sors, valószínűleg nem véletlenül, megvédte az alkotásait, legalább is annak legértékesebb részeit. Ennek is volt köszönhető, hogy alig 10 évvel a halála után, 1930-ban a festményeiből, a budapesti *Ernst Múzeumban* megrendezett kiállításra már több szakmabeli is felfigyelt, több-kevesebb bátorsággal kinyilvánítva azt is, hogy nem egy átlagos festőművészről van szó. Ezt a vonalat erősítette

meg az 1936-ban megrendezett újabb kiállítás, melyen számos, addig nem ismert, főleg a gácsi gyógyszerár padlásáról különböző módon előkerült festménye is bemutatásra került. Közöttük olyanok is, melyek a jelen kiállítás már említett lappangó listáján szerepelnek.

A *Tengerparti sétalovaglás* c. festményét 1958-ban Brüsszelben mutatták be az *Ötven év modern művészete* c. tárlaton. Itthon 1963-ban Székesfehérvár, majd Budapest adott otthont nagyobb életmű kiállításnak, amelyeknek figyelemre méltó közönségsikerük volt. A *Csontváry Múzeum* 1973-ban nyílt meg, Pécsen. Műveit 1994-ben nemzetközi kiállítás-sorozaton mutatták be, melynek anyagát Budapesten is bemutatták.

A jelen kiállítás nem időrendi sorrendben mutatja be az alkotásokat, azok az épület két szintjén, 17 teremben, bejárható útvonal mentén tekinthetők meg.

A *Néző és nézett* részben Csontváry-életmű korai időszakában készült rajzai és portréi láthatóak. A képzőművészet „iskolai” alapjait 1894-ben kezdte elsajátítani, amikor a gácsi gyógyszerára jövedelmének köszönhetően beiratkozott **Hollósy Simon** müncheni festészeti iskolájába, majd innen továbbélve Karlsruheban, Düsseldorfban és Párizsban folytatta, kereste, kutatta a „nagy motívum”-ot és a hozzá vezető utakat. *Az ég alatt* c. részben az állattanulmányai jelennek meg, melyek egy része még a gácsi „10 év” végén készültek, közöttük a *Gém* is, amely már halála után, a patika padlásáról került Losoncra, majd a *Nógrádi Galéria és Múzeum* gyűjteményébe.

Az *Égi és földi boltozatok* c. rész az épületek és tájak bemutatója. „*Számára a táj – mint a Teremtő műve – maga is műalkotás, amelyet az ember hasonlóképpen észlel, mint egy festményt*” – olvasható a kísérőszövegben. Itt látható az 1902-ben készült *Selmecbányai látkép*, a **Munkácsy Mihály** *Vihar a pusztán* c. festményét idéző *Vihar a pusztán*, valamint a valószínűleg csak részben megmaradt *A Gácsi Forgách-kastély* c. alkotása is.

Nem is olyan kevesen vannak, akik azt feltételezik, hogy Csontváry képeinek egy részét nem az általa bejárt helyszíneken, hanem korabeli fényképek, metszetek, könyvek képeslapok alapján, műtermében festette meg. Bizonyíthatóan hatott rá a korának egyik legnagyobb vívmánya, a mozgófilm megjelenése is. Csontváryt „*nem a jelenség, a mozgásban lévő világ, hanem a belátás végeredménye: a mozgás maga*” izgatta, s próbálta azt alkotásaiban is megjeleníteni. Erről szól *A Hortobágy-nál kezdődött* c. rész. Tudatosan idézve Kosztka Tivadar Jajce-ből, az általa, a budapesti *Uránia* moziban látott *Déliabok hazája* c. film operatőriéhez írt levelét: „... *volna kegyes engem felvilágosítani a következőkről? Mi a főmotívum a H. (ortobágy) pusztán? Az ég, a naplemente – vagy kelte? Az égen a viharos felhőzet vagy a puszta föld? Mi adja meg a hangulatot? A távolban lévő állati föltek vagy a közelben levők? Bikák, lovak vagy száguldó csikósok? ...*” A *Vihar a Hortobágyon* c. festménye mellett itt kaptak helyet a *Zrínyi kirohanása* és titokzatos *Öreg halász* is.

Az 1879-es szegedi árvíz, a részvétele a mentési munkálatokban életre szóló kihatással voltak rá. Miután megbetegszik, orvosi tanácsra a Tátrában keres gyógyulást. Iglón éri az az élmény, amely a festészet útjára vezette. A víz, a vízesés hangsúlyosan kap helyet a művészetében. Tátrai ihletésű az egyik legszebb alkotása a *A Nagy Tarpatak a Tátrában*, de a *Jajcei vízesés* is hosszú percekre képes megállítani a nézőt. Mindezt teheti is az *Ellentétek helyett egyensúly* c. rész festményei között sétálgatva.

Közismert, hogy Csontváry képeinek egyedi különlegessége a világító színek használata, a Nap, a Hold fényjátékai... „*A fény az élet, a lélek és igazság ősi jelképe*” olvasható a témát bemutató *A fény útján* c. rész pedig a festményeire tipikus világító színeket mutatja be. Tartalmában kötődik ehhez a mesterséges fény, az éjszakai sötétségben világító lámpák és fénylő ablakok látványa. Hagyomány és korszerűség, mondják ezekre a szerkesztők, megjegyezve, hogy a festő „*legendás hagyománytisztelete az újdonságok iránti rendkívüli érdeklődéssel párosult*”.

Csontváry lenyűgöző festményeken örökítette meg az ősi kultúrák romjait, a történelmi időket, mely a *Romok* c. részben kaptak helyet.

A Csontvárytól elválaszthatatlan művészi megszállottságot, annak képi megjelenítéseit a *Csontváry küldetése* c. részbe sorozták be a kiállítás készítői. Ehhez szorosan kapcsolódnak azok az alkotások, melyekről maga a festő mondta „*Túl van szárnyalva*”, mármint minden eddigi művészeti teljesítmény. A Nap, a Napút és színeinek sajátos kutatása és megjelenítése volt a elhivatottságának lényege. A „*Baalbek a világ legnagyobb napút-festménye*”, olvashatjuk az írásában – s nem mondhat mást az a látogató sem, aki odaáll a festmény elé! Ebben a részben kapott helyet a *Mária kútja Názárelben* c. alkotása is, melyen önmagát is megörökítette.

Mindössze egy festmény (*Festőlegény*) kapott helyet az *Itt jártam* c. részben, melyben az írásaira, leveleire hívják fel a figyelmet. Arra, hogy a festményeinek többségét nem szignálta, mert „*alkotójuk számára az eredetiség kérdése aligha volt fontos*”.

Önálló, az *Impressziók és intuíciók* c. részben kaptak helyet a kései rajzai. (Mennyi pusztulhatott el ilyenekből Gácson...). Csontváry, talán már az általa késznek tartott életmű tudatában is rajzolt, tervezett (pl. a saját múzeumát), de a vázlatokat már nem vitte vászonra. A korai, emberi alakokat megörökítő rajzai után Csontváry emberábrázolása sajátos művészi ívet fut be, melynek történetét a *A test átszellemülése* c. rész próbálja felvázolni.

A kiállítás záró része *A teljesség felé*, amely a két legismertebb alkotásának, a két cédrus-festménynek ad helyet.

A kiállításához több rövidfilm is készült, melyeken a „festő” vall magáról, látomásairól. Egy külön teremben kortárs kritikusok, művészettörténészek, festők (**Gerlóczy Sára, Gulyás Gábor, Kieselbach Tamás, Molnár Sándor, Molnos Péter, Reigl Judit, Virág Judit**) elemzik Csontváryt.

Puntigán József

Mentorprogram a helyben maradásért

A Bódva-völgy – Cserehát Mentorprogram a térségben élő vagy innen elszármazott, jelentős üzleti, kulturális, művészeti, tudományos vagy sport eredményeket elért sikeres embereket, valamint az ezeken a területeken kiemelkedően tehetséges, 14–35 év közötti fiatalokat fogta össze 2014 áprilisa és 2015 márciusa között. A már sikeres szakemberek személyes mentorként támogatták a mentoráltakat 9 hónapon keresztül abban, hogy a maguk elé kitűzött konkrét célokat elérjék.

Nem egy szigorúan körülhatárolt, de történelmileg-kulturálisan egybetartozó területről beszélünk, amelyet nyugatról a Sajó, keletről a Hernád folyó határol, déli határa a Sajószentpéter–Bódvá–Szikszó képzeletbeli vonal, északon pedig még a gömöri és tornai magyar települések is ide tartoznak (a mai Szlovákia területén). A terület fő „ütőere” a Bódvá, „szíve” pedig a megye névadó várának, az Edelényben található Borsodnak a közvetlen térsége. Történelmileg tehát Borsod vármegye edelényi, Abaúj-Torna vármegye szikszói és tornai járása, valamint a cserehádi járás déli része értendő ide.

A Bódva-völgy és a Cserehát területe az ország egyik leghátrányosabb helyzetű vidéke. Az itt élő tehetséges fiatalok sokkal nagyobb hátránnyal indulnak a tanulás és a munkavállalás terén, mint szerencsésebb vidékeken élő kortársaik. Ha egy helyi tehetséges fiatal sikeres életpályát akar befutni, azt jó eséllyel csak akkor érheti

el, ha elköltözik. Még nagyobb lehet azoknak a tehetségeknek száma, akik helyben maradnak ugyan, ám végül elkallódnak. Ez a jelenség pedig negatív spirálként egyre jobban elmélyíti a térség lemaradását.

A program során az volt a célunk, hogy a helyi, tehetséges fiatalokban rejlő emberi és szakmai kvalitásokat kifejlesszük a sikeres példát adó mentorok személyes közreműködésével. Ennek következtében a Bódva-völgyért és a Cserehátért tenni akaró tehetség, tudás és energia nem marad majd kihasználatlanul, sőt, a térségért dolgozó, lobbizó, sikeres emberek száma, elkötelezettsége és munkájának hatékonysága jelentősen növekedni fog, ezáltal a környékre érkező illetve itt keletkező pénzügyi és humán erőforrások is gyarapodnak. Azt szeretnénk, hogy a Bódva-völgyében és a Csereháton élő, tehetséges, ambiciózus, valamilyen szakterületen kiemelkedni vágyó fiatalok elérjék céljait, és munkájukat lehetőleg itthon folytassák.

A projekt kezdeti szakaszában felkutattuk a térségből elszármazott vagy ma is itt élő sikeres vállalkozókat, művészeket, tudósokat, sportolókat, valamint a helyben élő vagy innen származó, tehetséges és ambiciózus fiatalokat. Ezután szakterület, érdeklődési kör és személyes szimpátia alapján párokat vagy kiscsoportokat alakítottunk, és kítűztünk a mentorált számára egy konkrét célt, amelyet a program végéig szeretett volna elérni.

A Bódva-völgy – Cserehát Mentorprogram nyitókonferenciája

A vállalkozói munkacsoport

A mentorokat és a mentoráltakat négy fő szakterület mentén osztottuk fel, amelyekben belül a projekt végére eredményt kellett elérni: így a tudomány, a kultúra és művészet, a sport, az üzlet és gazdaság területén.

A program keretében ennek alapján több tudományos publikáció, üzleti- és fejlesztési terv született, emellett művészeti kiállítások, a térség rejtett értékeit felszínre emelő konferenciák kerültek megrendezésre. Civil szervezetek alakultak, amelyek biztosítják a Bódva-völgy felemeléséért zajló munka folytatását.

A mentorprogram ideje alatt számos rendezvény került megrendezésre: ezek között említhetjük a vállalkozói munkacsoport találkozóját, melyek során a *Fiatallalkalmazók Országos Szövetségének* megyei elnöke, **Falucskaik Attila** segítette az ifjú vállalkozójelölteket.

Egy alkalommal a *Mályi Glass Kft.* telephelyére is ellátogattunk, betekintést nyerve a cég működésébe.

Laki-Lukács Boldizsár és **Géczi Noémi** művészeti kiállítását az edelényi *Templomkert Kisvendéglő*-ben tekinthette meg az érdeklődő közönség.

Az *Edelényi Kastélysziget* adott otthont a *Bódva-völgy irodalmi tradíciói* címet viselő irodalomtörténeti tanácskozásnak, mely **Korpa Tamás** mentorált szervezésében zajlott le.

Szintén itt került megrendezésre az a workshopkal egybekötött turizmusfejlesztési konferencia, mely több

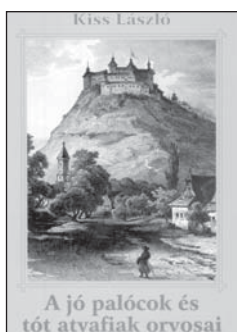
előadó segítségével azt firtatta, hogy lehet-e kitörési pont a turizmus a Bódva-völgy – Cserehát vidékén. Ennek alkalmával **Tózsza István** professzor, a *Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszékének* vezetője a polgármestereknek szóló, 4 órás településmarketing képzésének rövidített változatát tartotta meg.

A Bódva menti zöldút létrehozását tervezve három tanulmányutat szerveztünk az ország különböző területeire (Nógrád, Mecsek, Hetés) már működő zöldutak példáinak megtekintésére. Megalakult a *Bódva-völgy – Cserehát Turizmusáért Egyesület*, melynek feladata egy ilyen útvonal kialakítása és fenntartása a térségünkben. Ehhez szorosan kapcsolódva indult útjára a *Rakaca-tó Fejlesztési Kerekasztal*, hiszen a tó fontos szerepet játszhat a térség turizmusában, ezért rendbetétele, fejlesztése közösségi érdek.

forrás:
<https://bodvavolgy-cserehat.hu/content/programrol>

Szabó-Sári Anikó

Könyvről könyvre – Lapról lapra

A jó palócok és tót atyafiak orvosai

Ezen a címen, a *Magyar Tudománytörténeli Szemle Könyvtára* 106. köteteként, 2015-ben jelent meg az a gyűjteményes kötet, amely az ismert orvostörténésznek, MUDr. **Kiss László**nak 25 dolgozatát tartalmazza.

A kötethez írt előszavában **Dörnyei Sándor**, a szerző szándékáról szólva, így fogalmaz:

„Törekvése, hogy olyan alakokat emeljen ki a múlt homályából, akiket az eddigi kutatás elkerült, legfeljebb megemlégett, de nevén kívül alig került be valami róluk az orvostörténet krónikáiba. Ilyen a jelen kötetben szereplők legtöbbje. Az egyes életrajzokat olvasva eszmélünk rá, hogy egy-egy megye, város, község életében milyen megörökítésre méltó munkát végeztek ezek a régi, nagyrészt elfeledett orvosok. Közülük többen nemcsak a lakosság egészségének megőrzése, visszanyerése érdekében végzett munkájukkal szereztek maradandó érdemeket, hanem egyéb területen is hasznos tevékenységet folytattak. Talán elég a lapszerkesztő Decsy Sámuel vagy az agrártörténelben is számon tartott Lübeck János Károlyt említeni. [...] Kiss László tudós történelkutatóhoz illően, célja elérése érdekében, nem elégedett meg az ismert összefoglalásokkal, hanem visszanyúlt az adott orvos olykor nehezen hozzáférhető eredeti írásaihoz, a feldolgozás elől eddig rejtve maradt levéltári és irodalmi forrásokhoz.”

Dörnyei a következő mondattal zárja előszavát: „Orvostörténeli szakirodalmunk így most egy újabb, értékes kézikönyvvé gyarapodik.”

A jeles munka tartalmi ismertetése szükségtelen ezen a helyen, hisz a benne található dolgozatok, a 25 orvosportré éppen folyóiratunk hasábjain jelent meg. Igaz, ennek a nyilván jelentéktelennek vélt körülménynek a megemlégését hiába keressük a kötetben.

A kéziratot dr. **Gazda István** tudománytörténész rendezte sajtó alá. A gondos szövegszerkesztés külön kiemelendő – **Bodorné Sipos Ágnes** szakszerkesztő érdeme. A kötet használatát nagyban segíti a névmutató. Hiányoznak viszont a kötetből az eredeti megjelenési helyen szereplő mellékletek.

Fentebb azt írtam, hogy a kötetben szereplő 25 orvosportré éppen folyóiratunk hasábjain jelent meg. A múlt idő használata azonban nem helyénvaló. A sorozat ugyanis folytatódik, s immár a 32. rész jelenik meg ebben a lapszámban. A Szerző tájékoztatása szerint még bőven van a tarsolyban bemutatandó orvos. Bízunk tehát a folytatásban, s egy majdani teljesebb kiadásban.

Dr. Kiss László a napokban vehette át a *Szlovákiai Magyar Írók Társaságától* a *Turczel Lajos Díjat*, amihez folyóiratunk kiadója és szerkesztőbizottsága nevében szívből gratulálunk.

(B. Kovács István)

Bánfalvi László: Évszázadok a Bükk Hegyháton. Fejezetek Nekézseny történetéből, 1415-2015. (Nekézseny Község Önkormányzata, 2015. 111 oldal, 24 tábla)

Az ünnep, egy kis megállás a rohanó mindennapok egyhangúságában, emelkedett, megható hangulattal fűszerezve. Az ünnepnapon valaki/valami előtérbe kerül, aznap róla szól minden! Ennek lehettünk tanúi 2015. szeptember 19-én Nekézsenyben, ui. a község ekkor ünnepelte első okleveles említésének 600. évfordulóját. A Faluköszöntő Napon színes programok várták a helybelieket és a vendégeket, kicsiket és nagyokat. Volt bábjáték, játszóház, falutörténeli kiállítás, emlékműavatás, utcai zenélés, táncmulatság, ünnepi műsor és könyvbemutató. Erre az alkalomra jelentette meg a település önkormányzata a jelen kötetet. A könyv szerzője **Bánfalvi László**, akinek a neve nem ismeretlen a honismereti és helytörténeli kutatásokkal foglalkozó szakemberek számára, hisz az elmúlt bő 20 év alatt többször is olvashattuk már írásait, pályaműveit. Személy szerint Ő maga is Nekézsenyben nőtt fel, így szorosan kötődik e tájhoz és e közösséghez. A helytörténeli monográfia mindenre kiterjedő részletességgel ír az itt lakó emberek életéről, munkájáról, történelméről. Képet kapunk a település földrajzi elhelyezkedéséről, nevének különböző változatairól, s a régi birtokos családokról. A szerző bemutatja a paraszti gazdálkodás és állattartás helyi jellegzetességeit, s a falusi társadalom különféle szokásait, melyek a mindennapi élet különböző alkalmaihoz kapcsolódtak. Nekézseny község határában a vasművességnek már a középkorból vannak nyomai. A vasércbányászat emlékeit idézik a Bánya-oldal, Bánya-rét, Vaskőbánya elnevezések. A falut átszelő Csernely-patak lehetőséget adott malmok működtetésére. A molnár mellett egyéb iparosok is dolgoztak a faluban: volt kovács, szabó, cipész, asztalos, kőműves, kerékgyártó. A könyv megismerteti a község egyházi életének és oktatási intézményeinek történetével. Az iskolai élet és az ott tanító pedagógusok munkája szervesen kapcsolódott a kulturális- és sportélet szervezéséhez is; sokféle szakkört, művészeti csoportot irányítottak, melyek rendszeresen szerepeltek a helyi ünnepi rendezvényeken, ill. sporteseményeken. Nekézseny híres emberekkel is büszkélkedhet. **Szeleczy Zita** színművésznő édesanyja itt élt, mielőtt férjhez ment volna. A színésznő végső nyughelye – akarátának megfelelően – a nekézsenyi családi sírboltban van. 2005-ben Emlékházat is avattak e helyütt tiszteletére. Ezen a hegyháti településen született **Balogh Béni** író is, aki műveiben gyakran tett említést e vidékről. Szűkebb pátriája Irodalmi Emlékhely kialakításával ápolja hírnevét. A monográfia szöveges fejezeteit intézmények és magángyűjtemények képei teszik szemléletessé; de emellett még a kötet végén lévő 24 táblás *Képtár* is rengeteg forrásértékű fotót közöl. Könyvszakmában dolgozóként kiemelném a 66 tételből álló irodalomjegyzéket és az igényes külső megjelenést.

(Hideg Ágnes)